

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HADİSLERDE ÜSLÛBU'L-HAKÎM SANATI VE
BUHÂRÎ ÖRNEĞİ

Muhammed Emin GÖRGÜN

2501160019

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Abdullah KIZILCIK

İSTANBUL-2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Muhammed Emin GÖRGÜN Numarası : 2501160019
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : Arap Dili ve Edebiyatı Danışmanı : Prof. Dr. Abdullah KIZILCIK
Tez Savunma Tarihi : 25.05.2018 Saati : 15:00
Tez Başlığı : "Hadislerde Üslubu'l-Hakim Sanatı ve Buhârî Örneği"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MEHMET YAVUZ		Kabul
2- PROF. DR. ALİ BULUT		Kabul
3- PROF. DR. ABDULLAH KIZILCIK		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. KERİM AÇIK		
2- DOÇ. DR. ÖMER İSHAKOĞLU		

ÖZ

HADİSLERDE ÜSLÛBU'L-HAKÎM SANATI VE BUHÂRÎ

ÖRNEĞİ

MUHAMMED EMİN GÖRGÜN

İfâde, insanın duygu ve düşüncelerinin bir tezâhürüdür. Kişi maksadını kendine özgü bir biçimde ifâde eder. Bu ifâde biçimi kişiden kişiye ve olaydan olaya değişebilmektedir. Kişinin maksadını dile ve yazıya dökme biçimi de o kişiye ait ifâde tarzını yani üslûbunu oluşturur. Aynı minvalde Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerîflerin de ilâhî mesajları iletmede nevi şahsına münhasır üslûp biçimleri vardır. Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerîflerin üslûbuna vâkîf olmak, verilmek istenen mesajı doğru anlama noktasında önemli bir mihenk taşıdır. Bu üslûplardan birisi de tezimizin konusu olan üslûbu'l-hakîm sanatıdır. Temeli soru-cevapta, cevabın beklenmedik biçimde olmasına dayanan bu üslûp çeşidi hem Kur'ân-ı Kerîm hem de Hz. Peygamber'in sözlerinde pek çok hikmete binaen kullanılmıştır. Bu üslûp, edebî olmasının yanı sıra ahlâkî açıdan da muhâtaba nasıl soru sorulması gerektiğini göstermiş ve onu kendi menfaati için daha uygun olana yönlendirmiştir.

Çalışmamızda öncelik olarak bu sanatın temelini oluşturan üslûp kavramı incelenmiştir. Bu bağlamda üslûbun Arap edebiyatında incelendiği alanlar olan fesâhat ve belâgat kavramları hakkında değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca üslûbu'l-hakîm sanatına dair Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan sınırlı sayıdaki örnekler ele alınmıştır. Çalışmanın ana konusu olan üçüncü bölümde ise Sahîh-i Buhârî'de yer alan ve bu sanatı ihtivâ eden otuz üç hadis detaylı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Belâgat, Üslûp, Üslûbu'l-hakîm, Hadis, Sahîh-i Buhârî.

ABSTRACT

THE ART OF USLOOBU'L-HAKEEM IN THE HADITHS AND EXAMPLE OF BUKHARI

MUHAMMED EMİN GÖRGÜN

Statement, is a sign of human emotion and thoughts. The person expresses his intention in a specific way. This form of expression can vary from person to person and from case to case. The way of expressing the essence of the quiche and putting it in writing forms the expression style of that person. That is, form the style. In the same way, the Qur'an and the hadiths have their own styles of style in conveying divine messages. Knowing the Qur'an and the style of hadiths is an important milestone in understanding the message to be given. One of these styles is the art of usloobu'l-hakeem, which is the subject of my thesis. This type of style is based on the unexpected form of the answer in the basic question-answer, many wisdom has been used in the building, both in the Qur'an and in the words of the Prophet. This style, in addition to being literary, has also shown how the question of morality must be questioned and directed it to be more appropriate for its own benefit.

In our work, the concept of style, which forms the basis of this art, is examined first. In this context, the concepts of eloquence and rhetoric, which are the areas studied in Arabic literature, have been evaluated. In addition to, a limited number of examples in the Qur'an on the art of usloobu'l-hakeem, have been discussed. In the third chapter, which is the main subject of the study, the hadiths in Sahih Bukhari which contains this art are examined in detail.

Key words: Rhetoric, Usloob, Usloobu'l-hakeem, Hadith, Sahih Bukhari.

ÖNSÖZ

Üslûbu'l-hakîm sanatı, Arap dili ve edebiyatının bedî' ilmi içerisinde ele alınan, Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerde pek çok örneği bulunan edebî bir sanattır. Özellikle İslâmiyet'in ilk dönemlerinde sahâbîler Allah Teâlâ'nın buyruklarını anlama noktasında Hz. Peygamber'e merak ettikleri ve öğrenmek istedikleri pek çok şeyi sormuşlardır. Bu soruların bir kısmı, onların durumu ve menfaatleri açısından farklı cevaplanmıştır. Bu cevaplama şekli de üslûbu'l-hakîm sanatına işâret etmektedir.

Tezimiz, üslûbu'l-hakîm sanatının tarihsel sürecini, benzer sanatlarla ilişkisini ve bu sanatın örnek olarak seçilen Sahîh-i Buhârî kitabında yer alan hadislerden Buhârî şerhlerinde bu sanata işaret edilenler başta olmak üzere toplam otuz üç hadis üzerindeki yansımaları ele almaktadır. Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın konusu olan bilimsel sorun, kavramsal çerçeve, metot ve ilgili literatüre yer verilmiştir. Birinci bölümde, genel hatlarıyla üslûbun tanımı yapılmış, Arap belâğatındaki kullanım çeşitleri örneklerle açıklanmış ve hadislerde bulunan üslûplara genel olarak değinilmiştir. İkinci bölümde ise mütekellimin kullandığı üslûplardan biri olan üslûbu'l-hakîm sanatı detaylı olarak tarif edilmiş, tarihsel süreci ve benzer üslûplarla olan ilişkisi incelenmiştir. Son olarak üçüncü bölümde, araştırma neticesinde Sahîh-i Buhârî içerisindeki üslûbu'l-hakîm sanatını ihtivâ eden otuz üç hadisin metni tercümesiyle birlikte detaylı olarak ele alınmıştır.

Çalışmamın başlangıcından bugüne kadar yardımlarını esirgemeyen başta tez danışmanım sayın Prof. Dr. Abdullah KIZILCIK olmak üzere bilgi ve birikimlerinden fazlasıyla müstefid olduğum kıymetli bölüm hocalarıma, tez konumu belirleme sürecinde tavsiyelerine başvurduğum sayın Prof. Dr. Ali BULUT'a, mesai arkadaşım Dr. Öğr. Üyesi Emin UZ'a ve manevî desteklerini hiç esirgemeyen kıymetli aileme teşekkürü bir borç bilirim.

İSTANBUL-2018

Muhammed Emin Görgün

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EDEBÎ TERİM OLARAK ÜSLÛP, ÇEŞİTLERİ VE HADİSLERDEKİ KULLANIMI

1. EDEBÎ TERİM OLARAK ÜSLÛP VE ÇEŞİTLERİ.....	10
1.1. Üslûp Ve İlişkili Kavramların Tanımı.....	10
1.2. Üslûp Sanatının Tarihi Seyri.....	12
1.3. Üslûp Kavramının Sınıflandırılması.....	13
1.3.1. Klasik Üslûp Tasnîfi.....	13
1.3.1.1. Sade Üslûp.....	14
1.3.1.2. Müzeyyen Üslûp.....	14
1.3.1.3. Âlî Üslûp.....	15
1.3.2. Belâgatçılara Göre Üslûp Tasnîfi.....	15
1.3.2.1. İlmî Üslûp.....	16
1.3.2.2. Hitâbî Üslûp.....	17
1.3.2.3. Edebî Üslûp.....	17
1.3.2.3.1. Fesâhat Vasfi.....	19
1.3.2.3.1.1. Kelimenin Fesâhatı.....	21
1.3.2.3.1.2. Kelâmın Fesâhatı.....	23
1.3.2.3.1.3. Mütakellimin Fesâhatı.....	26
1.3.2.3.2. Belâgat Vasfi.....	26

1.3.2.3.2.1. Kelâmın Belâgatı.....	27
1.3.2.3.2.2. Mütakellimin Belâgatı.....	28
2. HADİSLERDE ÜSLÛP	28

İKİNCİ BÖLÜM

ÜSLÛBU'L-HAKÎM SANATI

1. BELÂGAT İLMİ	32
1.1. Belâgat İlminin Tasnîfi	33
1.1.1. Meânî İlmi.....	34
1.1.2. Beyân İlmi.....	36
1.1.3. Bedî' İlmi	36
2. ÜSLÛBU'L-HAKÎM SANATI	37
2.1. Semantik Açıdan Üslûbu'l-hakîm Terkîbî.....	37
2.1.1. الأُسْلُوبُ Kelimesi	37
2.1.2. الْحَكِيم Kelimesi	38
2.1.3. الأُسْلُوبُ الْحَكِيمُ Terkîbî.....	39
2.2. Istılâhî Açıdan Üslûbu'l-Hakîm Terkîbî	39
2.3. Üslûbu'l-hakîm Sanatının Doğuşu	41
2.4. Üslûbu'l-hakîm Sanatının İsimlendirilmesi	43
2.4.1. Üslûbu'l-hakîm Olarak Kullananlar	43
2.4.2. el-Kavlu bi'l-mûceb/mûcib Şeklinde Kullananlar	43
2.4.3. Mugâlata Olarak Kullananlar	48
2.5. Üslûbu'l-hakîm Sanatının Kısımları	49
2.5.1. تَلَقَّى الْمُخَاطَبِ بَعِيرٍ مَا يَتَرَقَّبُ	49
2.5.2. تَلَقَّى السَّائِلِ بَعِيرٍ مَا يَتَطَلَّبُ	51
2.6. Üslûbu'l-hakîm Sanatının Benzer Sanatlarla İlişkisi	54
2.6.1. el-Kavlu bi'l-mûceb İle İlişkisi	54
2.6.2. Tevriye Sanatıyla İlişkisi.....	55
2.7. Üslûbu'l-hakîm Sanatının Gayeleri.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BUHÂRÎ HADİSLERİNDE ÜSLÛBU'L-HAKÎM SANATI

1. İMÂM-I BUHÂRÎ VE SAHÎH-İ BUHÂRÎ ADLI KİTABI.....	59
2. BUHÂRÎ HADİSLERİNDE ÜSLÛBU'L-HAKÎM SANATI.....	61
2.1. تَلَقَّى الْمُخَاطَبِ بِغَيْرِ مَا يَتَرَقَّبُ.....	61
2.2. تَلَقَّى السَّائِلِ بِغَيْرِ مَا يَتَطَلَّبُ.....	69
SONUÇ.....	99
KAYNAKÇA.....	101
DİZİN.....	112
ÂYET İNDEKSİ.....	114
HADİS İNDEKSİ.....	116

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

‘	ع	Ḍ	ض	Ḥ	ح
Ġ	غ	Ṭ	ظ	Ḥ	خ
Ḳ	ق	Ẓ	ذ	Ṣ	ص
		Â-î-û	Uzatmalar	Ẓ	ض

Bu çalışma genelinde aşağıdaki sistem düzenli olarak uygulanmıştır:

1-Şemsî ve kamerî harfler okudukları gibi gösterilmiştir. el-Îzâh, es-Sekkâkî vb.

2-Nisbet yâ'sı ‘î’ şeklinde gösterilmiştir. el-‘Arabî vb.

3-Kelime sonlarındaki med harflerinden sonra gelen harf-i tariflerde okunuşlar esas alınmıştır. fî'l-Edeb vb.

4-Kelime sonlarındaki kapalı ħ'ler vakıf halinde ‘a’ veya ‘e’, vasıl halinde ‘t’ olarak gösterilmiştir. Medresetu'l-Hadîse, el-Mektebe v.b.

5- Arapça tamamlamalara transkripsiyon sistemi uygulanırken; Türkçe tamlamalar, Arapça tamlama şeklinde olsalar dahi transkripsiyonsuz verilmiştir. Servet-i Fünun, Fecr-i Âti vb.

6- Terkip halindeki isimler ‘Abdullah, Nasrallah’ gibi bitişik yazılmıştır.

7-Arapça tamlamaların sonundaki i‘rab almeti gösterilmiştir. Dâru'l-fikrati'l-‘Arabiyyeti vb.

8- Arapça Ebû kelimesi terkip dışında olan yerlerde uzatma kullanılarak ‘Ebû-Ebâ-Ebî’ şeklinde kullanılmış, terkip halinde ise uzatma işareti olmaksızın hareke belirtilerek ‘Ebu'l-Kâsım vb. şeklinde kullanılmıştır.

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e : Adı geçen eser

b. : İbn

C: : Cilt

Çev. : Çeviren

DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi

h. : Hicrî

h.n. : Hadis numarası

haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazreti

m.ö. : Milattan önce

m.s. : Milattan sonra

Nşr. : Neşreden/yayınlayan

ö. : Ölümü

s. : Sayfa

t.y. : Tarih yok

vb. : Ve benzeri

vd. : Ve diğerleri

y.y. : Yayın yeri yok.

GİRİŞ

1. ÇÖZÜMLENMESİ AMAÇLANAN BİLİMSEL SORUN

İletişim kurmak, insan doğasının gerektirdiği en temel ihtiyaçtır. İnsanlığın başlangıcından bugüne kadar her toplumun kendine has bir dili ve buna bağlı olarak da her dilin kendine özgü karakteristik özellikleri olmuştur. Yazının yaygınlaşmasıyla birlikte bilim ve edebiyatın gelişip sistemleşmesi; dilin, kullanım alanlarına göre *günlük*, *basit*, *ilmî* ve *edebî* gibi tasnifini de beraberinde getirmiştir. Bu bakımdan günlük dil, daha çok beş duyuya hitâp eder ve zarûrî ihtiyaçlara cevap verir. İlmî dil, belli bir alan üzerinde bilgi ve birikimi açıklar ve akla hitâp eder. Edebî dil ise bütün bunları kapsamakla birlikte soyuta, müphemliğe, birden fazla anlam ilişkisine, kurguya, muhâtabına göre değişen çağrışım dokusuna, genellikle duygusal ve hayâlî iklimlere ve estetik bir dünyaya açılan yorumlara sahiptir.¹

“Her yiğidin yoğurt yiyişi farklıdır.” atasözünden, dilin mütakellime göre özellik ve tarz kazandığını da anlamak mümkündür. Bu tarz ve farklılık da üslûp kavramının temelini oluşturur. İnsanoğlunun kendine has üslûbu ve tarzı olduğu gibi ilâhî mesajların da kendisine özgü bir üslûbu mevcuttur. Bu nedenle Allah Teâlâ, mesajlarının doğru olarak anlaşılması için her topluma kendi içerisinde, ait olduğu kavmin dilini konuşan peygamberler göndermiştir:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلَّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِيَ مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ
الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٤﴾

(Allah'ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik. Artık Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Çünkü O, güç ve hikmet sahibidir. (İbrahim-4)

¹ Bkz.: Mehmet Önal, “Edebî Dil Ve Üslûp”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, No:36, 2008, s. 27.

Son din olan İslâm'ın peygamberi de Araplardan seçildiği için, Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in ait olduğu toplumun konuştuğu dil olan Arapça olarak indirilmiştir:

﴿٢﴾ اِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

Anlayasınız diye biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik. (Yusuf-2)

﴿٢٨﴾ قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

Korunsunlar diye pürüzsüz Arapça bir Kur'an olarak indirdik. (Zümer-28)

İslâm coğrafyasının genişleyip Arap olmayanların da Müslüman olmasıyla Arapça, normal bir dil olmaktan çıkmış ve İslâmiyetle birlikte dînî bir hüviyet kazanmıştır. Arap dili, lahn'den² korunma ve özellikle Arap olmayan toplumlar tarafından öğrenilmesinin sağlanması gayesiyle belli bir sistem haline getirilmiştir. Buna bağlı olarak da dil ve belâgat ilimlerinin üzerinde hassasiyetle durulmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'in ihtiva ettiği ilâhî mesajları hakkıyla anlamak için, sahip olduğu edebî üslûpları ve yüksek îcâzını öğrenme ve buna ek olarak Arap dilinin edebî zenginliğine de vâkıf olmanın bir zarûret olduğu aşikârdır. Buradan hareketle, çalışmanın odak noktasını teşkil eden belâgat ilmine ait edebî üslûpların Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerdeki kullanımının tespit edilememesi durumunda ilâhî mesajlar doğru anlaşılacaktır. Arap dilinin barındırdığı bu üslûplardan soyutlanmış yalın çeviriler ne yazık ki maksadı ifâde etmede yetersiz kalmaktadır.

Bu çalışmada, Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde sıkça vurgulanan ve belâgat ilminin bedî' kısmında ele alınan üslûbu'l-hakîm sanatının, hadislerdeki kullanımı incelenecektir. Bu noktadaki en önemli sorun hadislerde kullanılan edebî üslûpları tespit etmek üzere yapılan belâgî çalışmaların çok az ve yetersiz olmasıdır.

² Arap dilinin söz dizimini (nahiv) bilmemek yüzünden kelimeyi hatalı telaffuz etmektir. Detaylı bilgi için bkz.: M. Yaşar Kandemir, "Lahn", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C: XXVII, 2003, s. 56.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Tezimizle alakalı, birinci bölümde ayrıntılı olarak verilecek olanların dışındaki bazı kavramların bu bölümde zikredilmesi kanaatimizce uygun olacaktır:

Kur'ân-ı Kerîm: Rasûl'e indirilmiş olan, mushaflarda yazılı bulunan ve Hz. Peygamberden tevâtüren nakledilen kitaptır.³

Hadis: Hz. Peygamber'in sözlerini, fiillerini ve tasvîplerini ifâde eden terimdir.⁴

Sahîh-i Buhârî (el-Câmi'u's-Sahîh): İmâm-ı Buhârî'nin (ö.256/870) Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kitap olarak kabul edilen ve sahîh hadisleri toplayan eseri olup Sahîhu'l-Buhârî diye şöhret bulmuştur.⁵

Belâgat: Sözlükte *ulaşmak*, *varmak* anlamlarına gelir.⁶ Arapça lafızların inceliklerinin ve sırlarının kendisiyle bilindiği bir ilim olan belâgat ıstılâhi olarak; fasîh lafızlarla durumun gerekliliğine uygun konuşmak demektir ve bir vasıf olarak kelâmda ve mütekellimde bulunur.⁷ Manayı kalbe ulaştırdığı için sözlük anlamına uygun olarak bu ad verilmiştir.⁸

Üslûp: Sözlükte *yol*, *yöntem*, *metot* gibi karşılıkları bulunan üslûp⁹, insanın yazılı olarak kendisini ifâde etmede takip ettiği yoldur.¹⁰

Üslûbu'l-hakîm: "Hikmetli kimsenin üslûbu ve de hikmetli üslûp"¹¹ anlamına gelen bu terkîb, mütekellimin beklemediği bir şeyle ona cevap vermek veya soru sorana talep etmediği bir cevap vermektir.¹²

³ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî el- Hanefî, **Mü'cemü't-Ta'rifât**, Tahkîk: Muhammed Sıddık el-Minşâvî, Kahire, Dâru'l-Fazîle, 2004, s. 146.

⁴ Detaylı bilgi için bkz.: M. Yaşar Kandemir, "Hadis", **DİA**, C: XV, 1997, s. 27.

⁵ Detaylı bilgi için bkz.: M. Yaşar Kandemir, "el-Câmi'u's-Sahîh", **DİA**, C: XVII, 1993, s. 114.

⁶ Bedevî Tabâne, **Mü'cemü'l-Belâgati'l-'Arabiyye**, 3. bs., Cidde, Dâru'l-Menâra, 1988, s. 75.

⁷ Hatîb Kazvîni Celâlüddîn Muhammed b. Abdirrahmân, **et-Telhîş fi 'Ulûmi'l-Belâga**, Şerh: Abdurrahmân el-Berķûtî, 2. bs., Mısır, Dâru'l-Fikrati'l-'Arabî, 1932, s. 33.

⁸ Bedevî Tabâne, **a.g.e.**, s. 75.

⁹ İbn Manzûr Muhammed b. Mükrim b. Ali Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn, **Lisânü'l-'Arab**, 15 c., 3. bs., Beyrut, Dâru Sâdır, 1993 (h.1414), C:I, s. 473.

¹⁰ Mehdî Vehbe ve Kâmil el-Mühendis, **Mü'cemü'l-Mustalahâti'l-'Arabiyyeti fi'l-Luğati ve'l-Edebi**, 2. bs., Beyrut, Mektebetü Lübnân, 1984, s. 34.

¹¹ Ali Bulut, **Bedî' İlmi**, İstanbul, İFAV Yayınları, 2016, s. 182.

¹² Sekkâkî Ebü Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî el-Hârizmî, **Miftâhu'l-'Ulûm**, 2.bs., Beyrut,Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987, s. 327.

3. METOT VE KAPSAM

Tezimizde ilk olarak bir ifâde biçimi olan üslûp ve çeşitleri; edebî üslûbun fesâhat ve belâgat olarak ayırdığımız Arap edebiyatındaki yeri ve bu üslûbun çeşitlerinden birisi olan üslûbu'l-hakîm sanatı genel hatlarıyla tanıtılmıştır. Üslûbu'l-hakîm sanatı açıklanırken, Kur'ân-ı Kerîm'de mevcut olan, detaylı tefsîr araştırmasına gerek duyulmadan anlaşılabilen ve belâgatçılar nezdinde üzerinde ittifak olan âyetler seçilmiştir. Hadis kaynaklarının çokluğu ve her kaynaktaki sened ve metinlerin farklılık gösterebileceği hakikatine binâen hadis tesbîtinde İmâm-ı Buhârî'nin *Sahîh-i Buhârî* eserinden otuz üç hadis ile yetinilmiştir. Buhârî'nin eserinden hadisler tespit edilirken detaylı hadis tahrîc bilgisi gerektirmeyen rivâyetler seçilmiştir. Bu seçim esnasında Buhârî üzerine yapılan şerhlerden yararlanılmış ve üslûbu'l-hakîm sanatına doğrudan işaret eden yirmi üç hadise öncelik verilmiştir. Çalışmamız boyunca konumuz ile alakalı hadis ilminin usûl, tahrîc, şerh alanlarına derinlemesine girilmemiş, konunun anlaşılmasını sağlayacak şekilde bu alanların belli başlı eserlerinden yararlanılmıştır.

Üçüncü bölümde detaylı olarak zikredilen Sahîh-i Buhârî hadislerinde, her hadisin bab ve numarası zikredilmiştir. Hadisler, üslûp açısından üslûbu'l-hakîm sanatının kısımlarına göre iki başlık altında toplanmıştır. Hadislerin geçtiği yerleri gösterirken hadisçilerin kullandığı yöntem esas alınmıştır.¹³ Hadis kaynakları dipnotta verilirken ilk kullanımda eserin ve müellifin tam ismi verilip daha sonra geçtiği yerlerde “müellif ismi, eserin içerisindeki bölüm ismi ve bölüm içerisindeki kısım/bab numarası, (hadis no)” şeklinde atıf yapılmıştır. Hadisler sened ve metin bir arada olarak verilmiştir.

Sahîh-i Buhârî'de tekrar ve benzer hadislerin çokluğu sebebiyle konuyla ilgili olan rivâyet verilirken diğer rivâyetlere dipnotta işaret edilmiştir. Dipnotta işaret edilen diğer hadislerin metinleri ile esas aldığımız hadisin metni arasında farklılıklar bulunabilmektedir. Bu durum müellif Buhârî'nin eserini oluştururken kullandığı yöntem veya hadisi nakleden râvilerin tasarruflarıyla ilgilidir. Diğer rivâyetlere işaret

¹³ Hadis kaynaklarında yer alan rivayetlerin tahriri için kullanılan yöntemler için bkz.: Selahattin Polat vd., **Hadis Araştırma Ve Tenkit Kılavuzu**, İstanbul, İFAV, 2008, s. 13-17.

etmekle birlikte konumuz ile doğrudan alakalı metnin yer aldığı rivâyet esas alınmıştır. Hadislerin çevirileriyle birlikte, üslûbu'l-hakîm sanatının daha iyi anlaşılmasına yönelik gerekli tafsilat ve açıklamalara yer verilmiştir.

Tarif ve açıklamalara örnek olarak verilen âyet ve hadîslerde önce âyet ve hadîslerin Arapçası, daha sonra Türkçe çevirisi verilmiştir. Tezimizde dil ve üslûp birliğini sağlamak adına âyetlerin çevirisinde Türkiye Diyanet Vakfı'nın meali tercih edilmiş; hadislerin çevirisinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basılan *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*'nden istifade edilmiştir.

Aynı şekilde tezimizde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) transkripsiyon sistemi uygulanmıştır.

4. İLGİLİ LİTERATÜR

Çalışmamızda üslûp kavramı, belâgat ilmi ve üslûbu'l-hakîm sanatı üzerine gerek klasik döneme ait gerekse de modern dönemde kaleme alınmış eserlerden istifade edilmiştir. Bu alanlara dair genel literatür kaynaklarını görebilmek ve bu alanlarda çalışma yapmak isteyenlerin istifâdesine sunmak adına bu kaynaklardan bir kaçının zikredilmesi uygun düşecektir.

Üslûp kavramı üzerine yararlandığımız temel Arapça kaynaklar;

Beyân ilminin kurucusu kabul edilen Câhiz *el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eserinde Arap dilinin özellikleri, belâgat ve fesâhat vasıflarının üslup açısından değerlendirilmesi gibi özellikle Beyân ilmine dâhil olan konuları çeşitli örneklerle ele almıştır. Konumuz itibarıyla Câhiz, her ne kadar üslûbu'l-hakîm kavramını doğrudan kullanmasa da 'cevapta bilmece' gibi konularla bu sanatın temelini oluşturmuştur. Bu yönüyle Câhiz'in *el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eseri bu alanın temel kaynakları arasındadır. Yine Şükrî Muhammed Ayyâd'ın *el-Luğatü ve'l İbdâ'*, Ahmed Şâyib'in *el-Üslûb*, Salâh 'Îd'in *el-Üslûbu'l-Edebî: Beyne'l-İtticâheyn en-Nahvî ve'l-Belâgî* ve Ahmed Matlûb'un *Esâlib Belâgiyye* adlı eserleri özellikle Arap dili kullanımının ve üslup kavramının anlaşılmasına yönelik başvarulacak temel kaynaklar arasında yer almaktadır.

Üslûp kavramı üzerine yararlandığımız temel Türkçe kaynaklar;

Türkçe kaynaklar arasında ilk olarak zikredebileceğimiz eser Recâizâde Mahmut Ekrem'in *Talim-i Edebiyat*'ıdır. Recâizâde'ye ait bu eser, Mülkiye Mektebi'nde vermiş olduğu Edebiyat-ı Osmani dersinin notlarından oluşturulmuştur. Recâizâde'nin bu eserinde yaptığı üslup tanımı ve tasnîfi kendisinden sonra gelenler için bir temel teşkil ederek yapmış olduğu üslûp tanımı ve tasnîfi uzun süre geçerliliğini muhâfaza etmiştir. Aynı şekilde Ahmet Çoban'ın *Edebiyatta Üslûp Üzerine*, Âdem Çalışkan'ın *Üslûp ve Üslûpbilim Üzerine-1: İlk Belirlemeler* ile Mehmet Önal'ın *Edebî Eserde İfâde ve Edebî Dil Ve Üslûp* adlı eserleri üslûp kavramı hakkında kaleme alınmış eserlerdendir. Hadisler özelinde edebî üslûba dair ise Arapça olarak Kemâl İzzüddîn'in *el-Hadîsü'n-Nebevîyyi's-Şerîf min Vicheti'l-Belâgiyye* adlı eserini zikretmek gerekir. Kemâl, bu eserinde belâgat sanatlarını hadisler üzerinde incelemiş, üslûbu'l-hakîm sanatını da iki hadis üzerinden değerlendirmiştir. Hadislerde edebî üslûp üzerine Türkçe olarak kaleme alınan Ramazan Kazan'ın *Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri* adlı eseri de Hz. Peygamber'in kullandığı ve hadislerde yer alan üslûp zenginliğini görme açısından kıymetli bir çalışmadır. Kazan, bu eserinde üslûbun tanımına yer vermiş ve hadis metinlerinde bulunan üslûpları meânî-beyân-bedî' ilimleri açısından incelemeye tabi tutmuş, bedî' kısmında da üslûbu'l-hakîm sanatına değinmiştir.

Belâgat ilmine dair yararlandığımız temel kaynaklar;

Üslûbu'l-hakîm sanatının belâgat ilmi içerisinde yer alan konulardan olması hasebiyle belâgat alanına dair yazılan eserler de kullandığımız kaynaklar arasındadır. Bu alanda kaleme alınan gerek klasik gerekse modern eserlerin sayısı oldukça fazladır. Genel itibariyle bu eserler belâgat ilminin bölümleri olan meânî, beyân ve bedî' ilimlerinden bahsederler. Üslûbu'l-hakîm sanatı da belâgat ilminin bedî' kısmı içerisinde yer aldığından bu kaynaklara sıkça başvurulmuştur. Bu sanata dair müstakil olarak herhangi bir eser bulunmamakla birlikte yalnızca Osmanlı âlimlerinden Kemalpaşazâde'ye ait *Risâletü'n fi Beyâni'l-Üslûbi'l-Hakîm* adlı risâle bulunmaktadır.

Bunun dışında genel olarak belâgat ilminden ve özelde de üslûbü'l-hakîm sanatından bahseden eserlerden mihenk taşlarını oluşturanları şunlardır:

Abdülkâhir Cürcânî *Delâilu'l-Î'câz*, Seyyid Şerîf el-Cürcânî *el-Îşârât ve't-Tenbîhât fî 'İlmi'l-Belâga*, Cârullâh ez- Zemahşerî *Esâsu'l-Belâga*, Sekkâkî *Miftâhu'l-'Ulûm*, Hatîb Kazvînî *et-Telhîs fî 'Ulûmi'l-Belâga*, ve *el-Îzâh fî 'Ulûmi'l-Belâga*, Tefâtânî *Muhtasarü'l-Me'ânî*, Hafâcî *Sirru'l-Fesâha*, İbn Ebî el-İsba' *Tahrîru't-Tahbîr: fî Sinâ'ati's-Şi'ri ve'n-Nesri ve Beyânî Î'câzi'l-Kur'ânî ve Bedî'u'l-Kur'ân*, Ahmed Emîn eş-Şîrâzî *el-Belâg: fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, Ali el-Cârim ve Mustafa Emîn *el-Belâgatü'l-Vâziha*, Nusreddin Bolelli *Belâgat: Beyân-Meânî-Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*, Ali Bulut *Bedî' İlmi ve Belâgat Terimleri Sözlüğü*, Abdurrahmân Hasen Habenneke *el-Meydânî el-Belâgatu'l-'Arabiyye: Üsüsühâ ve 'Ulûmuhâ ve Fünûnuhâ*, Hâşimî *Cevâhiru'l-Belâga*, Abdulkâdir Hüseyin *Fennü'l-Belâga*.

Üslûbü'l-hakîm sanatına dair yaptığımız literatür taramasında bu konuya has Türkçe kaleme alınmış herhangi bir tez çalışmasına rastlanmamıştır. Makâle olarak ise Âdem Dölek'in *Edebî Açından Hadislerde "Üslûb-i Hakîm" ve Önemi*¹⁴ adlı çalışması mevcuttur. Dölek, bu çalışmasında üslûbü'l-hakîm sanatının kısaca tarifini yaparak bu sanatı iki âyet ve dört hadis üzerinde incelemiştir. Makâle olarak kaleme alınan bir diğer çalışma ise Kemalpaşazâde'nin bu alanda yazmış olduğu *el-Üslûbu'l-hakîm* risâlesiyle alakalı İsmail Bayer'in *İbn-i Kemâl'in "el-Üslûbu'l-Hakîm" Risâlesinde İlgili Âyetlere Bakışı ve es-Sekkâkî Eleştirisi*¹⁵ adlı makâlesidir. Yine üslûbü'l-hakîm sanatı ile ortak noktaları bulunan el-kavlu bi'l-mûceb sanatına dair bir makâle çalışması Hasan Uçar tarafından yapılmıştır. *Arap Dili Belâgatında El-Kavlu bi'l-Mûcib ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Uygulamaları* adlı çalışmasında Uçar, bu sanata dair ilgili âyetlerin değerlendirmesini yapmıştır. Bunlara ilaveten İsmail Durmuş'un *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*'nde yer alan *Üslûb-ı Hakîm*¹⁶ maddesi de bu konuya özet olarak değinen çalışmalar arasında yer alır.

¹⁴ Âdem Dölek, "Edebî Açından Hadislerde "Üslûb-i Hakîm" ve Önemi", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 15, 2001, s. 325-341.

¹⁵ İsmail Bayer, "İbn-i Kemâl'in "el-Üslûbu'l-Hakîm" Risâlesinde İlgili Âyetlere Bakışı ve es-Sekkâkî Eleştirisi", **İLTED**, Erzurum, No: 45, 2016/1, s. 215-231.

¹⁶ İsmail Durmuş, "Üslûb-ı Hakîm", **DİA**, C: XLII, 2012, s. 381-382.

Üslûbu'l-hakîm sanatına dair Arapça çalışmalara bakıldığında pek çok çalışmanın mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu çalışmaların neredeyse tamamına yakınında üslûbu'l-hakîm sanatı Kur'ân-ı Kerîm üzerinden incelenmiştir.

Hebye b. Kû, *Üslûbu'l-Hakîm Beyne'l-Kur'âni ve'l-Hadîsi'n-Nebevîyyi'sh-Şerîf* adlı yüksek lisans çalışmasında üslûbu'l-hakîm sanatının tarifini yapmış, Kur'an-ı Kerîm ve hadisler üzerinden bu sanatı değerlendirmiştir. Çalışmasının üçüncü bölümünü hadislerde üslûbu'l-hakîm sanatına ayıran Hebye, bu bölümde örnek olarak seçtiği yedi hadisi içeriklerine göre muâmelât ve ibâdât şeklinde tasnîf ederek incelemiştir. Hadis açıklamalarında üslûbu'l-hakîm sanatına kısaca değinmekle yetinmiş ve üslûbu'l-hakîm haricinde kasır, fasıl ve vasl gibi farklı üslûp türlerini de zikretmiştir.

Yine üslûbu'l-hakîm sanatına dair Arapça kaleme alınan eserler arasında hadisler örnekleminde yapılmış makâle çalışmaları da bulunmaktadır. Bu çalışmalardan Muhammed Îsâ'nın *el-Üslûbu'l-hakîm fi'l-Hadîsi'n-Nebevîyyi'sh-Şerîf ve Eserühü't-Terbevîyyü ve't-Ta'lîmiyyü* adlı makâlesi üslûbu'l-hakîm sanatının kullanılış gayelerine göre yirmi üç hadisi incelemektedir. Bu çalışma daha çok sosyolojik ve psikolojik açıdan değerlendirmeye ağırlık vermiş ve Hz. Peygamber'in hadislerinin eğitici ve öğretici özelliklerine vurgu yapmıştır. İncelenen hadislerden on üç tanesi Buhârî'de yer almaktadır. Hadislerin incelenmesinde sadece ilgili hadiste üslûbu'l-hakîm sanatının mevcut olduğunun söylenmesi ile yetinilmiş gerekli tafsîlâta yer verilmemiştir.

Sâlih Kemâl Kâmil Mahmûd *el-Üslûbu'l-hakîm fi'l-Hadîsi'n-Nebevîyyi fi Sahîh-i Buhârî* adlı çalışmasında ise örnek olarak seçtiği on hadisi üslûbu'l-hakîm sanatı açısından incelemiştir. Mahmûd bu çalışmasında hadisleri incelerken ilgili hadiste üslûbu'l-hakîm sanatının bulunduğunu belirtmekle yetinmiş ve hadiste geçen pek çok kelimeyi gerek semantik gerekse de dil bilgisi açısından değerlendirmeye tabi tutmuştur. Ayrıca ilgili hadiste bulunan teşbîh gibi diğer üslûplara da değinmiştir. Bu alanda yapılmış bir diğer çalışma ise Muhammed b. Ömer b. Sâlim'in *el-Üslûbu'l-hakîm fi'l-Hadîsi'n-Nebevîyyi* adlı çalışmadır. Muhammed b. Ömer bu çalışmada yirmi beş hadisin tahlîlini yapmış ve üslûbu'l-hakîm açısından incelemiştir. Çalışmada yer alan hadislerden on tanesi Buhârî'de yer almaktadır.

İncelediğimiz bu çalışmalarda gördüğümüz en büyük eksiklik, üslûbu'l-hakîm sanatının daha net anlaşılmasını sağlayan üslûp kavramına ve Arap belâgatında ele alınış şekline yeterince yer verilmemiş olmasıdır. Tüm bu çalışmalarda genel olarak aynı hadisler örnek olarak kullanılmıştır. Kimi çalışmalarda hadisler açıklanırken hadis ilmi sahasından fazlasıyla istifâde edilmiş, kimi çalışmalarda ise dil ve gramer açısından değerlendirmelerde bulunulmuştur. Yapılan bu çalışmalardan hareketle tezimizde öncelikle üslûp kavramı tarihsel süreciyle birlikte kısaca ele alınıp Arap belâgatındaki yerine değinilmiş, hadisler açıklanırken konu dışına çıkmamaya gayret gösterilerek üslûbu'l-hakîm sanatına ağırlık verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EDEBÎ TERİM OLARAK ÜSLÛP, ÇEŞİTLERİ VE HADİSLERDEKİ KULLANIMI

Bu bölümde ilk olarak üslûp kavramının tanımını, tarihsel süreç içerisinde ne şekilde işlendiğini ve edebî açıdan yapılan tasniflerini ele alacağız. Aynı şekilde üslûbun Arap edebiyatındaki genel özelliklerine ve kullanım alanlarına değinerek, bu kavramın hadislere yansımalarından genel olarak bahsedeceğiz.

1. EDEBÎ TERİM OLARAK ÜSLÛP VE ÇEŞİTLERİ

1.1. Üslûp ve İlişkili Kavramların Tanımı

Üslûp kavramının efrâdını câmi, ağıyârını mâni bir tanımı olmamakla birlikte farklı bakış açılarından hareketle birçok tanımı yapılmıştır. Üslûbu açıklamada *Tarz, tavır, edâ, söyleyiş, dil ve ifâde, bir edebî türün söyleniş husûsiyeti, kelimeleri usulüne uygun kullanma* gibi bazı kavramlar kullanılmıştır.¹⁷

Semantik açıdan üslûp; Arapça s-l-b (سلب) kökünden türetilmiş olup *metot, yol, usûl, yöntem ve sanat* anlamlarına geldiği görülmektedir. Arapçada أَنْتُمْ فِي أُسْلُوبٍ سَوْءٍ (siz kötü yoldasınız), ve سَلَكْتُ أُسْلُوبَ فُلَانٍ (falancanın yolundan gittim) şeklinde *takip edilen yol* anlamında kullanıldığı gibi, kibirlenen birisine karşı kullanılan إِنَّ أَنْفَهُ لَفِي أُسْلُوبٍ (burnu havada) deyiminde olduğu gibi kibirlenmeyi ifâde etmek için de kullanılmıştır.¹⁸ Latince *stylus* şeklinde ifâde edilen üslûp kelimesi Fransızcada *style*, İngilizcede ise *stil* kelimelerinde karşılık bulmaktadır.¹⁹

Üslûp kavramı edebî alanda ‘kişinin kendisini ifâde etmek, duygu ve düşüncelerini yazıya geçirmek için kendisine has kelime ve lafızlar kullanması’ yönteminin bir karşılığı mahiyetindedir. Odak merkezi açısından farklı tarifleri yapılan

¹⁷ Mehmet Önal, *Edebî Eserde İfâde*, Ankara, Kurgan Edebiyat Yayınları, 2001, s. 49.

¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, C:I, s. 473; Cârullâh ez-Zemahşerî Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *Esâsü'l-Belâğa*, Tahkik: Muhammed Bâsıl ‘Uyûn es-Sûd, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998, s. 468.

¹⁹ Ahmet Çoban, *Edebiyatta Üslûp Üzerine*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004, s. 13.

üslûp kelimesi, Recâizâde Mahmut Ekrem²⁰ (ö.1914) gibi edebiyatçılar tarafından sanatçı merkezli tanımlanmış, dilbilimciler tarafından ise daha çok dilin doğru kullanımını üzerinden değerlendirilmiştir.²¹

Tanzimat dönemi 19.yy. şâirlerinden Recâizâde Mahmut Ekrem *Tâ'lim-i Edebiyat* kitabında üslûbu şu şekilde tarif eder:

“Üslûb dediğimiz şey her şahsın efkâr u mülâhazâtını ta'birdeki tarz-ı mahsûsudur. Herkesin üslûb ifâdesi efkâr ve mulâhazâtının kalıbıdır. Söylediği, yazdığı şeyler o kalıba girdikçe sâhibini teşhîs edecek kadar başka bir sûret ve şekil iktisâb eder.”²²

Recâizâde'nin bu üslûp tanımı ve Buffon'dan yaptığı “Üslûb-ı beyân aynıyle insandır” çevirisi, üslûp ile insan kavramlarının özdeşleştirildiğini bize gösterir.²³ Cenap Şahabettin'in²⁴ (ö.1934) “ Edâ-yı lisân timsâl-i insandır” tanımını da aynı minvâlde değerlendirmek mümkündür.²⁵

Dilbilimcilerin bu kavramı “dilini doğru kullanılması”²⁶ şekilde tanımladıkları da dikkate alındığında üslûp kavramının insan ve kullandığı iletişim aracından ayrı düşünülmemeyeceği sonucuna varılabilir. Zira dil, bir ifâde aracıdır. Üslûp ise ifâdenin mütakellime has şeklidir. Dilin üslûpla bağı onun nasıl kullanıldığı ile ilgilidir. “Edebiyatta üslûp; dil değil, onun kullanılış tarzı; konu değil, onun işleniş biçimi; içerik değil, ifâde yoludur.”²⁷

“Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır” atasözünde olduğu gibi her şahsın kendine özgü bir işi yapma ve kendini ifâde etme biçimi vardır. Her yazı, söz veya işin sâniî'nin olması, o iş, söz ve yazının edebî olduğu anlamına gelmez. Bu bağlamda bir yazı veya söyleyişin edebî olup olmadığı, üslûp ve dil kullanımını bilmekle ilintili bir durumdur.

²⁰ Tanzimat devri şairi, tiyatro yazarı ve romancı. Detaylı bilgi için bkz.: Abdullah Uçar, “RECÂİZÂDE MAHMUD EKREM”, *DİA*, C: XXXIV, 2007, s. 503-504.

²¹ Bkz.: Ahmet Çoban, *a.g.e.*, s. 13-14.

²² Recâizâde Mahmut Ekrem, *Talim-i Edebiyat*, İstanbul, Mihran Matbaası, 1881 (h.1299), s. 61.

²³ Recâizâde *a.g.e.*, s. 62; Nakilde bulunduğu eser için bkz.: “Le style c'est l'homme-même”, Georges-Louis Leclerc, Comte de Buffon, Âlim Kahraman, “Türk Edebiyatı”, *DİA*, C:XLII, 2012, s. 388.

²⁴ Servet-i Fünûn dönemi şair ve nesir yazarı. Detaylı bilgi için bkz.: Celal Tarakçı, “CENAB ŞAHABEDDİN”, *DİA*, C:VII, 1993, s. 346-349.

²⁵ Ahmet Çoban, *a.g.e.*, s. 14.

²⁶ Detaylı bilgi için bkz.: Ahmet Çoban, *Edebiyatta Üslûp Üzerine*, s. 15.

²⁷ Ahmet Çoban, *a.g.e.*, s. 17.

1.2. Üslûp Sanatının Tarihi Seyri

Zaman ve mekânın değişmesiyle bazı dönemlerde lafız kimi zaman ise yazı üzerinden değerlendirilen üslûp sanatı, klasik Yunan edebî eserlerinde hitâbet ilmi içerisinde ele alınarak, kalabalığı ikna yollarından birisi kabul edilmiştir. Yani ‘kişinin muktezâ-yı hâle (yerine ve zamanına) uygun şekilde konuşması’ şeklinde tanımlanmıştır.²⁸

18. Asrın sonlarına doğru Avrupa’da romantizm akımının yayılmasıyla edebiyatçılar üslûba, müellifin doğasının ayrılmaz bir parçası olarak bakmaya başlamışlardır.²⁹ Fransız doğabilimci Buffon’a isnad edilen “Üslûp insanın bizzat kendisidir”³⁰ sözü de bu bakış açısını özetler niteliktedir.

Arap edebiyatı tarihine bakıldığında ise üslûp tanımının dönemlere göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Genel manada üslûp; insanın, kendisini yazılı olarak ifade etmede takip ettiği yoldur.³¹ Belâgatçılar tarafından yapılan üslûbun en güncel ve en yaygın olan tanımı Ali el-Cârim (ö.1949) ve Mustafa Emin’in (ö.1997) yaptığı “Sözden kastedilen gayeyi elde etmeye en yakın ve dinleyiciler üzerinde etkili olacak şekilde kelimelere dökülen mana”³² şeklindeki tanımlarıdır.

Yukarıda zikredilen tanımları içine alan kapsamlı bir üslûp tanımına örnek olarak Ahmet Çoban’ın şu üslûp tanımını vermek yerinde olacaktır:

“Üslûp; belli bir görüş, duyuş ve birikime sahip olan sanatçının hayatı boyunca edindiği tecrübe ve tavırlarla seçtiği konuyu, biçim ve içeriğin belirlediği vasıta ve yöntemler kullanarak kendisine has bir biçimde ördüğü kelimelerle anlatmasından doğan edebî değer unsuru ve ölçüsüdür... Bir bakıma sanatçının yaşama üslûbundan kaynaklanan ve duygusal etkiler uyandırarak insana zevk veren ibda’ gücünün, tür ve şeklin imkânıyla sunulması; bu sunuluşun görülmesi, gösterilmesi biçimidir.”³³

Kavramın tarihi seyri içerisinde kazandığı anlamlar incelendiğinde şu genel niteliklere sahip olduğu görülmektedir:

²⁸ Bkz.: Mehdî Vehbe ve Kâmil el-Mühendis, **Mü‘cemü’l-Muşalahâti’l-‘Arabiyye**, s. 34.

²⁹ Bkz.: Mehdî Vehbe ve Kâmil el-Mühendis, **a.g.e.**, s. 35.

³⁰ Bkz.: Mehdî Vehbe ve Kâmil el-Mühendis, **a.g.e.**, s. 35.

³¹ Mehdî Vehbe ve Kâmil el-Mühendis, **a.g.e.**, s. 34.

³² Ali el-Cârim ve Mustafa Emin, **el-Belâgatü’l-Vâdiha**, İstanbul, Eda Neşriyat, s. 12.

³³ Ahmet Çoban, **a.g.e.**, s. 16.

- a) Açıklık: İfâde edilen düşüncenin zahmetsizce anlaşılır nitelikte olmasıdır.
- b) Saflık: Dilin doğru kullanılmasıdır.
- c) Tabîlik: Düşüncelerin yapmacıksız bir ifâde ile anlatılmasıdır.
- d) Vecîzlik: Düşüncenin en kısa şekilde net ve gereksiz kelimelerden ârî olarak ifâde edilmesidir.
- e) Asâlet: Üslûpta sıradan ifâdelere ve kaba hayallere yer verilmemesidir.
- f) Ahenk: Kulağa hoş gelen seslerin bir arada kullanılmasıdır.
- g) Çeşitlilik: Anlatımda can sıkıcılığını önlemek için farklı üslûp türlerinin bir arada kullanılmasıdır.
- h) Uygunluk: Üslûp ile anlatılan şey arasında bir uygunluğun olmasıdır.³⁴

Gerek batı gerekse doğu edebiyatında retorik veya belâgat ilmi içerisinde değerlendirilen üslûp kavramı XIX. asırdan sonra üslûpbilim içerisinde değerlendirilmeye başlanmıştır.³⁵ Bu asırdan sonra Üslûpbilim araştırmacıları üslûp sanatını belli başlı özelliklerinden hareketle sınıflandırmaya tabi tutmuşlardır.

1.3. Üslûp Kavramının Sınıflandırılması

Sanatçıya, sanatçının yaşadığı döneme, çevreye, biçim ve türüne göre çeşitlendirilebilen üslûbun edebî değer olarak tasnîfinde farklı ölçekler kullanılmıştır. Bunlardan en genel ve en yaygını klasik ve belâgî şeklinde gerçekleştirilen üslûp tasnîfidir. Bu bölümde bu tasnîf çeşitleri incelenecektir.

1.3.1. Klasik Üslûp Tasnîfi

Orta Çağ'da Avrupalı dilciler üslûp kavramını basit, orta ve âlî (üst düzey) olarak üç kısma ayırmışlardır. Bu ayırım da; sosyal statü, edebî sanatlar ve ifâde güzelliği olarak üç farklı bakış açısına göre yapılmıştır.³⁶ Recâizâde Mahmut Ekrem ise üslûbu sade, müzeyyen ve âlî olarak tasnîf etmiş ve bu tasnîf uzun süre geçerliliğini korumuştur. Bazı kaynaklarda bu tasnîf, üslûbun özel nitelikleri olarak verilmiştir.³⁷

³⁴ Üslûp kavramının edebi özellikleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Âdem Çalışkan, "Üslûp ve Üslûpbilim Üzerine-1: İlk Belirlemeler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: VII, No: 34, Ekim 2014, s. 45-46.

³⁵ Bkz.: Âdem Çalışkan, *a.g.e.*, s. 30.

³⁶ Şükri Muhammed 'Ayyâd, *el-Luğatü ve'l İbdâ'*, y.y., International Press, 1988, s. 24.

³⁷ Âdem Çalışkan, *a.g.e.*, s. 47.

1.3.1.1. Sade Üslûp

Recâizâde bu üslûbu şu şekilde tanımlar:

“Sade üslûp, ikna ve heyecanlandırmaya değil, eğitime, açıklamaya ve eğlendirmeye has bir ifâde şeklidir. Uzun cümleler, istiâreler, derin teşbîhler ve görkemli hayallerden uzaktır.”³⁸

Doğal, kolay ve sanatsız bir anlatım tarzı olan sade üslûp ile günlük iletişimin doğallığı daha güzel bir şekilde yansıtılabilir.³⁹ Bu sebeple bu üslûpta uzun cümleler, istiâreler ve derin teşbîhler bulunmaz. Yani bu üslûp gündelik yaşamda kullandığımız süslü kelimelerden uzak, yalın bir ifâde şeklidir.

Sade (basit) üslûp; eş dost mektupları, latîfeler, kıssalar, masallar, efsâne ve mektuplar ile genellikle ilme hizmet maksadıyla yazılan eser ve te’lîflerde bulunur.⁴⁰ Nitelikleri sadelik, incelik ve duyarlılıktır.⁴¹

1.3.1.2. Müzeyyen Üslûp

Müzeyyen, ziynetle donatılmış demektir. Müzeyyen üslûp edebî süslemelere yani çeşitli mecâzlar ile diğer sanatlara fazlasıyla meyilli olduğundan bu isimle adlandırılmıştır.⁴² Ziynetin ölçütü “edebîlik” yani sanat yoğunluğudur.”⁴³ Bu üslûp türünü kullanan edip hemen hemen bütün sanatlardan ve bütün edebî süslerden yararlanır. Bu nedenle Recâizâde Mahmut Ekrem, bu üslûp çeşidini açıklarken şu benzetmeyi yapar: “Sade üslûbu sulu boya ile yapılmış bir resme benzetmek gerekirse, müzeyyen üslûbu da yağlı boya ile yapılmış bir resme benzetmek îcâb eder.”⁴⁴

Müzeyyen üslûba, diğer iki üslûba göre orta derecede sanatsal ifâde içerdiği için “orta üslûp” adı da verilmektedir. Çünkü bu üslûp çeşidinde kullanılan sanatlar

³⁸ Recâizâde **a.g.e.**, s. 192.

³⁹ Ahmet Çoban, **a.g.e.**, s. 27.

⁴⁰ Recâizâde **a.g.e.**, s. 197.

⁴¹ Âdem Çalışkan, **a.g.e.**, s. 47.

⁴² Bkz.: Recâizâde **a.g.e.**, s. 198.

⁴³ Ahmet Çoban, **a.g.e.**, s. 26.

⁴⁴ Recâizâde, **a.g.e.**, s. 198.

genellikle zarîf ifâdeler, nûkteli sözler, nâzik ve şîveli ta‘bîrler, âhenkli ibâreler ve canlı timsâllerdir.⁴⁵

1.3.1.3. Âlî Üslûp

Asîl ve yüce olan duygu ve düşünceleri, güçlü ve etkili ifâde biçimiyle birleştirerek muhâtabı etkilemek, duygulandırmak ve galeyâna getirmek amacıyla kullanılan bir üslûp tarzıdır.⁴⁶ Dili düzgün ve hatasız kullanma, açıklık, kolay anlaşılabilirlik, zarâfet, düşüncelerin etkileyici bir biçimde ifâde edilmesi, konuya uygun bir üslûbun kullanılması âlî (yüce) üslûbun başlıca nitelikleridir.⁴⁷

Âlî üslûp; müzeyyen üslûba ait süslemeler yerine meziyeti, süslü ve görkemli lafızlarda değil kuvvetli ve sağlam manada arar.⁴⁸ Amaç, en asil duyguları lafzî süslemelere bağımlı kalmadan en veciz ve i‘cazlı bir şekilde güçlü kelimelerle ifâdeye dökmektir. Şu da var ki, ifâdesinde yücelik bulunmayan bir fikir ve düşünce haddizatında asîl ve yüce olabilir.⁴⁹ Yani, âlî üslûp vasat bir düşünceyi kullandığı sanatsal ifâdelerle güçlü kılabilceği gibi bünyesinde âlî üslûp barındırmayan bir düşünce de fikirsal anlamda çok değerli olabilir. Özetle bu üslûp çeşidinde asıl olan fikrî arka plan değil, daha ziyade duygu ve tasavvurların yüce olmasıdır.

Bu üslûp, münâcat, na‘t, mersiye, hutbe, felsefe ve tarihin bazı kısımları ve trajediler ve çeşitli kutsal konulara lâyıktır.⁵⁰ Âlî üslûbun en büyük örneği de şüphesiz Kur’ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerdir.

1.3.2. Belâgatçılara Göre Üslûp Tasnîfi

Gramer kuralları göz önünde bulundurulmak kaydıyla edîbin îcâz-ıtnâb gibi belâgat türlerinde gösterdiği özgünlükleri ve bireysel nitelikleri irdeler. Bu bağlamda hem teknik hem estetik bütünlük arz etmesi açısından belâgat ilminin de konusu olmuştur. Bu nedenle de Arap dili gramer ve dizim kurallarının, belâgat esaslarının

⁴⁵ Müzeyyen üslûpta kullanılan sanatlar hakkında geniş bilgi için bkz.: Recâizâde **a.g.e.**, s. 198.

⁴⁶ Recâizâde **a.g.e.**, s. 203.

⁴⁷ Bkz.: Âdem Çalışkan, **a.g.e.**, s. 47.

⁴⁸ Bkz.: Recâizâde **a.g.e.**, s. 203.

⁴⁹ Recâizâde **a.g.e.**, s. 208.

⁵⁰ Recâizâde **a.g.e.**, s. 203.

icrâsında gösterdiği biçimsel özellikleri inceleyen üslûp, belâgatçılar tarafından ilmî, hitâbî ve edebî olarak tasnîfe tâbi‘ tutulmuştur.

1.3.2.1. İlmî Üslûp

Ahmed el-Hâşimî⁵¹ bu üslûp çeşidini şu şekilde açıklar:

“Bu üslûp, üslûp çeşitlerinin en sakini, doğru mantık ve düşünceye en çok ihtiyaç duyulanı ve hayâlî işlerden en uzak olanıdır. Zira bu üslûp akla hitap eder, düşünceleri ortaya çıkarır ve derinlik-kapalılık barındıran ilmî hakikatleri açıklar. Bu üslûbun en temel özelliği, mantığa uygunluk ve açıklıktır.

Bu üslûp çeşidinde kullanılan kelimeler, farklı anlama gelmeyecek şekilde olmalı ve kastedilen mananın anlaşılmasına engel olacak şekilde yoruma ve maksadın dışında bir manaya yönlendirmeye sebebiyet vermemelidir. Bu üslûpta mümkün olduğunca mecâzdan ve söz sanatlarından kaçınmak gerekir. Fakat kastedilen anlamı zihinlere yerleştirmek adına açıklayıcı teşbîhler kullanılabilir.”⁵²

Bir yazar, bir konu hakkında bir şey yazmak istediğinde öncelikle, ifâde etmek istediği düşünceleri belirlemelidir. Okuyucu tarafından anlaşılmasını sağlamak, okuyucunun zihniyle sağlam bir bağ kurmak adına bu düşünceleri bir düzene koymalı ve uygun lafızlarla ifâde etmelidir. Bu şekilde kullandığı üslûp da ilmî olur. İlmî üslûp, aklın dilidir ve bir düşünce, farklı tasvîrler kullanılmadan tek bir şekilde ifâde edilir.⁵³ Böylece bilimsel konular edebî bir anlatım biçimiyle yazıya dökülmüş olur.

İlmî üslûp daha çok bilgi elde etmenin zor olmadığını göstermek, ilmi cazip kılmak amacıyla ortaya konan bir anlatım biçimidir. Çünkü özünde sadelik ve anlaşılır olma amacı taşımaktadır. Bu nedenle de fen bilimleri, coğrafya, tarih, psikoloji ve sosyoloji bilimlerinin sıkça başvurduğu bir anlatım modeli olmuştur. Nitekim bu üslûp çeşidinde açıklık, yalınlık, bilinen lafız ve ibarelerin seçimi, basit cümlelerle edebî anlatım örgüsü önemli niteliklerdir.

⁵¹ Mısırlı edip, yazar ve eğitimci. Detaylı bilgi için bkz.: Hulusi Kılıç, “AHMED el-HÂŞİMÎ”, **DİA**, C: II, 1989, s. 89.

⁵² Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid el-Hâşimî, **Cevâhiru'l-Belâğa**, Nşr.: Yûsuf es-Sumeylî, Beyrut, Mektebeyi Asriyye, 1999, s. 44; Ali el-Cârim ve Mustafa Emîn, **a.g.e.**, s. 12; Aynı şekilde bkz.: Mehdî Vehbe ve Kâmil el-Mühendis, **a.g.e.**, s. 3.

⁵³ Bkz.: Ahmed Şâyib, **el-Üslûb**, 12. bs., y.y., Mektebeyi Nahza el-Mısıriyye, 2003, s. 56.

Her ne kadar bilimsel alanın anlatım tarzı olsa da bazı edebî metinler de bu üslûbu kullanmaktan geri kalmamıştır. Mesela salt edebî tasvîr amacı taşımayan ve konuların açıklanmasına yardım eden örnekleme türünden teşbîhler bu üslûbun alanına giren sanatsal ifâdelerdir. Bu üslûp çeşidi edebiyat alanına girmekle birlikte daha çok bir milletin edebiyat tarihi, dil yapısı, literatür tanıtımı gibi duygusallıktan uzak, fikir ve olayların akıl ve mantık ölçülerine göre dizilerek sıralandığı metinlerde karşımıza çıkmaktadır.

1.3.2.2. Hitâbî Üslûp

Güçlü deliller, atasözleri, eş anlamlı kelimelerin kullanımı ve tekrarlarla öne çıkan bu üslûp türünde amaç, muhâtabı ikna etmektir. Mana ve lafızların gücü kadar, hatîbin ses tonu ve hitâp şekli de sözlerin, dinleyenler üzerindeki etkisini artırır. Haber kipinden soru kalıbına, taaccüpten inkâr cümlesine geçiş gibi konuşmada farklı cümle kalıplarının kullanımı, bu üslûp türüne güzellik katan etkenlerdendir.⁵⁴ Bu üslûp çeşidinde; “Ne kadar çok mecâz ve teşbîh kullanılırsa, hitâp o şekilde güzelleşir” düşüncesi yanlıştır.⁵⁵ Zira mecâz ve teşbîhlerin çokluğu bazen hitâbın anlaşılmasını zorlaştırır. Bu nedenle de ağdalı süslemeler yerine söz sanatlarının kararında kullanılması hitâba güç katan bir etken olacaktır.

1.3.2.3. Edebî Üslûp

Çalışmanın odak noktasını teşkil eden bu üslûp türünde öne çıkan özellik estetikdir. Hayaller, duygu ve düşünceler; ince tasvîrlerle, âdeta manaya hislerin elbisesini giydirerek ifâde edilir.⁵⁶ Dil ve ifâde, mananın elbisesi, üslûp da bu elbisenin modeli gibidir.⁵⁷ Şiir ve nesir; bu üslûbun geliştiği, sanatın ve estetiğin zirvesine çıktığı ilgi alanlarıdır.⁵⁸ Edebî üslûp, okuyucu ve dinleyicinin duygularını harekete geçirmeyi ve ruhuna hitap etmeyi amaçlar. İlmî üslûp nasıl aklın dili ise edebî üslûp da duyguların dilidir. İlmî üslûbun aksine bir düşünce farklı şekiller ve tasvîrlerle ifâde edilir. Gerçeklik ön planda değildir. Seci‘, mecâz, teşbîh, isti‘âre gibi tüm söz

⁵⁴ Ali el-Cârim ve Mustafa Emîn, **a.g.e.**, s. 16.

⁵⁵ Hâşimî, **a.g.e.**, s. 45.

⁵⁶ Bkz.:Hâşimî, **a.g.e.**, s. 44.

⁵⁷ Bkz.:Mehdî Vehbe ve Kâmil el-Mühendis, **a.g.e.**, s. 35.

⁵⁸ Bkz.:Hâşimî, **a.g.e.**, s. 44.

sanatlarının kullanıldığı bu üslûpta duygu ve düşüncelerin ihtişamı kelimelere yansır. Soyut bir şey, hissedilen somut bir nesne olarak, somut bir nesne de soyut bir kavram şeklinde tasvîr edilebilir.⁵⁹

İlmî üslûp ile edebî üslûp arasında olan kısmi benzerlik, her ikisini de ayıran çizgileri açıklama gereğini ortaya çıkarır. Edebî üslûpla ilmî üslûbu birbirinden ayıran bir takım temel özellik mevcuttur. Mesela, bir kaza meydana geldiğinde gazeteci, olayı olduğu gibi yani sebeplerini, gelişmeleri ve sonuçlarını belirtir. Aynı şekilde bir âlim/bilim adamı da olayı sebepleri, gelişmeleri ve sonuçlarıyla açıklar. Edebiyatçı ise olaya kimsenin bakmadığı bir açıdan bakar. Olayın kendisinde bıraktığı etkiyi ve kazazedelerin hislerini belirtir. Olay, onun gözünde farklı bir boyuta bürünür ve o olaya gazeteci veya bilim adamı gözüyle bakmaz. Vakaları ve gerçekleri değil duygu ve hisleri yazar. Gerçeklerle ilgilenmez. Edebiyatçı, hayallerin ardına sığınır ve olaylar ve delillerle ilgilenmez. Bilim adamı ise, hayal nedir bilmez ve gerçeklere tutunarak delillerin ardına düşer.⁶⁰ Aslında konu (kaza) tektir ama edebiyatçı ile âlimin olaya bakış açısı yani ifâde üslûbu farklıdır.

Edebiyatta akıl ve mantık zayıf kalır ama ilme, akıl ve mantık hükmeder. İlmî üslûp da ifâde açık ve sınırları bellidir. Edebî üslûpta ise ifâde kapalıdır.⁶¹ Bu üslûp çeşidinde asıl olan ruha etki etmek ve nağmede ritim bırakmaktır. Bir diğer ayırım noktası ise; ilmî bir ifâdenin doğru ve yanlış olma ihtimali bulunurken, edebî bir ifâde bu ihtimali barındırmaz. Çünkü edebî üslûpta edebiyatçının kullanabileceği birçok kalıp vardır ki bunlardan birisi gerçek olguyu vassfeder.

Edebî üslûp, güzellik ve güç açısından değerlendirildiğinde ruha tesir etme ve nağmede ritim bırakma yönünden ilmî üslûptan daha etkili olduğu görülür.⁶² İlmî üslûpta ise kelamın ortaya koyulmasındaki maksat manayı ifâde etmek ve düşünceyi açıklamaktır. Bu sebeple Arap edebiyatında bir söze veya yazıya ‘edebî’ mührü vurulabilmesi ve mütekellimin/kâtibin edebî üslûp açısından değerlendirilmesi için,

⁵⁹ Mehdî Vehbe ve Kâmil el-Mühendis, **a.g.e.**, s. 35.

⁶⁰ Abdulkâdir Hüseyin, **Fennü'l-Belâğa**, 2. bs., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1984, s. 46.

⁶¹ Abdulkâdir Hüseyin, **a.g.e.**, s. 46.

⁶² Bkz.: Salâh 'Îd, **el-Üslûbu'l-Edebî: Beyne'l-İtticâheyn en-Nahvî ve'l-Belâgî**, Kahire, Mektebetü'l-Âdâb, 1993, s. 8-10.

edebî üslûbun temel iki ögesi olan “fesâhat” ve “belâgat” kavramlarının söz konusu üslûp içerisinde yer alması gerekmektedir. Buradan hareketle konuya açıklık getirme amacıyla çalışmamızın bu bölümünde fesâhat ve belâgat kavramları incelenecektir.

1.3.2.3.1. Fesâhat Vasfı

Fesâhat kelimesi sözlükte “Beyân ve açık olmak” anlamlarına gelir. Mesela sabah aydınlanıp gün ortaya çıktığında **أَصْفَحَ الصُّبْحُ** denilir.⁶³

Istılahta ise; anlaşılması kolay, müellif ve şairler arasında kullanımı yaygın olan açık ve net lafızlardır.⁶⁴ Buradaki kelâmın açık olmasından maksat lafızların anlaşılır olması ve anlamak için bir sözlüğe ihtiyaç duyulmamasıdır.⁶⁵

Sekkâkî⁶⁶ (ö.626/1229), *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı eserinde fesâhatı; lafza ve manaya dönük olarak iki kısma ayırır. Manaya dönük fesâhat kelâmın ta‘kidden sâlim olmasıdır. Ta‘kid ise kastedilen mananın muhâtap tarafından anlaşılabilmesidir. Yani birden fazla anlama gelen kelime kullanıldığında muhâtabın kelimenin uzak veya yakın anlamlardan hangisininin kastedildiği konusunda zorluk yaşamamasıdır. Lafza dönük fesâhat ise kelimenin Arapça kökenli olmasıdır. Bunun göstergesi de fasîh Arapların o kelimeyi sıklıkla kullanmaları ve kelimenin tenâfur’dan uzak olmasıdır.⁶⁷

⁶³ İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab**, C:II, s. 544; Zebîdî Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Hüseynî, **Tâcü'l-'Arûs: min Cevâhiri'l-Şâmûs**, 40 c., y.y., Dâru'l-Hidâye, t.y., C:VII, s. 18; Ziyâuddîn İbn Esîr, Ebü'l-Feth Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, **el-Meselû's-Sâir fî Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâ'ir**, 4 c., Kahire, Daru Nahzati Mısır, t.y., s. 90; Hafâcî Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed Saîd b. Sinan, **Sirru'l-Feşâha**, Beyrut, Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1982, s. 58; Abdulkâdir Hüseyin, **a.g.e.**, s. 61; Hâşimî, **Cevâhiru'l-Belâga**, s. 19; Ahmed Matlûb, **Esâlîb Belâgiyye**, Kuveyt, Vikâye el-Matbûât, 1980, s. 11; Ali el-Cârim ve Mustafa Emîn, **a.g.e.**, s. 5; Nusreddin Bolelli, **Belâgat: Beyân-Meânî-Bedî' İlimleri Arap Edebiyâtı**, 3. bs., İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001, s. 15-16.

⁶⁴ Hâşimî, **Cevâhiru'l-Belâga**, s. 19.

⁶⁵ İbn Esîr, **a.g.e.**, s. 91.

⁶⁶ Arap Belâgatında çığır açmış dil bilimi âlimi. Detaylı bilgi için bkz.: İsmail Durmuş, “SEKKÂKÎ, Ebü Ya‘kûb”, **DİA**, C: XXXVI, 2009, s. 332-334.

⁶⁷ Sekkâkî, **Miftâhu'l-'Ulûm**, s. 416.

Câhiz⁶⁸ (ö.255/869), *el-Beyân ve't-Tebyîn* de bir lafzın fesâhat açısından ilkel, fasîh ve avama ait sokak ağzı olarak üç mertebesi olduğunu belirtir.⁶⁹ Câhiz eserinde bu meramını ifâde ederken “ilkel” şeklinde tercüme ettiğimiz kesim için وَحْشِيٌّ kavramını kullanmıştır. Çünkü Câhiz başta olmak üzere birçok belâgatçıya göre bir dili en fasîh şekilde kullananlar merkezi bölgelerin çok uzağında yaşayan bâdiye ehlidir. Nitekim bu âlimler şehirde oturanların dillerine, yabancılarla temasta bulunmaları ve dolayısıyla dillerinin saflığını kaybetmiş olması düşüncesiyle güvenmezler; kırsalda yaşayan halkın, dili tahrîften uzak şekliyle kullandığını düşünürlerdi.⁷⁰ Yine anlaşılan o ki, yeni doğan bebeklerin kırsaldaki sütanneye verilmesinin temelinde yatan hususlardan biri de bu olmalıdır. İşte bu sebeptir ki fasîh lafız, dili üst seviyede kullanan kesimle avamın kullandığı dil arasında orta bir seviyeye tekâbül etmektedir. Fasîh bir üslûp kullanabilmek için de lafzın, sokak dilinde kullanılan avama ait olmaması ve bedevî olanlar dışında mütekellimin de yabancı ve garip lafızlar kullanmaması gerekir.

Fesâhatın ölçüsü Kur'ân-ı Kerîm ve Arap kelâmıdır. Zira fesâhat bu ikisiyle en yüksek seviyeye çıkmıştır. Bir kelâm, bu iki kaynağa benzediğinde o kelâma ‘fasîh’ denir. Bir kelime, ancak tanınan müellifler ve şâirler tarafından sıklıkla kullanıldığında o zaman fesâhat niteliğine sahip olur. Çünkü şâir ve yazarlar, tüm güzellik vasıflarını kendisinde bulunduran kelimeleri sıklıkla kullanırlar.⁷¹ Halk dilinde sıklıkla kullanılan kelimeler bu kapsamda değerlendirilmez.

Fesâhat; kelime, kelâm ve mütekellim üzerinden değerlendirilen bir vasıf⁷² olduğundan, bunları ayrı başlık altında kısaca ele almak îcâp etmektedir.

⁶⁸ Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından ve Mu'tezile kelâmcılarından biri. Detaylı bilgi için bkz.: Ramazan Şeşen, “CÂHİZ”, *DİA*, C: VII, 1993, s. 20-24.

⁶⁹ Câhiz Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî bi'l-Velâ el-Leysî Ebû Osmân, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 3 c., Beyrut, Dar ve Mektebetü'l-Hilâl, 2001 (h.1423), C: I, s. 16.

⁷⁰ Nihad M. Çetin, “Arap”, *DİA*, 1991, C:III, s. 283.

⁷¹ Ali el-Cârim ve Mustafa Emîn, *a.g.e.*, s. 5.

⁷² Kazvînî, *et-Telhîş fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, s. 24.

1.3.2.3.1.1. Kelimenin Fesâhatı

Kelimenin *tenâfur*'l-*hurûf*, *garâbet* ve *muhâlefetü*'l-*kıyâs*'tan sâlim olması durumudur.⁷³ Bu kavramları kısaca açıklamak gerekirse;

Tenâfur'l-**hurûf**: Dile ağır gelen ve telaffuzu zor olan harflerin bir kelimedede bulunmasıdır. İmruu'l-Kays'ın aşağıdaki beytinde “kabarık” anlamına gelen *مُسْتَشْرَزَاتٌ* kelimesi bunun açık bir örneğidir;⁷⁴

عَدَائِرُهُ مُسْتَشْرَزَاتٌ إِلَى الْعُلَى تَضِلُّ الْعِصَاصُ فِي مَثْنَى وَ مُرْسَلِ

Tutam tutam saçları yukarıya doğru kabarıktı.

*Kurdelaları da örgülü-örgüsüz saçları arasında kayboluyordu.*⁷⁵

Câhiz *el-Beyân ve 't-Tebyîn*'de fasîh lafzın özelliklerinden bahsederken, aynı kelimedeki harflerin birbirleriyle uyumlu olması gerektiğini zikreder ve şöyle der;

“Arapçada bir araya gelemeyen harfler mevcuttur. Mesela ‘cim’ harfi, ne tı, ne kaf ne de ğayn harfleri ile aynı kelimedede yan yana olmaz. Aynı şekilde ‘ze’ harfi de tı, sin, dat ve dal harfleri ile bir arada olmaz.”⁷⁶

Benzer mahrece sahip harflerin bir arada olduğu kelimeleri *Tenâfur*'ul-*hurûf* kapsamında ele alarak bu kelimelerin fesâhatının bozulduğunu belirtenler olmuştur. Bu değerlendirmeyi yapanlar *أَمْ أَعَاهَدُ إِلَيْكُمْ* («Ey Âdemoğulları! Size şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır» demedim mi? Yâsîn-60) âyetindeki *أَعَاهَدُ* kelimesi hakkında ‘benzer mahrece sahip harflerin bir arada olması, kelimenin fasâhatını bozsa da cümlelerin tamamında kelâmın fesâhatına zarar vermez’ yorumunu getirirler. Teftâzânî ise *kurbu*'l-*mehâric*'i, tenâfur olarak kabul etmez ve mezkûr âyete getirilen bu yorumu kabul etmediğini şu şekilde ifade eder:

“Fasîh olmayan bir kelime içeren cümlelerin fesâhatı bozulmaz’ görüşü doğru olsaydı o zaman *أَمْ أَعَاهَدُ إِلَيْكُمْ* âyetinin olduğu bu sûre fasîh olmazdı. Bu da Kur’ân-ı Kerîm’in fasîh olmayan bir kelime içerdiği ve Mevlâ

⁷³ Kazvînî, **a.g.e.**, s. 24; Kazvînî Celalüddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed, **el-İzâh fi ‘Ulûmi’l-Belâğa**, Beyrut, Dâru’l Kütübi’l İlmiyye, 2002, s. 13; Teftâzânî Sa’düddîn Mes’ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî eş-Şâfiî, **Muhtaşarü’l-Me‘ânî**, İstanbul, Salâh Bilici Kitabevi, t.y., s. 13; Ali el-Cârim ve Mustafa Emîn, **a.g.e.**, s. 5; Abdulkâdir Hüseyin, **a.g.e.**, s. 62; Nusreddin Bolelli, **a.g.e.**, s. 17.

⁷⁴ Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 13; Kazvînî, **el-İzâh**, s. 14.

⁷⁵ Ali Bulut, **Belâgat Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, İFAV Yayınları, 2015, s. 95.

⁷⁶ Câhiz, **a.g.e.**, C:I, s. 16.

Teâlâ'ya cehâlet ve acziyyet vasıflarının nispet edildiği anlamına gelirdi. Çünkü kelimenin fasîh olmaması, onu kullanan kişinin ya fesâhatı bilmeyen biri olduğunu veya bilse de kullanamadığını gösterir.”⁷⁷

Garâbet: Anlamı herkes tarafından bilinmeyen ve kullanılması alışkanlık hâline gelmemiş, yaygın olmayan kelimedir. Örneğin şâir Ru‘be b. Accâc’ın (ö.145/762) aşağıdaki beytinde geçen مُسْرَجًا kelimesi, kullanımı yaygın olmayan bir kelimedir;⁷⁸

و مُقْلَةً وَحَاجِبًا مُرَجَّجًا وَفَاحِمًا وَمَرْسِنًا مُسْرَجًا

(Leyla'nın) siyah gözünü, kalem kaşını,

Simsiyah saçını ve Süreyc kılıcı misali zarif burnunu (gösterdiği vakti hatırla).⁷⁹

Muhâlefetü'l-kıyâs: Kelimenin dil kurallarına uygun kullanılmamasıdır. Kudâme'nin (ö.130/747) الْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْأَجَلِّ (Hamd, yüce ve en celîl olan Allah'adır.) beytindeki الْأَجَلِّ kelimesinde olduğu gibi. Zira burada idğam kuralı gereği kelime الْأَجَلِّ şeklinde olması gerekirdi.⁸⁰

Bu üç maddeye ilaveten Hatîb Kazvîni⁸¹ (ö.739/1338) ve Hâşimî (ö.1878/1943), bir de kelimenin, kulağı rahatsız etmemesi gerektiğini zikreder.⁸² Ebu't-Tayyib Mütenebbî'in (ö.354/965) كَرِيمِ الْجَرِشِيِّ شَرِيفِ النَّسَبِ (Şahsiyeti saygın, nesebi de şerefli) beytindeki الْجَرِشِيِّ lafzının kulağa hoş gelmeyen, ağır olan bir kelime olduğu dile getirilmiştir.⁸⁴ Hafâcî (ö.466/1074) ise *Sirru'l-Fesâha* adlı eserinde bir kelimenin fasîh olabilmesi için gereken şartları 8 madde olarak açıklar.⁸⁵ Bunlar;

1. Kelimenin harfleri, mahreçleri birbirine uzak harflerden oluşmalıdır.
2. Kelime kulağa hoş gelecek güzellikte olmalıdır.
3. Kelimenin kullanımının yaygın olmasıdır.

⁷⁷ Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 14-15.

⁷⁸ Kazvîni, **el-İzâh**, s. 14; Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 15.

⁷⁹ Ali Bulut, **Belâgat Terimleri Sözlüğü**, s. 96.

⁸⁰ Kazvîni, **el-İzâh**, s. 14; Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 15; Nusreddin Bolelli, **a.g.e.**, s. 19.

⁸¹ Arap Belâgatı teorisyeni. Detaylı bilgi için bkz.: İsmail Durmuş, “KAZVİNİ, Hatîb”, **DİA**, C: XXV, 2002, s. 156-157.

⁸² Kazvîni, **Telhîş**, s. 25; Kazvîni, **el-İzâh**, s. 15; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 20.

⁸³ Ali Bulut, **Belâgat Terimleri Sözlüğü**, s. 98.

⁸⁴ Kazvîni, **Telhîş**, s. 25; Hafâcî, **Sirru'l-Fesâha**, s. 66.

⁸⁵ Bu maddeler hakkında detaylı bilgi ve örnekler için bkz.: Hafâcî, **Sirru'l-Fesâha**, s. 64-92.

4. Kelime halk dilinde kullanılan “ammice” bir kelime olmamalıdır.
5. Kelime, doğru bir şekilde Arap dil yapısına uygun olmalı, kural dışı kullanılmamalıdır.
6. Bir kelime uzak anlamı olan müspet manada kullanılsa da asıl anlamı kötü olmamalıdır. Mesela “tuvalet” manasıyla meşhur olan كَيْفٌ kelimesinin “örten” (سَاتِرٌ) manası kastedilerek kullanılması buna örnektir.
7. Kelime harf sayısı itibariyle orta halli olmalı, harf sayısı fazla olan kelimeleri kullanmaktan kaçınılmalıdır.
8. Genel anlamda küçümseme, alay etme ve hakaret amacıyla kullanılan tasğîr (küçültme) kalıbı; azlık, gizlilik, hoşluk gibi müspet manada kullanılmalıdır.

1.3.2.3.1.2. Kelâmın Fesâhatı

Bir söz, kelimelerinin fesâhatına ek olarak; *za'f-ı te'lîf, tenâfüru'l-kelimât* ve *ta'kîd*'den sâlim olduğu takdirde o kelâmın fesâhatından söz edilebilir.⁸⁶ Bu kavramları teker teker ele almak gerekirse;

Za'f-ı te'lîf: Kelâmın, nahiv kurallarına aykırı şekilde oluşturulmasıdır.⁸⁷

Örneğin; *زيدا ضرب غلامه* cümlesinde *غلامه* kelimesinin sonundaki zamir, kendisinden sonra gelen *زيدا* kelimesine aittir. Nahivde ise bir zamirin merci'i her zaman öncesindeki kelimeye olur. Buradaki kullanım, nahiv kurallarına aykırıdır.

Tenâfüru'l-kelimât: Her biri fasîh olsa dahi kelâmı oluşturan kelimelerin, bir araya geldiklerinde dile ağır gelmesidir.⁸⁸ Örneğin;

وَقَبْرُ حَرْبٍ بِمَكَانٍ قَفْرِ وَلَيْسَ قُرْبَ قَبْرِ حَرْبٍ قَبْرٌ

Harb'in kabri ıssız (su olmayan) bir yerdedir. Harb'in kabrinin yakınlarında başka kabir yoktur.

beytinde mahreçleri benzer harflerden oluşan kelimeler, tek tek ele alındığında her biri fasîh kelimelerdir. Fakat bir araya geldiklerinde dile ağır gelir ve telaffuzu zorlaştırır. Bu da kelâmın fesâhatına zarar verir.

⁸⁶ Kazvîni, *Telhîş.*, s. 26; Kazvîni, *el-İzâh*, s. 15; Teftâzânî, *a.g.e.*, s.16; Abdulkâdir Hüseyin, *a.g.e.*, s. 65; Ali el-Cârim ve Mustafa Emîn, *a.g.e.*, s. 6; Kazvîni, *el-İzâh*, s. 15.

⁸⁷ Teftâzânî, *a.g.e.*, s. 16; Abdulkâdir Hüseyin, *a.g.e.*, s. 65.

⁸⁸ Kazvîni, *el-İzâh*, s. 16; Teftâzânî, *a.g.e.*, s. 17; Hâşimî, *a.g.e.*, s. 32; Abdulkâdir Hüseyin, *a.g.e.*, s.67.

Ta'kîd: Kurulan cümlelerin kastedilmek istenen anlamı ifâde edememesidir.⁸⁹ Bu da ya lafızda ya da intikalde (manada) gerçekleşir. Yani zihnin, kelimenin konulduğu ilk manadan, kastedilmek istenen manaya yönlendirilmesiyle olur. Lafızda olan ta'kîd, takdîm-te'hîr veya fasıl yapmak suretiyle meydana gelir. Bu da önce gelmesi gereken kelimenin sonra, sonra gelmesi gereken kelimenin de önce getirilmesi yahut da art arda olması gereken kelimelerin arasına başka kelime getirmek suretiyle aralarının açılması anlamına gelir. Örneğin;

مَا قَرَأَ مَعَ مُحَمَّدٍ إِلَّا وَاحِدًا مُحَمَّدٌ مَعَ كِتَابًا أَحِيهِ cümlesi, 'Muhammed kardeşiyle beraber sadece bir kitap okudu.' anlamında مَا قَرَأَ مُحَمَّدٌ مَعَ أَحِيهِ إِلَّا كِتَابًا وَاحِدًا şeklinde kullanılması gerekirdi. Burada ise sıfat olan وَاحِدًا kelimesi, mevsûfu olan كِتَابًا kelimesinden önce getirildi. Aynı şekilde istisnâ edatı ile müstesnâ peş peşe olması gerekirken aralarına diğer kelimeler girmiş oldu.⁹⁰ Bu şekilde kurulan cümlelerin maksadı ifâde etmede yetersiz oluşu ve muhâtap tarafından sözden kastedilen murâdın anlaşılabilmesi durumu kelâmın fesâhatına zarar vermiştir. Manada olan ta'kîd ise, kastedilen manayı anlamaya yarayacak karînelerin kapalı olmasıyla, zihnin asıl anlam ile kastedilen anlam arasında kalması ve kastedilen manayı anlamada güçlük çekmesidir. Örneğin;

سَأَطْلُبُ بُعْدَ الدَّارِ عَنْكُمْ لِتَقْرُبُوا - وَتَسْكُبُ عَيْنَايَ الدُّمُوعَ لِتَحْمُدَا

Yakın olmanız için, evin sizden uzak olmasını isteyeceğim. Gözlerim kurumak için gözyaşı döküyor.

beytinde şâir gözlerin kurumamasından sevinci kastetmek istemiş fakat gözlerin kurumaması, hüznü iken ağlamamaktan kinaye olduğu için şâirin kastettiği manayı zihnin algılaması güçlüğü hâsıl olmuştur.⁹¹

Bu üç maddeye ilaveten kelâmın fasîh olabilmesi için çokça tekrar ve zincirleme isim tamlaması kullanımından (tetâbu'ı-l-izâfât) sâlim olması gerekir.⁹² Bu iki duruma da şu örnekler verilebilir:

⁸⁹ Kazvîni, **Telhîş**, s. 27; Kazvîni, **el-İzâh**, s. 16-17; Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 18; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 33; Abdulkâdir Hüseyin, **a.g.e.**, s. 68.

⁹⁰ Ali el-Cârim ve Mustafa Emîn, **a.g.e.**, s. 7; Nusreddin Bolelli, **a.g.e.**, s. 24.

⁹¹ Kazvîni, **Telhîş**, s. 30; Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 19; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 34; Abdulkâdir Hüseyin, **a.g.e.**, s. 70; Nusreddin Bolelli, **a.g.e.**, s. 24.

⁹² Kazvîni, **Telhîş**, s. 31; Kazvîni, **el-İzâh**, s. 18; Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 20; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 32; Abdulkâdir Hüseyin, **a.g.e.**, s. 71.

سُبُوْحٌ لَهَا مِنْهَا عَلَيْهَا شَوَاهِدُ

O, kalitesini gösteren birçok işaretin bulunduğu, binicisini yormayan kaliteli bir attır.

(Tekrar eden zamir ve harfi cerler)

حَمَامَةٌ جَرَعَى حَوْمَةَ الْجُنْدَلِ اسْجَعِي

*Ey büyük kayalığın kumluğunun güvercini, öt!
(Zincirleme isim tamlaması)*

Teftâzânî⁹³ (ö.792/1390) *Muhtasaru'l-Me'âni*'de çokça tekrar ve zincirleme isim tamlamasının fesâhata zarar vermesi konusunda şu şartı koyar:

“Şâyet lafız, bu iki sebepten dolayı dile ağır gelirse o zaman tenâfur olur. Dilde bir ağırlığa neden olmuyorsa fesâhatı bozmaz. Zira Kur'ân-ı Kerim'de;

وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ ﴿٣٠﴾ مِثْلَ دَابِّ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ
وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعِبَادِ ﴿٣١﴾

İman etmiş olan dedi ki: <<Ey kavmim! Doğrusu ben sizin için, Nuh kavminin, Âd, Semûd ve onlardan sonra gelenlerin durumu gibi, (peygamberi yalanlayan) toplulukların başlarına gelen bir âkibetten korkuyorum. Allah, kullarına bir zulüm dileyecek değildir.>> (Mü'min-30,31)

âyetinde bulunan مِثْلَ دَابِّ قَوْمِ نُوحٍ ifâdesinde zincirleme isim tamlaması kullanılmışken;

وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّيْتَهَا ﴿٧﴾ فَالْهَمَّهَا فُجُورَهَا وَتَقْوِيهَا ﴿٨﴾

*Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki (Şems-7-8) âyetinde ise çokça tekrar örnekleri mevcuttur.*⁹⁴

Teftâzânî'ye göre eğer çokça tekrar ve zincirleme isim tamlamasının bulunması lafzın telaffuzunda bir zorlama meydana getirmiyorsa bu lafız fasîh vasfına sahiptir. Nitekim zikredilen âyetlerde hem zincirleme isim tamlaması hem de çokça tekrar örnekleri vardır. Şâyet dile ağır gelme ve telaffuzu zorlama şartı aranmamış olsa

⁹³ Sarf, nahiv ve Belâgat gibi dil ilimleri başta olmak üzere tefsir, kelâm, usûl-i fıkıh ve mantık alanlarında derin bilgisiyle temayüz etmiş, yaşadığı dönemde Doğu İslâm dünyasında ilmin zirvesi kabul edilmiş çok yönlü bir âlimdir. Detaylı bilgi için bkz.: Şükrü Özen, “TEFTÂZÂNÎ”, *DİA*, C: XL, 2011, s. 303; Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlüddîn es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât fi Tabakâti'l-Lügaviyyi ve'n-Nühât*, Tahkik: Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, 2 c., Lübnan, Mektebeyi Asriyye, 1964, C: II, s. 285.

⁹⁴ Teftâzânî, *a.g.e.*, s. 21.

bu âyetlere ‘fasîh değildir’ demek îcap ederdi ki bu da Kur’ân-ı Kerîm’de fasîh olmayan tek bir kelime ve kelâm olmayacağı hakikatine ters düşerdi.

1.3.2.3.1.3. Mütakallimin Fesâhatı

Fesâhat, sadece sözde değil aynı zamanda söz söyleyen kişide bulunan ‘fasîh bir lafızla maksadını ifâde edebilme’ kabiliyetidir. Konuşsun ya da konuşmasın fark etmez bu kabiliyete sahip kişiye “fasîh” denir.⁹⁵

Fesâhat kavramını kısaca değerlendirdikten sonra edebî üslûbun gereklerinden biri olan belâgat vasfı ve ilişkili olduğu kavramlar bu bölümde değerlendirilecektir. İkinci bölümde ise belâgat ilmi hakkında daha detaylı bilgi verilecektir.

1.3.2.3.2. Belâgat Vasfı

Sözlükte *ulaşmak* ve *sona ermek* anlamlarına gelen⁹⁶ belâgat terimi, istilâhî manada müstakil bir ilim olarak değerlendirildiği gibi aynı zamanda üslûp açısından ele alınan bir vasıf (meleke, yatkınlık, yetenek) olarak da karşımıza çıkmaktadır. İkinci gruba giren belâgat vasfı “Kelâmın, fasîh olmasıyla birlikte muktezâ-yı hâle (zamana ve mekâna) uygun olmasıdır”⁹⁷ şeklinde tanımlanmıştır.

Muktezâ gereklilik, *hâl* ise durum demektir. *Muktezâ-yı hâl*’e yani durumun gerekliliğine uygunluk ise; mütakallimin içinde bulunduğu durumun gerektirdiği şekilde kendisini ifâde etmesidir. Örneğin zeki birisiyle konuşmak, sözün îcâz üslûbunda olmasını gerektiren bir durumdur. Muhâtabın zeki olması bir durum, îcâz üslûbu muktezâ, o kişiye karşı veciz bir şekilde konuşmak da muktezâ-yı hâle uygunluktur.⁹⁸

⁹⁵ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî el-Hanefî, **el-İşârât ve’t-Tenbîhât fî ‘İlmi’l-Belâğa**, Tahkîk: Abdulkâdir Hüseyin, Kahire, Mektebetü’l-Âdâb, 1997, s. 15; Kazvîni, **Telhîş**, s. 32; Kazvîni, **el-İzâh**, s. 19; Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 21; Abdulkâdir Hüseyin, **a.g.e.**, s. 72; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 38.

⁹⁶ Zebîdî, **Tâcü’l- ‘Arûs**, C: XXII, s. 444.

⁹⁷ Kazvîni, **Telhîş**, s. 33; Kazvîni, **el-İzâh**, s. 20; Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 22; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 40; Abdulkâdir Hüseyin, **a.g.e.**, s. 72; Mehdî Vehbe ve Kâmil el-Mühendis, **a.g.e.**, s. 79.

⁹⁸ Nusreddin Bolelli, **a.g.e.**, s. 28.

Sözlük anlamına da uygun şekilde tanımlanacak olursa belâgat, mütekellimin manayı terbiye etmede, terkîbin tüm özelliklerinin hakkını verme hususunda teşbîh, mecâz ve kinâye kullanımına ulaşmasıdır.⁹⁹ Belâgat, kelâmın ve mütekellimin sahip olduğu bir vasıftır. Fesâhattan ayrı olarak bir kelime, fasîh özelliklerine sahip olsa da kendi başına belîg vasfına sahip olmaz.¹⁰⁰ Zira belâgat vasfı, manayı gözetmeksizin sadece lafza bakmakla gerçekleşmez. Bu yüzden fesâhattan daha husûsîdir. Her belîg, fasîhtir ama her fasîh, belîg olmayabilir.¹⁰¹

İlim olarak ise fasîh bir şekilde muktezâ-yı hâle uygun terkîb oluşturma usûl ve kâidelerini inceleyen Belâgatın temelleri Câhiz'in *el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eseriyle atılmış ve Câhiz, belâgat ve beyân ilimlerinin kurucusu kabul edilmiştir. Belâgat ilmi, Sekkâkî ve Kazvîni'nin tasnîf ettiği şekilde "me'ânî, beyân ve bedî" olarak üç kısımdan müteşekkildir. Belâgat ilminin kısımları, üslûp dışına çıkmamak adına ikinci bölümünde kısaca ele alınacaktır.

Edebî üslûbun temel ögesinden biri olan belâgat, mütekellimde ve kelâmda bulunan bir vasıftır. Mütekellim ve kelâmın taşıdığı bu vasfı ayrı başlıklar altında kısaca ele almak uygun olacaktır.

1.3.2.3.2.1. Kelâmın Belâgatı

Belâgatın tarifinde zikredildiği gibi bir kelâmın belîg olması için kelimelerinin fasîh olmasına ilaveten muktezâ-yı hâle de uygun olması gerekir. Muktezâ-yı hâlîn ise farklı birçok şekli vardır. Zeki kimsenin hitâbı nasıl ahmak bir insanın hitâbından farklı ise aynı şekilde kelâmın makamları da farklı ve bir diğerine zıt konumdadır. Örneğin; hazif makamı zikir makamına, marife makamı nekre makamına, takdîm makamı te'hîr makamına zıttır. Bu yüzden kelâmın, bulunduğu o anki makama uygun olması gerekir.¹⁰² Kelâmın üç farklı mertebesi vardır¹⁰³;

⁹⁹ Sekkâkî, **a.g.e.**, s. 415.

¹⁰⁰ Abdulkâdir Hüseyin, **a.g.e.**, s. 72.

¹⁰¹ Kazvîni, **Telhîş**, s. 36; Abdulkâdir Hüseyin, **a.g.e.**, s. 75.

¹⁰² Kazvîni, **Telhîş**, s. 34; Kazvîni, **el-İzâh**, s. 20; Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 25; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 40; Abdulkâdir Hüseyin, **a.g.e.**, s. 73; Nusreddin Bolelli, **a.g.e.**, s. 27.

¹⁰³ Abdulkâdir Hüseyin, **a.g.e.**, s. 74.

- 1) En üst merteye: kelâmın, i‘câz’ın son raddesine ulaşmasıdır ki bu da lafız, mana, nazım, farklı durumlara uygunluk ve tesir gücü olarak Kur’ân-ı Kerîm’de temsil edilir.
- 2) En alt merteye: kelâmın, fesâhat ve belâgat vasıflarından soyutlanmış olmasıdır.
- 3) Orta merteye: bu iki mertebelerin arasında olan, kelâmın, kıymet açısından farklı olduğu ve bazen çok yüksek kıymete ulaştığı mertebedir.

Câhiz, *el-Beyân*’da belâgattan bahsederken bir kelâmın belâgat vasfını hak etmesi için lafzının mananın önüne geçmesi; manasının da lafzının önüne geçmesi ve söz kulağa varmadan mananın kalbe ulaşması gerektiğini söyler.¹⁰⁴

1.3.2.3.2.2. Mütakellimin Belâgatı

Mütakellimin belâgatından kasıt, sözü söyleyen kimsede bulunan belîg ve fasîh cümle oluşturma melekesi (yeteneği) dir.¹⁰⁵ Yani başka bir ifâde ile kişide daima bulunan, fasîh bir lafızla muktezâ-yı hâle uygun bir şekilde maksadını ifâde etme gücü ve yeteneğidir.¹⁰⁶ Bu vasfa sahip birisi konuşmasa da o kişiye “belîg” denir.¹⁰⁷

2. HADİSLERDE ÜSLÛP

Hadîs-i Nebevî, beşer beyânının zirvesidir. Kur’ân-ı Kerîm’den sonra en fasîh, belîg ve etkileyici üslûba sahiptir. Hadisler, az lafızla çok mana ifâde eden, anlama noktasında zihni zorlamayan ifâde özelliğine sahiptir. Cümle, uzun olması gerektiği yerde uzun, kısa olması gerektiği yerde kısadır.¹⁰⁸ Garîp ve yabancı kelimelerden uzaktır. Hadis metinlerindeki lafızların ifâde biçimi akıcı, vezinli ve kolaydır.

Hadislerin fesâhat ve belâgat değerinden hareketle denilebilir ki, Hz. Peygamber Arapların en fasîhidir. Onunla diğer fusahâ arasındaki fark; güzel ile en güzel, belîg ile en belîg arasındaki fark gibidir. Hz. Peygamber Kureyş kabilesine, anne tarafı ise Benî Zühre koluna mensuptur. Benî Sa’d b. Bekr kabilesinde emzirilmiştir.

¹⁰⁴ Câhiz, **a.g.e.**, C: I, s. 113.

¹⁰⁵ Kazvînî, **Telhîş**, s. 36; Kazvînî, **el-İzâh**, s. 21; Teftâzânî, **a.g.e.**, s. 26; Hâşimî, **a.g.e.**, s. 42; Abdulkâdir Hüseyin, **a.g.e.**, s. 74; Nusreddin Bolelli, **a.g.e.**, s. 28.

¹⁰⁶ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, **el-İşârât**, s. 15.

¹⁰⁷ Feşâhat ve Belâgat hakkında daha detaylı bilgi edinmek isteyenler için, pek çok Belâgat âliminin görüşlerinin bir arada olduğu Ahmed Matlûb’un **Esâlib Belâgiyye** adlı eseri bir başucu kaynağı niteliğindedir.

¹⁰⁸ Câhiz, **el-Beyân**, C: II, s. 13.

Yaşamı boyunca Kureyş ve Ensar kabileleri arasında bulunmuştur. Bu şekilde yetişmesi de en güzel üslûpları ve en fasîh Arap lehçelerini öğrenmesine katkı sağlamıştır.¹⁰⁹

Hz. Peygamber'in belâgat yeteneğinin altında yatan nedenlerden biri şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'in üslûbundan etkilenmiş olmasıdır. Zira Kur'ân-ı Kerîm onun kalbine indirilmiş ve onun dilinden Müslümanlara ulaşmıştır. Bundan mütevellit hadislerde **وَلَكِنَّكُمْ تَسْتَعْجِلُونَ**¹¹⁰ ifâdesi gibi Kur'ân-ı Kerîm ile aynı üslûp kullanımlarını görmek mümkündür.

Hz. Peygamber'in sözlerine bakıldığında, biçimindeki güzellik, lafızlarının fesâhatı, işaret ettiği manalardaki açıklık, ifâdesindeki incelik, teşbîh ve tasvîr kullanımındaki eşsizlik, telaffuzundaki mûsikî, diyaloglardaki iletişim gücü, hâl ve edâsındaki asâlet, sözlerindeki îcâz ve muktezâ-yı hâle uygunluk, manalarının anlama noktasında zihni zorlamaması net bir şekilde görülür. Bütün bunlar söz üslûbu açısından Hz. Peygamber'in haricinde başka bir beşerde benzerinin bulunamayacağı özelliklerdir.

Hz. Peygamber sözü ağızda gevelemekten; muhâtabın alışık olmadığı, alışılmış nesir üslûbunun dışında olan yeni bir kelime kullanmaktan hiç hoşlanmamış ve dinleyenlerin anlaması için ifâdenin açık ve kolay olmasını tercih etmiştir. Kendisine başka Arap kabilelerinden heyetler geldiğinde Kureyş lehçesini bırakıp gelenlerin alışık oldukları ve kullandıkları üslûpla onlara hitâp etmiştir.

Hz. Peygamber vahyin gönüllere etkisini artırmak için olayı, insanın gözünün önünde canlanacak şekilde açıklayıcı benzetmelerle tasvîr etmiş, böylece soyut kavramların anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.

¹⁰⁹ Muhammed Sabbâğ, **el Hadîsü'n-Nebevî: Mustalahuhû-Belâgatühû-Kütübühû**, y.y., el-Mektebü'l-islâmî, 1981, s. 53.

¹¹⁰ İmâm-ı Buḥârî Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğîre, **el-Câmi'us-Sahîh: el-Câmi'u'l-müsnedi's-Sahîhi'l-Muhtaşar min Umûri Resûlillâh Sallallahü Aleyhi ve Sellem ve Sünenihî ve Eyyâmih**, Tahkîk: Şu'ayb el-Arnaûd: 'Âdil Mürşid, 5 c., Suriye, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2011, **Menâkıb**, 24 (h.n. 3612), **Menâkıbu'l-Ensâr**, 29 (h.n. 3852), **İkrâh**, 1 (h.n. 6943)

Örneğin;

الْمَرْأَةُ كَالضَّلْعِ إِنْ أَقَمْتَهَا كَسَرْتَهَا وَإِنْ اسْتَمْتَعْتَ بِهَا اسْتَمْتَعْتَ بِهَا وَفِيهَا عَوْجٌ¹¹¹

Kadın kaburga kemiği gibidir. Onu düzeltirsen onu kırarsın. Şâyet olduğu gibi kabul edersen mutlu olur ve fayda görürsün.

Bu hadis-i şerifte Hz. Peygamber *إن الضلع أعوج* tasvîriyle manayı somutlaştırmış, maksadın daha iyi anlaşılması ve zihinde kalıcı olması için kadını kaburga kemiğine benzetmiştir.¹¹²

Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus şudur ki; hadislerde bulunan tasvîr, şiirlerde şâirin dayanağı olan hayâlî bir tasvîr değildir. Çünkü Hz. Peygamber bir şâir değildir. Bilakis hadislerde karşılaştığımız tasvîr üslûbu, teşbîh ve temsîl için bir kaynaktır. Bu yüzden de hadislerde, şiirlerde olduğu gibi doğa ve güzellik tasvîrleri bulunmaz.

Hz. Peygamber'in fesâhatı sadece üslûbunun kalitesiyle sınırlandırılmaz. Aynı şekilde edâsında da ayrı bir zarâfet mevcuttur. Zira Hz. Peygamber konuştuğunda ağzının tamamını kullanır, sadece dudaklarını hareket ettirmezdi. Yavaş yavaş, tane tane ve açık bir şekilde konuşur, gerektiğinde sözüne dikkat çekmek için bir cümleyi üç defa tekrarlardı. Aynı şekilde beden dilini ve mimiklerini de kullanırdı. Anlattığı şeye uygun olarak bazen ağlar bazen de tebessüm ederdi.¹¹³

أَنَا وَكَافِلُ الْيَتِيمِ فِي الْجَنَّةِ هَكَذَا¹¹⁴

Ben ve yetimi gözeten cennette bu şekilde olacağız.

sözünü îrâd ederken şehâdet ve orta parmağını önce birleştirip sonra birbirinden ayırması bunun en açık delillerinden biridir.

Hz. Âişe vâlidemize Hz. Peygamber'in ahlâkı sorulduğunda “Onun ahlâkı Kur'ân-ı Kerîm idi”¹¹⁵ şeklinde verdiği cevap, Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm'i

¹¹¹ Buḥârî, *Nikâḥ*, 79 (h.n. 5184); 80 (h.n. 5186), *Eḥâdîsu'l-Enbiya*, 1 (h.n. 3331)

¹¹² Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 77.

¹¹³ Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 57.

¹¹⁴ Buḥârî, *Kitâbu't-Ṭalâk* 25, (h.n. 5304), *Edeb*, 24 (h.n. 6005)

¹¹⁵ Sabbâğ, *a.g.e.*, s. 54.

yaşam ve üslûp olarak tamamen içselleştirdiğini bize gösteren önemli bir ifâdedir. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerîm'in sahip olduğu üslûp ve özelliklerin pek çoğu hadislerde de mevcuttur.

Bütün bunların yanında Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerle birlikte Arap dilinde var olan birçok kelime yeni anlamlar kazanmıştır. Örneğin; صلاة kelimesi 'dua' anlamında kullanılırken İslâmiyetle birlikte bu anlamın yanısıra yeni ve ıstılâhî bir anlam kazanarak 'namaz' anlamında da kullanılmaya başlanmıştır. İşte bu tarz yeni anlam kazanımlarını; garîb kelime kullanıp muktezâ-yı hâle uygunsuzluk anlamında veya Hz. Peygamber'in Arap diline yeni kelime ihdâs etmesi olarak değil de İslâm diniyle birlikte Arap literatürünün yeni ıstılahlar kazanması ve kelimelerin eski anlamlarını korumakla birlikte anlam genişlemesi kazanarak birden fazla anlamı ifâde etme durumu olarak değerlendirmekte fayda vardır. Yani صلاة kelimesi dua anlamını muhâfaza etmekle birlikte namaz anlamında da kullanılmaya başlamıştır.

Çalışmanın bu bölümünde üslûp; barındırdığı kavram kargaşasına girilmeden genel hatlarıyla tanıtılmış, Arap belâgatındaki kullanım ve çeşitlerine kısaca değinilmiştir. Hadislerde bulunan tüm üslûpları teker teker ele almak mümkün olmayacağından, Hz. Peygamber'in üslûbu kısaca ele alınmıştır. Bu bağlamda üslûbun tanımı, çeşitleri ve hadis metinlerindeki kullanımı izah edildikten sonra, ikinci bölümde edebî üslûbun bir çeşidi olan üslûbu'l-hakîm sanatı üzerinde durulacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

ÜSLÛBU'L-HAKÎM SANATI

Üslûbu'l-hakîm sanatı eski kaynaklarda belâgat ilminin farklı bölümlerinde ele alınmıştır. Çalışmamızın birinci bölümünde belâgat kelimesinin bir meleke olarak müteteklimde ve kelâmda bulunan bir vasıf olduğuna değinilmiştir. Bu bölümde ise üslûbu'l-hakîm sanatının belâgat ilmi içerisinde ne şekilde ele alındığının daha net anlaşılması için belâgat, bir ilim olarak ele alınacak ve kısımlarına kısaca değinilecektir.

1. BELÂGAT İLMİ

Belâgat, özellikle Câhiliye dönemi sözlü edebiyatında edipler tarafından şiir ve hitâbelerde bir meleke olarak uygulanmıştır. İslâmiyetin yayılması ile dil de gelişim göstermiş ve kâideleri ortaya konmuştur. Bu dönem kaynaklarının bazılarında belâgat ilmi, dilden ayrı olarak değil de sarf ve nahiv üzerine yazılan kitaplarda gramer kuralları ile birlikte bir bütün olarak incelenmiştir. Örneğin Sîbeveyh'in (ö.180/796) yazmış olduğu *el-Kitâb*'da, daha sonraları belâgat ilmi içerisinde ele alınan mûsned-mûsnedün ileyh, takdim-te'hîr, muhâlefetü'l-kıyâs gibi bazı konular, gramer kâideleriyle birlikte işlenmiştir. Aynı şekilde Müberred (ö.286/900) de dil ve edebiyat üzerine te'lîf ettiği eseri *el-Kâmil*'de mecâz, teşbîh gibi konulara değinmiş, kitabın üçüncü bölümünde teşbîhe bir bölüm ayırmıştır. Bazen de Kudâme b. Ca'fer'in (ö.337/948) *Nakdü 'ş-Şi'r* eseri gibi şiir tenkîdi üzerine yazılan eserlerde ve de Kur'ân-ı Kerîm'in îcâzını ele alan te'lîflerde belâgatın pek çok konusu üzerinde durulmuştur.¹¹⁶

“Bu ilim bağımsız hale gelinceye kadar tarihî gelişimine ve ihtiva ettiği konuların ağırlığına göre değişik isimlerle anılmıştır. Meselâ “Mecâzü'l-Kur'ân” adlı eserlerde mecaz ve fesahat, Câhiz'de beyân, İbnü'l-Mu'tez'de (ö. 296/908) bedî', Kudâme b. Ca'fer'de nakdü'ş-şî'r, Ebü Hilâl el-Askerî'de (ö. 400/ 1009'dan sonra) es-sınâateyn, İbn Sinân el-Hafâcî'de (ö. 466/ 1073) fesahat, Abdülkâhir Cürçânî'de (ö.471/1078) belâgat ve delâilü'l-i'câz, Zemahşerî'de (ö.538/1144) meânî ve beyân, Bedreddin b. Mâlik'te meânî, beyân ve bedî', nihâyet Hafîb el-Kazvîni'de (ö.739/ 1338)

¹¹⁶ Bkz.: Hulusi Kılıç, “Belâgat”, *DİA*, C: V, 1992, s. 380-383.

ulûmü'l-belâga adlarıyla anılmıştır. Çağdaş müelliflerden Tâhâ Hüseyin belâgat için beyân kelimesini, Emîn el-Hûlî ise fennü'l-kavl terkinini kullanmıştır.¹¹⁷

Câhiz, İbn Mu'tez, Kudâme b. Ca'fer gibi ulemanın döneminde edebî tenkidle birlikte işlenen ve sözdeki edebî üslûbu güzelleştirme amacı taşıyan belâgat; Abdulkâhir Cürçânî'nin¹¹⁸ (ö.471/1078) *Delâilü'l-İ'câz ve Esrâru'l-Belâga*, Ebû Hilâl el-'Askerî'nin (ö.400/1009) *Kitâbu's-Sinâ'ateyn*, İbn Sinân el-Hafâcî'nin *Sirru'l-Fesâha* eserleriyle müstakil bir ilim haline gelmeye başlamış ve belli başlı terimleri oluşmuştur.¹¹⁹

Câhiz, *el-Beyan ve't-Tebyîn* adlı eserinde belâgat ve fesâhat terimlerini üslûp olarak ele alıp, tanımlarını yapmış, özellikle beyân (ifâde şekli) üzerinde durmuştur. Câhiz bu eseriyle, belâgat ve beyân ilimlerinin kurucusu kabul edilmiştir. Aynı dönemde İbn Mu'tez¹²⁰ (ö.296/908) de kaleme aldığı *Kitâbü'l-Bedî' fi'l-Bedî'* eseriyle bedî' ilminin kurucusu kabul edilmiştir. Kitabın adının bedî' olması, belâgatın güncel tasnîfindeki bedî' kısmıyla sınırlı olduğu anlamına gelmez. Çünkü İbn Mu'tez eserinde, şuan ki belâgat tasnîfinin beyân kısmında ele alınan teşbîh, mecâz gibi konuları işlemiştir. Zira bedî' kelimesi klasik dönem belâgatçıları tarafından belâgat veya beyân kelimeleri yerine kullanılmış, müstakil bir ilim olarak değil de beyân ilmi içerisinde ele alınmıştır.¹²¹

1.1. Belâgat İlminin Tasnîfi

Üslûbu'l-hakîm sanatı, ilk dönemlerde muhtelif isimlerle adlandırılmış ve belâgat ilminin farklı bölümlerinde ele alınmıştır. Bu farklılığın daha net anlaşılması açısından, bu sanata geçmeden önce belâgat ilminin tasnîfini kısaca ele almak uygun düşecektir.

¹¹⁷ Bkz.: Hulusi Kılıç, "Belâgat", *DİA*, s. 381.

¹¹⁸ Arap dil bilgini ve edebiyat nazariyatçısı.. Detaylı bilgi için bkz.: Nasrullah Hacımüftüoğlu, "ABDÜLKAHİR el-CÜRÇÂNÎ", *DİA*, C: I, 1988, s. 247-248.

¹¹⁹ Bkz.: Hulusi Kılıç, "Belâgat", *DİA*, s. 381-383.

¹²⁰ Abbâsî halifesi, edip, münekkî ve şair. Detaylı bilgi için bkz.: İsmail Durmuş, "İBNÜ'L-MU'TEZ", *DİA*, C: XXV, 2002, s. 156-157.

¹²¹ Bkz.: Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 47-48.

Sekkâkî *Miftâhul-ulûm* adlı eserini üç kısma ayırmıştır. Birinci kısımda sarf, ikinci kısımda nahiv, üçüncü kısımda da belâgat ilmini incelemiştir. Müellif eserinde belâgat kavramını meânî ve beyân olmak üzere ikili tasnîfe tabi tutmuş, devamında bedî' konularına da değinmiştir. Sekkâkî bu iki ilimden sonra lafız ve mana güzelliklerini ele almış lâkin bedî' kelimesini kullanmamıştır.¹²² Bu eser belâgat alanında büyük şöret yakalamış ve sonrasındaki pek çok âlim tarafından üzerine şerh ve telhîsler yazılmıştır. Bu telhîslerin en önemlisi de Hafîb Kazvînî'nin *Telhîsu'l-miftâh* adlı eseridir. Kazvînî daha sonra bu eserine el-Îzâh adında bir şerh yazmıştır. Kazvînî *Telhîs*'te Sekkâkî'nin lafzî ve manevî güzellikleri ele aldığı kısma bedî' ilmi adını vermiş ve belâgatın tasnîfini yaparken şu ilaveyi yapmıştır:

“Belâgatın mercii, istenilen manayı ifâde etmede hatadan sakınmak ve fasîh olanla olmayanı ayırmak sûretiyle iki şeydir. Bunlardan ikincisi lûgat, sarf ve nahiv ilimlerinin de konusudur. Ayrıca ta'kîdi manevi dışında kalan şeyler, hisle idrâk edilebilir. Birincisi “meânî ilmi”, ta'kîdi manevi'den sakınma ise “beyân ilmi”nin konusudur. Kelâmı güzelleştirme yollarının kendisiyle bilindiği ilim ise bedî' ilmidir. Pek çoğu bu üç ilmi “beyân ilmi” olarak adlandırmış, bazıları ise birinci kısma “meânî ilmi” diğer iki kısma ise “beyân ilmi” adını vermişlerdir. Bu üç ilmin hepsine “bedî' ilmi” de denilmiştir.”¹²³

Hâlâ güncelliğini koruyan bu tasnîfe binâen belâgat, meânî-beyân-bedî' ilimlerinden müteşekkildir. Sırasıyla bu kısımlara kısaca değinilecektir.

1.1.1. Meânî İlmi

Meânî, muktezâ-yı hâle uygun Arapça lafızların durumu kendisi vasıtasıyla bilinen ilimdir.¹²⁴ Kelimelerin duruma uygun şekilde kullanımını, cümle çeşitlerini ve maksada uygunluğunu inceler. Kısaca, cümle oluşturmada muktezâ-yı hâle uygunluktur. “Bu uygunluk; belâgat sanatının, hayvanların duruma uygun olarak çıkardığı seslerle aynı seviyeye inmemesi için, sadece üstün meziyet ve bilgi sahibi edebiyatçılar için geçerlidir.”¹²⁵

¹²² Not: Mezûr eserin mahtûdunda bedî' adında bir sınıflandırma mevcut değildir. Çalışmamızda yararlandığımız, tahkîki yapılmış olan eserde bu sınıflandırmayı muhakkikin yaptığı düşünülmektedir.

¹²³ Kazvînî, **a.g.e.**, s. 11-12.

¹²⁴ Kazvînî, **a.g.e.**, s. 13.

¹²⁵ Sekkâkî, **a.g.e.**, s. 161.

Meânî ilminin konularından birisi olan ihbârî cümlede (‘doğrudur’ veya ‘yanlıştır’ yargısı yapılabilen ve bir hüküm bildiren cümle çeşidinde) temel esas söylenen sözün durumun gerekliliğine uygun olmasıdır. Yani hüküm bildiren normal bir cümlede pekiştirme kullanılmaz. Lakin inkâr durumu olduğunda, o duruma uygun olarak, verilen hükmü muhâtabın zihnine yerleştirmek ve tereddüdünü gidermek için pekiştirme edatları kullanılır. Bazen bu durum tam aksine olabilir. Yani bazı durumlarda lafızlar muktezâ-yı zâhirin dışına çıkabilir. İhbârî cümle kullanılması gereken yerde talebî (inşâî) cümle kullanılması, muhâtabı gâib yerine koyma, inkâr etmeyen kişiyi inkâr eden kişi yerine koyma gibi pek çok örneği mevcuttur. Sekkâkî, üslûbu’l-hakîm sanatını bu bağlamda değerlendirerek meânî ilmi içerisinde ele almıştır. Kelâmın muktezâ-yı zâhirin dışına çıkma durumlarına çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değinilecektir. Kısaca değinmek adına bir örnek vermek gerekirse;

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ﴿١٣﴾ ثُمَّ خَلَقْنَا
النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ
فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ﴿١٤﴾ ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ ﴿١٥﴾

Andolsun, biz insanı, çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık. ﴿12﴾ Sonra onu sağlam bir karargâhta nutfe haline getirdik. ﴿13﴾ Sonra nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta) yaptık. Peşinden, alakayı, bir parçacık et haline soktuk; bu bir parçacık eti kemiklere (iskelete) çevirdik; bu kemikleri etle kapladık. Sonra onu başka bir yaratışla insan haline getirdik. Yapıp-yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir. ﴿14﴾ Sonra, muhakkak ki, siz bunun ardından elbet öleceksiniz. ﴿15﴾ Sonra da şüphesiz, sizler kıyamet gününde tekrar diriltileceksiniz. (Mü’minûn-12-15)

İnsanın yaratılışının anlatılmasından sonra *ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ* âyetinde muhâtaplar, ölümü inkâr etmedikleri halde, iyi ameller işlemek sûretiyle ölüme hazırlıklı olmamaları, ölümden gâfil olmaları gibi inkâr alâmetleri göstermeleri hasebiyle sanki ölümü inkâr ediyorlarmış gibi inkâr konumuna konulmuş ve haber cümlesi, pekiştirme edatları olan *إِنَّ* ve *لَ* ile vurgulanarak ifâde edilmiştir.

Sekkâkî *Miftâhu'l-ulûm*'da meânî ilmi konularını ele alırken, kelâmın muktezâ-yı zâhirin dışına çıktığı sanatlardan bahsetmiş ve bu sanatlardan birinin de üslûbu'l-hakîm olduğunu belirtmiştir.¹²⁶

Meânî ilmi hakkında ilk eser yazan kişiye dâir net bir bilgi olmamakla birlikte; Câhiz, Müberred ve İbn Mu'tez gibi âlimlerden sonra gelişme aşamasına girmiş olan bu ilim, Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzına yönelik kaleme alınan Abdulkâhir Cürçânî'nin *Delâilü'l-İ'câz ve Esrâru'l-Belâga* eserlerinde, Cârullah ez-Zemahşerî'nin (ö.538/1144) *el-Keşşâf* adlı eserinde pek çok konularıyla kendisine yer bulmuştur. Sonrasında gelen Sekkâkî belâgatı, meânî ve beyân ilimleriyle ele alıp konularını belli bir sisteme koymuştur. Sekkâkî, 'meânî' adını vererek, bu ilmi başlı başına konularıyla ele alan ilk kişilerden birisi kabul edilmiştir.¹²⁷

1.1.2. Beyân İlmi

Beyân, muhâtap nazarında lafzın manaya delâletinin belirgin olması için bir manayı farklı yollarla ifâde edebilmenin kendisiyle bilindiği bir ilimdir.¹²⁸ Yani akla gelen ve kalpte olan düşünceyi anlaşılır bir biçimde ve farklı dil üslûpları kullanarak ifâde etmeyi öğretir. Bu ilim; hakîkat, mecâz, isti'âre ve kinâye konularını ele alır. Bu ilme dâir tedvîn edilmiş bilinen en eski eser, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın¹²⁹ (ö.209/824) *Mecâzü'l-Kur'ân* adlı eseridir.¹³⁰

1.1.3. Bedî' İlmi

Bedî' ilmi ise, muktezâ-yı hâle mutâbık olan (meânî ilmi) ve lafzın manaya delâletinin açık olduğu (beyân) kelâmı güzelleştirme yollarının bilindiği ilimdir.¹³¹ Bu güzelleştirme yolları da muhassenât-ı lafziyye ve muhassenât-ı maneviyye olarak iki kısımda incelenir. Çalışmaya konu olan üslûbu'l-hakîm sanatı, özellikle Sekkâkî sonrasında bedî' ilminin muhassenât-ı maneviyye başlığı altında ele alınır.

¹²⁶ Sekkâkî, **a.g.e.**, s. 327.

¹²⁷ Bkz.: Hâşimî, **Cevâhiru'l-Belâga**, s. 47.

¹²⁸ Kazvînî, **a.g.e.**, s. 102.

¹²⁹ Arap dili ve edebiyatı, tefsir, ahbâr ve nesep âlimi. Detaylı bilgi için bkz.: Süleyman Tülücü, "MA'MER b. MÜSENNÂ", **DİA**, C: XXVII, 2003, s. 551-552.

¹³⁰ Bkz.: Hâşimî, **Cevâhiru'l-Belâga**, s. 47.

¹³¹ Kazvînî, **a.g.e.**, s. 136.

İlk dönemlerde müstakil bir ilim olarak ele alınmayan bu ilim hakkında Suriyeli âlimlerden Abdurrahmân Habenneke el-Meydânî (ö.1978) *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*'de şöyle der:

“Belâgatçılar edebî metinlerde, ayrı bab ve fasıllar altında ele alınması zor olan ve pek çoğunun meânî ve beyân ilimlerine dâhil edilemediği lafzî ve manevî söz sanatları keşfettiler. Bunları bir ilim içerisinde topladılar ve *Bedî*‘ adını verdiler.”¹³²

Bu ilme dâir ilk yazılan eser, Abbâsî halîfesi şâir İbn Mu‘tez’in kaleme aldığı *Kitâbü'l-Bedî' fi'l-Bedî'*dir.¹³³

2. ÜSLÛBU'L-HAKÎM SANATI

Üslûbu'l-hakîm, Arapça أسلوب ve حكيم kelimelerinden oluşan bir terkiptir. Eski belâgat kitaplarına bakıldığında bu sanatının ıstılâhî tanımının yapıldığı fakat luğavî-semantik açıdan bir tarife gerek duyulmadığı görülür. İstılâhî anlamın daha iyi anlaşılması gayesiyle bu sanatın tarifine geçmeden önce kısaca bu terkîbi oluşturan kelimeleri ayrı ayrı ele almak yerinde olacaktır.

2.1. Semantik Açıdan Üslûbu'l-hakîm Terkîbî

2.1.1. الأُسْلُوبُ Kelimesi

أسلوب, Arapça سلب kökünden türeyen bir isimdir. İbn Fâris¹³⁴ (ö.395/1004) *Mekâyîsu'l-Luğa*'da سلب kelimesini, “bir şeyi, çeviklikle ve zorla almak”¹³⁵ şeklinde tanımlar. Bu tanımla ıstılâhî anlam arasında bir alâka mevcuttur. Zira mütekellim, murâdını ve düşüncelerini dile getireceği zaman binlerce kelime arasından, makâma ve duruma (muktezâ-yı hâle) uygun düşecek olan lafızları ustaca ve atik bir şekilde seçerek maksadını ifâde edecek şekilde kullanır ve kendi üslûbunu oluşturmuş olur.

¹³² Abdurrahmân Hasen Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye: Üsüsühâ ve Ulûmuhâ ve Fünûnuhâ*, 2 c., Dımeşk, Dâru'l-kalem, Beyrut, Dâru'ş-Şâmiye, C: II, s. 367.

¹³³ Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 48.

¹³⁴ Kûfe dil mektebine mensup dil ve edebiyat âlimi. Detaylı bilgi için bkz.: Hüseyin Tural, “İBN FÂRİS”, *DİA*, C: XIX, 1999, s. 479-481.

¹³⁵ İbn Fâris Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Ğazvîni el-Hemedânî, *Mu'cemü Meğâyisi'l-Luğa*, Tahkik: Abdusselâm Muhammed Hârûn, 6 c., y.y., Dâru'l-Fikrati, 1979, C:VI, s. 92.

Ezherî¹³⁶ (ö.370/980), *Tehzibu'l-Luga*'da أسلوب kelimesi için şu açıklamayı yapar: “Hurma ağacı sırasına üslûp denir. Her uzanmış, yayılmış yol üslûptur. Üslûp; yön, yol, metot demektir.”¹³⁷ Bu tanıma bakıldığında yine ıstılâhî anlamla bir alâka olduğu görülecektir. Mütakellimin kelâmı da ağaç sırasına benzer. Bir kelimeyi başka bir kelime, bir cümleyi başka bir cümle takip eder ve âdeti hurma ağacı sırası gibi bir sıra oluşturarak maksadı ifâde eder.

Zebîdî¹³⁸ (ö.1205/1791) de *Tâcu'l-'Arûs*'da أسلوب kelimesini, “hurma ağacı sırası, takip edilen yol, yön ve takip edilen metot, sanat, aslanın boynu”¹³⁹ gibi anlamlarla açıklar. Mütakellimin, murâdını ifâde etmede takip ettiği ve onu maksadına ulaştıran bir vesile olan üslûp kelimesi ile uzanmış yol veya takip edilen, üzerinde yürünen yol anlamları arasında yine bir alâka mevcuttur.

سلب kökünden türeyen tüm bu anlamlara bakıldığında ıstılâhî anlam ile arasındaki bağ net bir şekilde görülmektedir. Bu tarifler ışığında üslûp kelimesini şu şekilde tanımlamak mümkündür: Üslûp; doğru ve uygun araçlar kullanılarak maksada ulaştırmaya vesile olan yoldur.

2.1.2. الْحَكِيم Kelimesi

حکيم kelimesi ise, حکم fiilinden türeyen, ‘âlim, hikmet sahibi kişi’¹⁴⁰ anlamında bir kelimedir.

İbn Fâris *Mekâyîsu'l-Luga*'da حکم kelimesinden bahsederken şöyle der: “حکم yasaklamak, men etmektir. Hikmet kelimesi de aynı kıyasladır. Çünkü o, cehâleti engeller.”¹⁴¹

¹³⁶ Arap dil âlimi, edip ve fakih. Detaylı bilgi için bkz.: Selahattin Kıyıcı, “EZHERÎ, Muhammed b. Ahmed”, *DİA*, C: XII, 1995, s. 65.

¹³⁷ Ezherî Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî, *Tehzîbü'l-Luğa*, Tahkîk: Muhammed ‘Avz Mur‘ib, 15 c., Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2001, C:XII, s.302.

¹³⁸ Luğat, hadis, tasavvuf, tefsir, fıkıh, tarih ve biyografi âlimi. Detaylı bilgi için bkz.: İsmail Durmuş, “ZEBİDÎ, Muhammed Murtazâ”, *DİA*, C: XLIV, 2013, s. 168-171.

¹³⁹ Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs*, C:III, s. 71.

¹⁴⁰ Cevherî, *Tâcü'l-Luğati; ve Şihâhu'l-'Arabiyyeti*, Tahkîk: Ahmed Abdulğafûr Attâr, 6 c., Beyrut, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987, C: V, s. 1901.

¹⁴¹ İbn Fâris, *a.g.e.*, C: II, s. 92.

Râzî (ö.666/1268) ise *Muhtâru's-Sihâh*'da حَكِيم kelimesi için, “âlim, hikmet sahibi kişi ve aynı şekilde işinde mâhir, yetenekli kişi”¹⁴² der.

Bu tariflere bakıldığında ‘mani olmak’ ve “işini düzgün yapmak” anlamlarını, حَكِيم kelimesinin ıstılâhî anlamıyla ilişkilendirmek ve bu kelimeyi; “maksadını ifâde etmede yanlıştan sakınan ve duruma ve maksadına uygun üslûbu doğru ve ustaca kullanan kişi” şeklinde tarif etmek mümkündür.

2.1.3. الْأُسْلُوبُ الْحَكِيمُ Terkîbi

الأسلوب ve الحَكِيم kelimelerinden oluşan bu terkîpte iki farklı kullanım mevcuttur. İbn Hicce¹⁴³ (ö.837/1434) ve Abdulkâdir Hüseyin gibi bazı belâgatçılar bu terkîbi, أسلوب الحَكِيم ‘üslûbu’l-hakîm’ şeklinde أسلوب kelimesini, lâm-ı tarif olmadan kullanmışlardır. Sekkâkî'nin zikrettiği أسلوب الحَكِيم ‘el-üslûbu’l-hakîm’ şeklindeki kullanımda bu terkîp, bir sıfat tamlaması oluşturur ve ‘hikmetli üslûp’ şeklinde hikmet vasfı, söze yani üslûba ait kılınır. أسلوب الحَكِيم şeklindeki kullanımda ise buradaki terkîp, izâfet yani isim tamlaması şeklindedir ve ‘hikmet vasfına sahip kişinin üslûbu’ şeklinde hikmet vasfı, mütekellime ait kılınır. Bu iki farklı kullanım sadece isimlendirme üzerinde olup, üslûbu’l-hakîm sanatının tarif ve kısımlarında herhangi bir farklılık yoktur.

الأسلوب الحَكِيم terkîbîni, Osmanlı âlimlerinden Ebü'l-Bekâ el-Kefevî (ö.1095/1684) *el-Külliyât* adlı eserinde semantik açıdan şu şekilde tanımlar: “İstılâhî olarak üslûbu’l-hakîm: sağlam, mükemmel her sözdür.”¹⁴⁴

2.2. İstılâhî Açıdan Üslûbu’l-hakîm Terkîbî

Bu sanatın kâide ve kurallarını ilk belirleyen ve tasnif eden Sekkâkî üslûbu’l-hakîmi, “mütekellimin beklemediği bir şeyle ona cevap vermek veya soru sorana talep

¹⁴² Râzî Ebü Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir el-Hanefî, **Muhtâru's- Şihâh**, Tahkîk: Yûsuf Şeyh Muhammed, Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999, s. 78.

¹⁴³ Memlûkler dönemi edip ve şairi. Detaylı bilgi için bkz.: Nasuhi Ünal Karaarslan, “İBN HİCCE”, **DİA**, C: XX, 1999, s. 65-66.

¹⁴⁴ Ebü'l-Bekâ el-Kefevî el-Hanefî Eyyüb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kirîmî, **el-Külliyât: Mu‘cemün fi'l-Mustalahât ve'l-Furûki'l-Lugaviyye**, Tahkîk: Adnân Derviş-Muhammed Mısırî, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, s. 111.

etmediği bir cevap vermek”¹⁴⁵ şeklinde tanımlar ve iki kısım olduğunu bu tariflerle belirtmiş olur.

Kazvîni *el-İzâh*’da Sekkâkî’nin yapmış olduğu üslûbu’l-hakîm tanımını açıklar ve şöyle izâh eder:

“Üslûbu’l-hakîm; kastedilmeye daha uygun olduğuna dikkat çekmek için muhâtabın kelâmını, kastettiğinin dışında bir manaya hamletmek sûretiyle muhâtaba beklemediği bir cevap vermektir. Veya durumuna daha uygun olduğuna yahut onun için daha mühim olduğuna dikkat çekmek için soru soran kişinin sorusunu başka bir soru yerine koymak sûretiyle soru sorana istemediği bir cevap vermektir.”¹⁴⁶

Bu sanatı müstakil olarak ele alıp risâle yazan tek kişi olan Kemalpaşazâde¹⁴⁷ (ö. 940/1534) ise şöyle der:

“Üslûbu’l-hakîm; makâmın gerektirdiği bir hikmete yahut zeki kimselerin anlayabileceği incelikte bir nükteye binaen konuşmanın gidişatının aksine bir cevap vermektir. (Cevapta hitâbın muktezâsından udûl etmektir.) Bu cevap kelâmı, kendi manasına ihtimal olacak şekilde mütekellimin kasdı dışındaki bir manaya hamletmek suretiyle veya soru sorana kasdı dışında cevap vermek şeklinde olabilir.”¹⁴⁸

Arap dili âlimlerinden Seyyid Şerîf el-Cürcânî¹⁴⁹ (ö.816/1413) ise *Mu‘cemu’t-Ta‘rifât* adlı eserinde bu sanata, “önemli olanı terkettiğini mütekellime î mâ etmek için önemli olanı söylemekten ibarettir”¹⁵⁰ der. Fakat bu tarifi, genel kabul olan ve Sekkâkî’nin belirttiği üslûbu’l-hakîm sanatının kısımlarına şumûliyetinin tam olmadığı görülmektedir. Seyyid Şerîf el-Cürcânî’nin tarifine bakıldığında yapılan tarifi bu iki kısmı tamamen içermediği gözükmektedir. Ayrıca bu sanatı her zaman “mütekellimin önemli olanı terk ettiğini iddia etmek veya mütekellime, sadece önemli olanı söylemek sûretiyle cevap vermek” şeklinde sınırlandırmak mümkün değildir.

¹⁴⁵ Sekkâkî, **a.g.e.**, s. 327.

¹⁴⁶ Kazvîni, **el-İzâh**, s. 70.

¹⁴⁷ Asıl adı Şemseddin Ahmed olan Osmanlı şeyhülislâmı ve tarihçisidir. Detaylı bilgi için bkz.: Şerafettin Turan, “Kemalpaşazâde”, **DİA**, C: XXV, 2002, s. 238-240.

¹⁴⁸ Abdullah el-Cuyûsî ve Muhammed Tavâlîbe, “Risâletün fi’l-Üslûbi’l-Hakîm li İbni Kemâl Bâşâ (Dirâse ve Tahkîk)”, **el-Mecelletü’l-Ürdüniyye fi’-Dirâsâti’l-İslâmiyye: Mecelle ‘İlmiyye ‘Âlemiyye Mühakkeme**, C: V, No: 2, 2009, s. 132.

¹⁴⁹ Arap dili, kelâm ve fıkıh âlimi. Detaylı bilgi için bkz.: Sadrettin Gümüş, “CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerîf”, **DİA**, C: VIII, 1993, s. 134-136.

¹⁵⁰ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, **Mu‘cemu’t-Ta‘rifât**, s. 22.

Seyyid Şerîf el-Cürçânî'nin yapmış olduğu bu tarifi, üslûbu'l-hakîm sanatının maksatlarından ve sözün muktezâ-yı zâhirin dışına çıkma nedenlerinden biri olmasına hamletmek mümkündür. Zira mütekellime veya soru sorana farklı cevap vermenin pek çok amacı olabilir. Örneğin, çok soru sorarak ezâyaya sebebiyet veren kişiden çabucak kurtulmak için muhâtaba beklemediği şekilde bir cevap verilebilir.

2.3. Üslûbu'l-hakîm Sanatının Doğuşu

Câhiz'in *el-Beyân ve't-Tebyîn* isimli eserinde *minel-luğzi fi'l-cevâb*¹⁵¹ başlığı altında cevapta bilmece sanatından söz etmesi üslûbu'l-hakîm sanatının tarihteki ilk müstakil bahsi kabul edilir. Daha sonra Câhiz isim vermeden

'بَابٌ مِنَ الْكَلَامِ الْمَخْدُوفِ ثُمَّ نَرْجِعُ بَعْدَ ذَلِكَ إِلَى الْكَلَامِ الْأَوَّلِ'

'كَلَامٌ يَذْهَبُ السَّمِيعُ مِنْهُ إِلَى مَعَانِي أَهْلِهِ وَإِلَى قَصْدِ صَاحِبِهِ'¹⁵² (dinleyeninin, söz sahibinin kastettiği manalara ve maksadına yöneldiği kelâm) şeklinde bir ifâde türünden bahsetmiş ve birçok örnek zikretmiştir. Bunlardan birisi;

“Adamın birisi Bilâl'e gelir ve ona şöyle sorar: 'kim kazandı?'. Bilâl de 'mukarrebler (Allâh'a daha yakın olan kullar) kazandı' şeklinde cevap verir. Adam da, ben sana kazanan atı sordum, der. Bunun üzerine Bilâl, 'ben de sana hayırlı bir şeyle cevap veriyorum der. Bilâl o adam için daha faydalı olan bir cevap vermiş ve şahsın beklediği cevabı terk etmiştir.”¹⁵³

Örnekten de anlaşılacağı üzere Câhiz'in ad vermeden üslûbu'l-hakîme yapmış olduğu bu zımnî işaret, sonrasında gelen belâğatçıların dikkatini bu konuya çekmiş ve onlara bu sanatın temellerini vermiştir.

İlk dönem belâğatçıları bu konuyu meânî ilmi içerisinde 'sözün muktezâ-yı zâhirin dışına çıkması' konusunda ele almışlardır. Bilineceği üzere meânî ilmi, muktezâ-yı hâle uygun Arapça lafızları inceleyen bir ilimdir. Burada ortaya çıkan iki tabiri açıklamakta fayda vardır.

Muktezâ-yı hâl: Zamanın ve mekânın gerektirdiği durum. Yani sözün, zaman ve mekânın gerektirdiği duruma uymasıdır.

¹⁵¹ Câhiz, a.g.e., C: II, s. 100.

¹⁵² Câhiz, a.g.e., C: II, s. 193.

¹⁵³ Câhiz, a.g.e., C: II, s. 193.

Muktezâ-yı zâhir: Sözü, zâhirî duruma uygun olarak gelmesidir.

Sözün muktezâ-yı zâhirin dışına çıkması, normal zamanda beklenen ifâdeyi kullanmak yerine bir takım belâgi amaçlara binaen farklı bir ifâde kullanmaktır. Bu durumda söz, zâhirî duruma uygun olarak gelmese de muktezâ-yı hâlin dışına çıkmış olmaz.

Sözün, muktezâ-yı zâhirin dışına çıktığı durumlardan bazıları şunlardır;

- İsim yerine zamir kullanmak
- Zamir yerine isim kullanmak
- İltifât (Bir üslûptan başka bir üslûba yönelme. Muhâtap üslûbundan gâib üslûbuna yönelmek gibi)
- Kalb
- Tağlîb
- Haber hakkında bilgi sahibi olmayan kişiyi, tereddüt eden kişi yerine koyma
- Haber hakkında bilgisi veya tereddütü olmayan kişiyi, inkâr eden yerine koyup pekiştirme edatları kullanma
- İnkâr eden kişiyi, inkâr etmeyen kişi yerine koyup pekiştirme edatı kullanmama

Sekkâkî üslûbu'l-hakîm sanatını, sözün muktezâ-yı zâhirin dışına çıktığı durumlardan birisi olarak ele almış ve “Muhâtaba, beklemediği bir şekilde cevap vermektir. Veya soru sorana istemediği bir şekilde cevap vermektir” şeklinde tarif etmiştir.

Aynı şekilde Seyyid Şerîf el-Cürçânî de *el-İşârât*'da müsnedün ileyhin durumlarından bahsederken *iltifât* bölümünde, sözün gâibten muhâtaba dönmesi kısmında bu sanata değinmiştir.

Bedî' ilmi, konularıyla birlikte diğer ilimlerden ayrılıp müstakil bir ilim olarak ele alınmaya başlayınca üslûbu'l-hakîm sanatı bu ilimde muhassenât-ı maneviyye türlerinden birisi kabul edilmiştir.

2.4. Üslûbu'l-hakîm Sanatının İsimlendirilmesi

İlk olarak Câhiz'in işâret ettiği bu sanat, Abdulkâhir Cürcânî tarafından “muğâlata” olarak zikredilmiş, Sekkâkî tarafından tarifi yapılarak ‘üslûbu'l-hakîm’ şeklinde adlandırılmış, sonrasında da İbn Ebî el-İsba¹⁵⁴ (ö.654/1256) tarafından “el-kavlu bi'l-mûceb” olarak kullanılmıştır. Bu sanata verilen bu adlar teker teker ele alınacak ve aralarındaki farklılıklar belirtilmeye çalışılacaktır.

2.4.1. Üslûbu'l-hakîm Olarak Kullananlar

Câhiz'in isim vermeden zikrettiği bu sanatın tarif ve tasnîfini ilk olarak Sekkâkî yapmış ve “üslûbu'l-hakîm” olarak adlandırmıştır. Seyyid Şerîf el-Cürcânî de *el-İşârât*'da müsnedün ileyhin durumlarından bahsederken ‘iltifât’ bölümünde sözün gâibten muhâtaba dönmesine örnek verir ve devamında ise şöyle der: “Sekkâkî'nin ‘üslûbu'l-hakîm’, Abdulkâhir'in ‘muğâlata’ olarak adlandırdığı üslûp da bu makâma (konuya) dâhildir.”¹⁵⁵

Aynı şekilde Seyyid Şerîf el-Cürcânî *Mu'cemu't-Ta'rifât*'da bu sanattan “üslûbu'l-hakîm”¹⁵⁶ olarak bahsetmiş ve kısımlarını örneklerle açıklamıştır. İbn Hicce de bu sanatı *Hizânetü'l-edeb*'de “el-kavlu bi'l-mûceb, buna üslûbu'l-hakîm denir”¹⁵⁷ şeklinde ele almıştır.

2.4.2. el-Kavlu bi'l-mûceb/mûcib Şeklinde Kullananlar

el-Kavlu bi'l-mûceb ve el-kavlu bi'l-mûcib şeklinde iki farklı kullanım mevcuttur. Üslûbu'l-hakîm kullanımında olduğu gibi bu iki farklı kullanımın tarif ve tasnîfe herhangi bir etkisi olmamıştır. Mûceb şeklinde kullanıldığında bu kelime ism-i mef'ûl kalıbında olur ve “hükümün gerektirdiği söz” anlamı taşır. Mûcib şeklinde kullanıldığında ise, bu kelime ism-i fâil kalıbında olur ve “hükümü gerektiren söz” anlamına gelir.

¹⁵⁴ Bedî' ilmine dair eserleriyle tanınan edip ve şair. Detaylı bilgi için bkz.: İsmail Durmuş, “İBN EBÜ'L-İSBA”, *DİA*, C: XIX, 1999, s. 467-468.

¹⁵⁵ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *el-İşârât*, s. 50

¹⁵⁶ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Mü'cemu't-Ta'rifât*, s. 22.

¹⁵⁷ İbn Hicce Ebü'l-Mehâsin Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh el-Hamevî, *Hizânetü'l-Edeb: ve Gâyetü'l-Ereb*, 2 c., Beyrut, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 2004, C: I, s. 258.

Bu sanata “el-kavlu bi’l-mûceb” adını veren ilk kişi İbn Ebî el-İsba’dır.¹⁵⁸ İbn Ebî el-İsba‘, *Tahrîru’t-Taḥbîr*’de bu sanatı; “mütekellimin bir söz söylemesi üzerine muhâtabın, mütekellimin kelâmından her bir sözü alıp onun lafızlarından mütekellimin manasının aksine cümle kurmasıdır. Bu sanatın aslı, hasma onun sözleriyle cevap vermektir”¹⁵⁹ şeklinde tanımlar ve şu örneği verir:

إِنْ قَالَ: قَدْ ضَاعَتْ فَيَصْدُقُ أَهَّأَ ضَاعَتْ وَلَكِنْ مِنْكَ يَعْني لَوْ تَعِي
أَوْ قَالَ: قَدْ وَقَعَتْ فَيَصْدُقُ أَهَّأَ وَقَعَتْ وَلَكِنْ مِنْهُ أَحْسَنَ مَوْقِعٍ

Şâyet derse ki: kayboldu, doğru söyler o kaybolmuştur. Fakat senden kaybolduğunu kastediyor, ah anlarsan! Ya da o derse ki: düştü, doğru söyler, o düşmüştür. Fakat ondan daha güzel bir yere düşmüştür.

Bu şiirde şâir, muhâtabının sözünden ضَاعَتْ ve وَقَعَتْ kelimelerini alarak, farklı bir anlama hamledip ona cevap vermek için kullanmıştır. Kendisine emanet edilen malın kaybolduğunu söyleyen kişiye şair; ‘kayboldu’ kelimesini farklı yorumlayarak malın, sahibi için bir kayıp olduğunu ve aslında emanet edilen kişinin bunu gasp ettiğini îmâ eder. Aynı şekilde ‘düşmek’ kelimesini de hakiki anlamının dışında farklı bir manaya hamlederek, mal sevdasının emanet edilen kişinin kalbine düştüğü ve o emanet malı böylece gasp ettiğini belirtir.¹⁶⁰

Kazvînî, *el-İzâh* da meânî ilmi içerisinde müsnedün ileyhin durumlarını zikrederken kelâmın muktezâyı-zâhirin dışına çıktığı durumları açıklar ve “Sekkâkî’nin üslûbu’l-hakîm diye adlandırdığı da bunlardan birisidir” der.¹⁶¹ Lâkin Kazvînî, hem *el-İzâh* da hem de *et-Telhîs* de bu sanatı bedî‘ ilmi içerisinde el-kavlu bi’l-mûceb olarak ele alır.

“el-Kavlu bi’l-mûceb iki kısımdır. Birincisi, muhâtabın, hüküm ispat etmek için kelâmında bir sıfat kullanması, senin de muhâtabın hükmünün sübûtu hakkında bir itiraz getirmeksizin o sıfatı başka bir şey için getirmendir. Örneğin;

¹⁵⁸ Hillî, Ebû’l-Mehâsin Safiyyüddîn Abdülazîz b. Serâyâ b. Alî et-Tâî es- Senbesî, *Şerḥu’l Kâfiye el-Bedî’iyye: fi ‘Ulûmi’l-Belâğati ve Meḥâsini’l-Bedî’iyye*, Tahkîk: Nesîb Neşâvî, Beyrut, Dâr Sâdir, 1991, s. 96.

¹⁵⁹ İbn Ebî el-İsba‘ Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm (Abdüsselâm) b. Abdilvâhid b. Zâfir el-Misrî, *Tahrîru’t-Taḥbîr: fi Sınâ’ati’ş-Şi’ri ve’n-Nesri ve Beyâni İcâzi’l-Kur’âni*, Tahkîk: Yahyâ Murâd, y.y., t.y., s. 359.

¹⁶⁰ Bkz.: Ali Bulut, *Bedî‘ İlmi*, s. 187.

¹⁶¹ Kazvînî, *el-İzâh*, s. 70.

يُثْمَلُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ
وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

Onlar: Andolsun, eğer Medine'ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır, diyorlardı. Halbuki asıl üstünlük, ancak Allah'ın, Peygamberinin ve müminlerindir. Fakat münafıklar bunu bilmezler. (Münâfikûn-8)

Onlar الْأَعَزُّ kelimesi ile kendi gruplarından, الْأَذَلُّ kelimesi ile de müminlerden kinâye yaptılar ve çıkarma hükmünü üstün olanlara verdiler. Allah Teâla, çıkarma hükmünü bu iki gruptan biri üzerinde sabit kılmaksızın onlara, üstünlük vasfının Allah, onun resulü ve müminler için olduğunu söyleyerek cevap verdi.¹⁶²

İkincisi, başkasının kelâmındaki bir lafzı, o lafza ihtimali olan bir karîne zikrederek, kastettiğinin dışında bir manaya hamletmektir. İbn Haccâc'ın şu sözünde olduğu gibi:¹⁶³

قُلْتُ: نَقَلْتُ إِذْ أَتَيْتُ مِرَارًا قَالَ: نَقَلْتَ كَاهِلِي بِالْأَيْدِي
قُلْتُ: طَوَّلْتُ، قَالَ: لَا، بَلْ تَطَوَّلْتُ وَأَبْرَمْتُ، قَالَ: حَبْلٌ وَدَادِي

Defalarca geldiğim için size yük oldum, dedim. Sen yaptığın iyiliklerle bana yük oldun, dedi. (Sizde kalmayı uzatarak) Sizi usandırdım, dedim. Bana lütufta bulundunuz, dedi. Usandırdım, dedim. Dostluk bağlarını sağlamlaştırdın, dedi.”

Buradaki نَقَلْتُ ve أَبْرَمْتُ kelimelerinde muhâtaba, sözlerinin kastı dışındaki anlamlara hamledilmesi sûretiyle cevap verilmiştir. Defalarca gelerek yük olduğunu söyleyen kişiye şair, ‘yük olmayı’ farklı değerlendirerek onu ağırlamaktan memnun olduğunu ifade etmiştir. Yine ikinci beyitteki أَبْرَمْتُ kelimesini ‘usandırmak’ anlamında kullanan muhâtabına, bu kelimeyi bir diğer anlamı olan ‘sağlamlaştırmak’ manasına hamlederek, ziyaretinin dostluğu pekiştirdiğini belirtmiştir.¹⁶⁴

Kazvîni'nin naklinden de anlaşılacağı şekilde el-kavlu bi'l-mûceb, iki kısımdır. Birinci kısım, muhâtabın kullandığı kelimeye, onun kastı dışında bir mana yükleyerek muhâtaba cevap vermektir. İkinci kısım ise, muhâtabın sözünü, kastı dışında bir manaya hamlederek karşılık vermektir. Bu ikinci kısım, üslûbu'l-hakîmin ‘sözünü kastı dışındaki bir manaya hamletmek suretiyle muhâtaba beklemediği bir cevap

¹⁶² Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 287,288; *Telhîş*, s. 151.

¹⁶³ Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 287,288; *Telhîş*, s. 151.

¹⁶⁴ Bkz.: Ali Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 185.

vermek' kısmına benzetilmiş ve bu sanatın aynı sanat olduğu düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Fakat el-kavlu bi'l-mûceb ve üslûbu'l-hakîm, farklı özelliklere ve renklere sahip iki ayrı sanattır. Aralarındaki farklılıklar çalışmanın ileriki bölümünde örnekler üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

Celâlüddîn es-Süyûtî¹⁶⁵ (ö.911/1505) eseri *el-İtkân*'da el-kavlu bi'l-mûceb sanatını ele alır ve ikinci kısım yani "başkasının kelâmındaki bir lafzı, o lafza ihtimali olan bir karîne zikrederek, kastettiğinin dışında bir manaya hamletmek" için şöyle der:

"Bu kısım için Kur'ân-ı Kerîm'de sadece tek örnek bulabildim. O da şu âyettir:¹⁶⁶

وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤَدُّونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنٌ خَيْرٌ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ
وَرَحْمَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤَدُّونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦١﴾

(Yine o münafıklardan:) O (Peygamber, her söyleneni dinleyen) bir kulaktır, diyerek peygamberi incitenler de vardır. De ki: O, sizin için bir hayır kulağıdır. Çünkü o Allah'a inanır, müminlere güvenir ve o, sizden iman edenler için de bir rahmettir. Allah'ın Resûlüne eziyet edenler için mutlaka elem verici bir azap vardır." (Tevbe-61)

Arap dili âlimlerinden İbn Ma'sûm el-Medenî (ö.1120/1708) *Envâru'r-Rebî'* adlı eserinde bu âyetin açıklamasını şöyle yapar:

"هُوَ أُذُنٌ" o kulaktır, diyenlere sanki şöyle cevap verildi:

نعم هو أذن. ولكن نعم الأذن. أي هو أذن كما قلت إلا أنه أذن خير. لا أذن سوء.
Evet, o bir kulaktır. Fakat o ne güzel bir kulaktır. Yani o sizin dediğiniz gibi kulaktır ama hayır (iyilik) kulağıdır. Kötülük kulağı değildir."¹⁶⁷

Bu âyette, "O, her duyduğunu dinleyip onaylayan kimsedir." anlamını kasteden muhâtapların sözü, onların kastı olan bu anlam dışında bir şey olan "hayır kulağı (hayrı işiten ve onaylayan)" manasına hamledilmiştir.

¹⁶⁵ Tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı âlimidir. Detaylı bilgi için bkz.: Halit Özkan, "SÜYÛTÎ", **DİA**, C: XXXVIII, 2010, s. 188-198.

¹⁶⁶ Süyûtî Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfîî, **el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân**, 4 c., y.y., Nşr.: Heyeti'l-Mısriyye el-'Âmme li'l-Kitâb, 1974, C: IV, s. 65.

¹⁶⁷ Medenî Sadrüddîn Alî Hân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed Ma'sûm el-Hüseynî, **Envâru'r-Rebî' fî Envâ'i'l-Bedî'**, Tahkîk: Şâkir Hâdî Şükr, 7 c., Necf, Matbaatu'n-Nu'mân, 1968, C: II, s.200.

Medenî'nin el-kavlu bi'l-mûcebini ikinci kısmına verdiği bir diğer örnek ise, başka kaynaklarda üslûbu'l-hakîme verilen Hz. Hâlid b. Velîd ile Hîreli şahıs arasında geçen soru cevap şeklindeki diyalogdur.¹⁶⁸

Burada farklı bir ayrıntı daha vardır ki değinilmeden geçilmesi mümkün değildir. Bu da bazı kaynaklarda mevcut olan, el-kavlu bi'l-mûceb ile te'adduf yani müşâkele sanatının karşılaştırılmasıdır. Bu iki sanata, farklı yönlerinden bakıp aralarındaki farklılıkları belirtmek gerekmektedir.

Te'adduf/Müşâkele, “bir lafzı zikredip sonrasında farklı manada olacak şekilde tekrar zikretmek”¹⁶⁹ dir. Yani aynı lafzı, iki farklı anlama gelecek şekilde bir cümle içerisinde kullanmaktır.

Muallim Naci'nin (ö.1893) şu sözünde olduğu gibi: *Kadeh kırarsa da ehl-i dil gönül kırmaz.*¹⁷⁰ Burada ‘kırmak’ fiili ilk olarak hakîkî anlamında, sonrasında ise “incitmek” olarak mecâzî anlamda kullanılmıştır.

Te'adduf/Müşâkele ile el-kavlu bi'l-mûceb arasındaki farkı İbn Ebî el-İsba', *Tahrîru't-tahbîr*'de şöyle açıklar:

“Te'adduf ile el-kavlu bi'l-mûceb arasında iki yönden farklılık bulunur. Birincisi, te'addufta tekrar edilen lafız, benzeriyle aynı kısımda olmaz. Bilakis her biri bir şatırda (şiiirin her bir mısrasında, satırında) bulunur. İkinci fark ise, te'addufta tekrar eden kelimelerden ikincisi, kelâmın manasının aksine olmaz. Fakat el-kavlu bi'l-mûcebde tekrar edilen ikinci kelime, kelâmın manasına zıt olur.”¹⁷¹

Tabâne ise bu iki şarta ilaveten şunu zikreder, “Te'adduf ile el-kavlu bi'l-mûceb arasındaki yapılaş farkı, Te'adduf, lafızlarda, el-kavlu bi'l-mûceb ise manada olur.”¹⁷²

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, el-kavlu bi'l-mûceb sanatında hasma, onun kullandığı lafızla cevap verilir. Fakat tekrar edilen bu lafız, kelâmın manasının

¹⁶⁸ Bkz.: Medenî, **a.g.e.**, C: II, s. 200.

¹⁶⁹ Bedevî Tabâne, **Mu'cemü'l-Belâgati'l-'Arabiyye**, s. 424.

¹⁷⁰ Ali Bulut, **Belâgat Terimleri Sözlüğü**, s. 345.

¹⁷¹ İbn Ebî el-İsba', **Tahrîru't-Tahbîr**, s. 359.

¹⁷² Tabâne, **a.g.e.**, s. 560.

aksine ve muhâtabın murâdının zıttına olur. Te‘adduf da ise, bir kelimeyi biri diğere zıt olmayacak şekilde iki farklı anlamda kullanmaktır.

2.4.3. Muğâlata Olarak Kullananlar

Abdulkâhir Cürçânî *Delâilü'l-İ‘câz*'da, fiil ve isimlerden cümle başında bulunma (sadâret) hakkına sahip olan kelimelerden bahsederken, مثل kelimesinin takdîmine geldiğinde Haccâc ile Kaba‘serî arasında geçen diyalogu örnek olarak verir ve şöyle der:

“Haccâc’ın *عَلَى الْأَذْهَمِ* dediği kişinin, muğâlata yoluyla *مِثْلُ الْأَمِيرِ يَحْمِلُ* عَلَى الْأَذْهَمِ وَالْأَشْهَبِ demesi gibi.”¹⁷³

Abdulkâhir Cürçânî burada, bu sanat hakkında herhangi bir açıklama yapmamış sadece Kaba‘serî’nin verdiği cevaba *عَلَى سَبِيلِ الْمُعَاظَةِ* demiş ve başka bir bilgi vermemiştir.

Muğâlata kelimesine bakılacak olursa, bu kelimeyi Seyyid Şerîf el-Cürçânî *Mu‘cemu’t-Ta‘rifât*’da “madde veya sûret yönünden yanlış kıyas”¹⁷⁴ olarak, el-Cevherî (ö.400/1009) ise *Tâcü'l-Luğa*’da “hata yapmak”¹⁷⁵ şeklinde tanımlar. Istilâhî açıdan ise muğâlata-yı maneviyye olarak kullanılır.

Ziyâuddîn İbn Esîr¹⁷⁶ (ö.637/1239), *el-Meselü’s-Sâir*’de muğâlata-yı maneviyye tanımını şu şekilde yapar: “Bu tür, içerisinde tevriye olduğu için kelâmda kullanılan en tatlı ve hoş türdür. Bu türün hakikati, benzeri ve zıttı olan manalardan birini kullanmaktır.”¹⁷⁷

Muğâlata kelimesi, içerisine pek çok sanatın dâhil edildiği geniş kapsamlı bir kavramdır. Kimi belâgat kaynaklarında “tevriye” sanatı olarak zikredilir. Sekkâkî ise bu sanata, “ihâm”¹⁷⁸ demiştir. Yani, yakın ve uzak olarak iki anlamı olan kelimedden,

¹⁷³ Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürçânî, *Delâilü'l-İ‘câz*, Kahire, Matba‘atü'l-Medenî, s. 138.

¹⁷⁴ Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *Mü‘cemu’t-Ta‘rifât*, s. 187.

¹⁷⁵ Cevherî, *Tâcü'l-Luğa*, C:III, s. 1147.

¹⁷⁶ Belâgat âlimi, münekkit ve vezir. Detaylı bilgi için bkz.: İsmail Durmuş, “İBNÜ’L-ESÎR, Ziyâeddin”, *DİA*, C: XXI, 2000, s. 30-32.

¹⁷⁷ Ziyâuddîn İbn Esîr, *el-Meselü’s-Sâir*, C: III, s. 76.

¹⁷⁸ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 427.

ilk anlaşılın değil de uzak olan anlamı kastetmektir. Bu açıdan bakıldığında Cürcânî'nin zikrettiği “mugâlata” kelimesinin üslûbu'l-hakîm sanatına işaret etmediği açıktır. Lakin tevriye, el-luğzu fi'l-cevâb, el-kavlu bi'l-mûceb gibi pek çok sanatta muğâlata sanatından kısmî de olsa bir tür mevcuttur. Mugâlata-yı maneviyyenin veya yaygın bilinen adı ile tevriye sanatının üslûbu'l-hakîm ile karşılaştırılmasına ileride değinilecektir.

2.5. Üslûbu'l-hakîm Sanatının Kısımları

Sekkâkî'nin tarifinden de anlaşılacağı şekilde üslûbu'l-hakîm iki kısımdan oluşur:

2.5.1. تَلَقَّى الْمُخَاطَبِ بِغَيْرِ مَا يَتَرَقَّبُ

Mütekellim tarafından muhâtabının sözü farklı bir manaya hamledilerek, beklenen bir cevap vermek yerine ona daha hayırlı, daha faydalı olacağı düşünölen bir cevap vermektir. Bu da Kazvînî'nin ifâdesiyle, “ya muhâtabın sorduğu soruyu bırakıp sormadığı bir soruya cevap vermek veya bu soruyu sorması gerektiği veya bu manayı kastetmesi gerektiğine işaret etmek için muhâtabın sözünü kastetmediği bir manaya hamletmek sûretiyle...”¹⁷⁹ olur.

Konuyla ilgili örnekleler:

Bu kısma verilen en meşhur örnekle Haccâc b. Yûsuf b. el-Hakem es-Sekafî ile el-Kaba'serî arasında geçen şu diyalogdur¹⁸⁰:

Haccâc, Kaba'serî'ye

لَأَحْمِلَنَّكَ عَلَى الْأَذْهِمِ

*Seni karaya (الأذهم) oturtacağım, prangaya
vuracağım, der.*

Buradaki الأذهم kelimesi, “kara-demir pranga-yağız at” anlamlarına gelir. Kaba'serî de ölüm fermanını veren Haccâc'a akıllı bir şekilde الأذهم kelimesini yağız at anlamına hamlederek;

¹⁷⁹ Kazvînî, *el-İzâh*, s. 70; Aynı şekilde bkz.: Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 319.

¹⁸⁰ Kazvînî, *el-İzâh*, s. 70; Nusreddin Bolelli, *a.g.e.*, s. 399; Ali Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 186.

مِثْلُ الْأَمِيرِ يَحْمِلُ عَلَى الْأَذْهَمِ وَالْأَشْهَبِ

Senin gibi bir emîr yağız ve kır ata bindirir, şeklinde cevap verir.

Ancak Haccâc ısrarla, ben الحديد kelimesi ile الحديد demiri kastettim, der. Bunun üzerine Kaba'serî de yine ustaca,

لَأَنَّ يَكُونُ حَدِيدًا خَيْرٌ مِنْ أَنْ يَكُونَ بَلِيدًا

Sert mizaçlı olması ahmak olmasından iyidir,

şeklinde الحديد kelimesini demir değil de sert mizaca hamletmiştir. Örnekten de anlaşılacağı üzere burada Kaba'serî, muhâtabının beklediği cevabı vermek yerine, sözlerinde muktezâyı-zâhirin dışına çıkararak onun sözlerini farklı yorumlayıp daha hayırlı olan bir cevap vermiş ve kendisini ölümden kurtarmaya çalışmıştır. Yine başka bir şâirin şu beytinde olduğu gibi:

أَتَتْ تَشْتَكِي عِنْدِي مُزَاوَلَةَ الْقَرَى وَقَدْ رَأَتْ الضِّيْفَانَ يَنْحُونَ مَنْزِلِي
فَقُلْتُ كَأَنِّي مَا سَمِعْتُ كَلَامَهَا هُمْ الضِّيْفُ جِدِّي فِي قِرَائِهِمْ وَعَجَلِي¹⁸¹

Sürekli misafir ağırlamakla uğraşmaktan şikâyet ederek yanıma geldi. O misafirlerin benim evime yöneldiklerini görmüştü. Ben de sanki onun dediklerini duymamış gibi şöyle dedim: onlar misafirler. Onları ağırlamada ciddi ol ve acele et!

Burada şâir misafirlerle uğraşmaktan şikâyet eden hanımının sözlerini hiç duymamış gibi yaparak ona, “haklısın, dinlen, misafirlerle ilgilenme” gibi hal ve edâsıyla beklediği bu cevaplardan birini vermek yerine, daha doğru ve güzel olduğunu düşündüğü şekilde “Onlar misafirlerdir. Onları güzelce ağırla” demiştir.

Kazvîni'nin el-kavlu bi'l-mûceb'e örnek olarak verdiği İbn Haccâc'a ait olan beyit, Hâşimi gibi pek çok belâgatçı tarafından üslûbu'l-hakîme örnek olarak verilmiştir:

قُلْتُ: تَعَلَّتْ إِذْ أَتَيْتُ مِرَارًا قَالَ: تَعَلَّتْ كَاهِلِي بِالْأَيَادِي
قُلْتُ: طَوَّلْتُ، قَالَ: لَا، بَلْ تَطَوَّلْتُ وَ أَتَيْتُ، قَالَ: حَبْلٌ وَدَادِي

Defalarca geldiğim için size yük oldum, dedim. Sen yaptığın iyiliklerle bana yük oldun, dedi. (sizde kalmayı uzatarak) sizi usandırdım, dedim. Bana lütufta bulundunuz, dedi. İşi

¹⁸¹ Sekkâkî, a.g.e., s. 327; Seyyid Şerîf el-Cürânî, el-İşârât, s. 50.

*sağlama bağladım, dedim. Dostluk bağlarını
sağlamlaştırdın, dedi.*

Buradaki **تَقَلَّتْ** ve **أَبْرَمْتُ** kelimelerinde muhâtaba, sözlerinin kastı dışındaki anlamlara hamledilmesi sûretiyle cevap verilmiştir. Hâşimî'nin naklettiği şu kıssa da bu konunun en bâriz örneklerinden biridir:

“Anlatılır ki Hâlid b. Velîd Hîre’yi fethetmeye çıkınca, oranın ahalisinden tecrübeli birisi onun yanına geldi. Hâlid ona **فِيمَ أَنْتَ؟** sen ne içindesin? diye sordu. Adam da, **فِي ثِيَابِي** elbisemin içindeyim, şeklinde cevap verdi. Hâlid, **عَلَامَ أَنْتَ؟** ne üzeresin? deyince adam, yerin üzerindeyim, şeklinde cevap verdi. Hâlid ona **كَمْ سِنُّكَ؟** kaç yaşındasın? diye sorunca o da, 32 tane, diye cevap verdi. Hâlid, ben sana bir şey soruyorum sen neden farklı bir cevap veriyorsun? diye sordu. Adam, ben sorduklarına cevap verdim, şeklinde cevap verdi.”¹⁸²

Bu örnekte Hâlid b. Velîd, **فِيمَ أَنْتَ؟** sorusu ile adama nereli olduğunu, **عَلَامَ أَنْتَ؟** sorusu ile hangi dinüzerine olduğunu, **كَمْ سِنُّكَ؟** sorusu ile de adamın yaşının kaç olduğunu sormuştur. Ancak bu tecrübeli kişi, sorulan sorulara cevap vermek yerine, **فِيمَ أَنْتَ؟** sorusuna “elbisemin içindeyim”, **عَلَامَ أَنْتَ؟** sorusuna “yerin üzerindeyim”, **كَمْ سِنُّكَ؟** sorusuna da buradaki **سِنُّ** kelimesini yaş değil de dış anlamına hamlederek “32 tane” şeklinde cevaplamıştır.

Bir tâcire, **كَمْ رَأْسُ مَالِكَ؟** sermayen ne kadar? diye sorulduğunda **إِنِّي أَمِينٌ وَثِقَةٌ** ben güvenilir biriyim ve insanların bana olan güveni büyüktür, şeklinde cevap vermiştir. Bu tarz bir cevap vererek, muhâtaba beklediği şekilde sermayesini söylememiş, ona, daha uygun ve faydalı olacağını îmâ ederek, güvenilir olduğunu söylemiştir.¹⁸³

2.5.2. تَلَقَّى السَّائِلَ بِغَيْرِ مَا يَتَطَلَّبُ

Soru soran kişinin sorduğu soruya değil de sorması gerektiği soru îmâ edilerek bu îmâ edilen soruya cevap vermek şeklindedir.

¹⁸² Hâşimî, a.g.e., s. 320.

¹⁸³ Hâşimî, a.g.e., s. 320; Ali Bulut, a.g.e., s. 183.

dikkat çekmek sûretiyle el-üslûbu'l-hakîm çıkarımı yapmak adına, يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا sözünü bu soruya cevap kılmak câizdir.”¹⁸⁵

Bir diğer âyette ise;

وَإِذَا مَا أَنْزَلْتُ سُورَةً فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿١٢٥﴾

Herhangi bir sûre indirildiği zaman onlardan bir kısmı der ki: «Bu sizin hanginizin imanını artırdı?» İman edenlere gelince (bu sûre) onların imanlarını artırır ve onlar sevinirler. ﴿124﴾ Kalplerinde hastalık (kâfirlik ve münafıklık) olanlara gelince, onların da inkârlarını büsbütün artırır ve onlar artık kâfir olarak ölürler. ﴿125﴾ (Tevbe-124,125)

İbn ‘Âşûr bu âyette de üslûbu'l-hakîm olduğunu belirtir.¹⁸⁶ Buradaki أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ sorusu aslında müşriklerin istihzâ amaçlı sözleridir. İlk bakışta üslûbu'l-hakîm sanatı bâriz olarak öne çıkmasa da, devamındaki âyetlerde müşriklere beklemedikleri şiddette detaylı bir cevap verildiği gözüktür. Burada müşriklere verilen cevap, kimin îmânının arttığına dâir onların istihzâ ederek bekledikleri şekilde değil, genel olarak ‘îmân edenler’ şeklinde olmuş ve yine onların beklemedikleri şekilde “inkâr eden” kimselerin küfrünü artırdığı da belirtilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde muhâtapların, beklemedikleri bir cevap aldıkları gözükmektedir. Bu durum da, mezkûr âyeti üslûbu'l-hakîm sanatı kapsamına dâhil eder. Konuyla ilgili bir diğer âyet şudur:

قَالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكْ بَغِيًّا ﴿٢٠﴾ قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا وَكَانَ أَمْرًا مَقْضِيًّا ﴿٢١﴾

Meryem: Bana bir insan eli değmediği, iffetsiz de olmadığım halde benim nasıl çocuğum olabilir? Dedi. Melek: Öyledir, dedi. (zira) Rabbin buyurdu ki: Bu bana kolaydır. Çünkü biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, hüküm ve karara bağlanmış (ezelde olup bitmiş) bir iş idi. (Meryem-20,21)

Bu âyette Hz. Meryem’in sorduğu soruya, onun beklemediği şekilde bir cevap verilmiş ve Mevlâ Teâlâ’nın kudreti ve bu takdîrinin hikmeti belirtilmiştir.

¹⁸⁵ İbn ‘Âşûr Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, e’t-Taḥrîr ve’t-Tenvîr: Taḥrîru’l-Ma‘ne’s-Sedîd ve Tenvîru’l-‘Akli’l-Cedîd min Tefsîri’l-Kitâbi’l-Mecîd, 30 c., Tunus, Dâru’t-Tûnusiyye li’n-Neşr, 1984, C: I, s. 365.

¹⁸⁶ Bkz.: İbn ‘Âşûr, a.g.e., C: XI, s. 65.

2.6. Üslûbu'l-hakîm Sanatının Benzer Sanatlarla İlişkisi

2.6.1. el-Kavlu bi'l-mûceb İle İlişkisi

Üslûbu'l-hakîm sanatı bazı kaynaklarda el-kavlu bi'l-mûceb ile aynı sanat olarak zikredilmiştir. Kimi belâgatçılar bu sanatı üslûbu'l-hakîm olarak, kimileri ise el-kavlu bi'l-mûceb olarak ele almıştır. Fakat bu iki sanat arasında benzer yönler bulunsa da yine de aralarında belli başlı farklar mevcuttur.

İbn Ebî el-İsba', *Bedî'u'l-Kur'ân*'da el-kavlu bi'l-mûceb sanatından bahsederken, üslûbu'l-hakîm sanatıyla aralarında fark olduğunu ve her ikisinin farklı sanatlar olduğunu belirtir:

“Bazı âlimler buna, Câhiz'in bahsettiği üslûbu'l-hakîmle aynı türdür, derler. Hakikatte ise el-kavlu bi'l-mûceb, üslûbu'l-hakîmden farklıdır. Her ne kadar ikisi de kelâmın muktezâ-yı zâhirin dışına çıkması konusunda aynı olsalar da, gaye ve sonuç itibarıyla farklıdır. Zira el-kavlu bi'l-mûcebin amacı, mütekellimin kelâmını reddetmek ve onun kastettiği manaların aksini söylemektir. Üslûbu'l-hakîmin amacı ise mütekellimin kelâmını, kastettiğinin dışında bir manaya hamlederek beklemediği bir şekilde cevap vermektir.”¹⁸⁷

Her iki sanatta da söz, zâhirin gerektirdiği şekilde değil de makâma daha uygun olacak şekilde zâhirin dışında kullanılır. Bu noktada her ikisi de benzerdir.

el-Kavlu bi'l-mûceb sanatının, “muhâtabın kelâmını başka bir şeye hamletmek” kısmı ile, üslûbu'l-hakîmin “muhâtaba beklemediği bir cevap vermek” kısmının benzerlik göstermesi ve bu kısımlara verilen örneklerin pek çoğunun aynı olması, bu iki sanatın aynı olduğu kanaatine varılmasına neden olabilir. Fakat her iki sanat da birbirinden farklıdır. Zira üslûbu'l-hakîm de muhâtabın sözünü reddetmek ve ona zıt cevap vermek yoktur. Bilakis muhâtaba, daha doğru ve uygun olacağı îmâ edilerek, beklemediği bir cevap verilir. el-Kavlu bi'l-mûceb'de ise, muhâtabın kullandığı bir kelime alınarak, o kelimeyle muhâtabın kastetmediği ve muhâtabın aksine olan bir cevap verilir.

Ahmed Emîn eş-Şîrâzî de *el-Belîg*'de bu iki sanatın farklı olduğunu şöyle açıklar:

¹⁸⁷ İbn Ebî el-İsba', **Bedî'u'l-Kur'ân**, Tahkîk: Hanefî Muhammed Şeref, y.y., Nahdati Mısır, s. 314.

“Bu iki sanat arasındaki farklılık, kullanma amacındadır. Mütakellimin el-kavlu bi'l-mûceb sanatını kullanmasındaki amacı, muhabbet ve şaka yapmaktır. Üslûbu'l-hakîmdeki maksadı ise, muhâtabın dikkatini, kastının dışındaki mananın, onun durumuna daha uygun olduğu noktasına çekmektir.”¹⁸⁸

2.6.2. Tevriye Sanatıyla İlişkisi

Tevriye, yakın ve uzak olarak iki anlamı olan bir kelimeyi, zihne ilk gelen yakın anlamı değil de uzak anlamı kastederek kullanmaktır. Bu sanata Sekkâkî, ilk olarak yakın anlamı akla getirmesinden ötürü “ihâm” adını vermiştir. Aynı şekilde bu sanata, “mugâlata-yı maneviyye”, “tevcîh” ve “tahayyül” gibi isimler de verilmiştir.

Örneğin, Hz. Peygamber Bedir savaşına giderken kendisine; ‘مِمَّ أَنْتُمْ؟’ kimlerdensiniz? diye soru soran bir şahsa; ‘مِنْ مَاءٍ’ sudanız, şeklinde cevap vermiştir. Hz. Peygamber bu cevabıyla, ماء kelimesinin yakın anlamı olan ve akla ilk gelen “su” manasını kastetmemiş, ikinci ve uzak anlamı olan “su kabilesi” manasını kullanarak kimliklerini gizlemiştir. Bu örneğe baktığımızda, muhâtaba verilen cevapta kelimenin uzak anlamı kastedildiği için, muhâtabın beklentisi yerine gelmiştir. Muhâtab açısından herhangi bir beklenmedik cevap vâki olmamıştır. Tevriye sanatında muhâtabın, uzak anlama gitmesine yönelik gizli bir karine bulunur. Buradaki söz sanatı olan tevriye, muhâtab açısından değil mütakellim açısından bir maksada tâbidir. Şâyet Hz. Peygamber, kelimenin yakın anlamı olan ‘su’ manasını kastetmiş ve şahsın, neyden yaratıldınız? şeklinde sormasının onun için daha hayırlı olacağına dikkati çekerek, ‘sudan’ şeklinde cevap vermiş olsaydı o zaman burada üslûbu'l-hakîm sanatından söz etmemiz mümkün olurdu. Fakat burada görüleceği şekilde Hz. Peygamber, muhâtaba cevap verirken onun sorusunu başka bir soruya hamlederek cevap vermemiştir. Aynı şekilde verilen bu cevapta, muhâtabın kullandığı bir kelimeyi alıp, onunla muhâtaba aksi yönde bir cevap verme durumu da mevcut olmadığı için bu örnek, el-kavlu bi'l-mûceb sanatı kapsamına da girmemektedir.

Tevriye sanatının, üslûbu'l-hakîm veya el-kavlu bi'l-mûceb sanatlarından farklı olduğunu belirtmek açısından, Haccâc ile Kaba‘serî arasında geçen diyalogu da

¹⁸⁸ Ahmed Emîn eş-Şîrâzî, *el-Belîg: fi'l-Me‘ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî‘*, y.y., Matbaatu neşri'l-İslâmî, 2001, s. 278.

incelemek yerinde olacaktır: Haccâc, Kaba‘serî‘ye لَأَحْمَلَنَّكَ عَلَى الْأَدْهَم dediğinde Kaba‘serî buradaki “kara-demir pranga-yağız at” gibi pek çok anlamı bulunan الْأَدْهَم kelimesini, muhâtabının kastı dışındaki “yağız at” anlamına hamletmiştir. Bu söze, mütekellim açısından baktığımızda burada Haccâc, kelimenin uzak anlamını değil, bizzat ölümle tehdit ettiği için ilk akla gelen anlamı kullanmıştır. Tevriye sanatı bu noktada ayrılır. Zira mütekellim, sözü söylediğinde uzak anlamı kastetmiş olsa, burada “tevriye sanatı vardır” demek doğru olurdu. Fakat durum bunun tam aksinedir. Bu kelimeyi, mütekellim açısından değerlendirdiğimizde, tevriye sanatının olmadığı aşikârdır. Muhâtap açısından baktığımızda ise, cümlenin devamında Kaba‘serî, الْأَدْهَم kelimesini “yağız at” anlamına hamlederek, مِثْلُ الْأَمِيرِ يَحْمِلُ عَلَى الْأَدْهَمِ وَالْأَشْهَبِ şeklinde cevap vermiştir. Bu da, muhâtabın sözünü murâdı dışındaki bir anlama hamletmek sûretiyle muhâtaba beklemediği bir cevap vermek olan üslûbu‘l-hakîm sanatının meydana geldiğini gösterir.

2.7. Üslûbu‘l-hakîm Sanatının Gayeleri

Arap Edebiyatında sıkça kullanılan üslûplardan birisi, “istifhâm” yani soru üslûbudur. Soru ile cevap arasındaki ilişki şu şekillerde olabilir;

- a- Soru-cevap arasında mutâbakat yani tam uyum olur. Verilen cevap muhâtabın beklediği ve istediği ölçüdedir. Herhangi bir ilave ve sürpriz yer olmaz.
- b- Cevap, sorulan sorunun karşılığını içermekle birlikte fazladan malumat ve detay içerir.
- c- Cevap, sorulan soruyu tam olarak karşılamaz, eksik olabilir.
- d- Cevap, sorulan sorunun dışında farklı bilgi içerir.

Soru-cevap arasındaki bu ilişkilere baktığımızda, birinci kısmın yani soru-cevap arasında mutâbakat olması durumunun üslûbu‘l-hakîm sanatına girmediği görür. Zira tarifinde verdiğimiz üzere üslûbu‘l-hakîm sanatı, muhâtabın ve soru soran kişinin beklemediği bir cevapla karşılaşmasıdır. Soru-cevap arasındaki diğer durumlar ise üslûbu‘l-hakîm sanatını barındırır. Zira cevapta fazla bilgi ve detay olması veya cevabın sorulan soruyu tam olarak karşılamayıp eksik olması ve özellikle

de cevabın sorulan soru dışında başka bir soru varmış gibi kullanılması muhâtabın beklemediği bir durumdur. Zira biz gündelik yaşamda sorduğumuz sorulara tam ve net cevap almak isteriz. Örneğin; “Falanca işi ne yaptın, bitirdin mi?” şeklinde sorulan bir soruya beklenen cevap, “evet, bitirdim” yahut “hayır, bitirmedim” gibi bir şekilde olmasıdır. Lakin bu soruya verilecek cevap “çok hastayım, bu aralar çok yoğunum” şeklinde veya “verilen işi zamanında yapmak önemlidir” gibi bir cevap verilmesi muhâtabın beklemediği bir cevap türüdür. Örnekten de anlaşılacağı şekilde edebî gaye gütmeksizin gündelik yaşamda farkında olmadan üslûbu’l-hakîme benzer bir üslûp kullanırız. Muhâtabın cevabı edebî bir amaç ve hikmet taşımamış olabileceği düşünüldüğünde halk arasında sıklıkla kullanılan bu tür üslûpların hepsi üslûbu’l-hakîm kapsamında değerlendirilmez. Edebî açıdan ise üslûbu’l-hakîm sanatının belli başlı kullanım gayeleri vardır. Özellikle hadisler üzerinden incelendiğinde Hz. Peygamber’in vermiş olduğu cevaplardan üslûbu’l-hakîm üslûbunun kullanım şekillerini ve gayelerini şu şekilde özetlememiz mümkündür:

1. Daha önemli ve daha uygun olana dikkat çekmek için farklı ve beklenmedik bir cevap vermek.
2. İrşâd ve eğitim amaçlı detaylı bilgi vermek.
3. Sorulan soruyu da kapsayacak şekilde genel bir cevap vermek.
4. Soruya verilecek cevabın, soran kişi tarafından anlaşılmayacağını düşünerek, daha basit ve örnekli bir cevap vermek.
5. Cevabı uzun ve detaylı olan, sınırlandırılması mümkün olmayan soruları, cevabı sınırlı olan soruya hamlederek cevap vermek.
6. Muhâtabın iyiliğini düşünerek, sorduğu soru sebebiyle başına gelebilecek bir musibetten sakındırmak için farklı bir cevap vermek.
7. Bir eşyanın mahiyeti hakkında sorulan soruya, hikmetine binaen sebeplerini zikrederek cevap vermek.
8. Soru sorana cevap vermeyi istemeyip sorularına cevap vermekten kaçınmak.
9. Ta’rîz yapmak (yani açık ve net cevap vermek yerine söylenmek istenen cevabı gizlice hissettirmek).
10. Muhâtaba karşı çıkmadan, nazik ve yumuşak bir şekilde farklı bir cevap vermek

11. Teeddüp (muhâtaba, saygıdan ötürü beklemediği bir cevap vermek). Örneğin; hocasından yaşça büyük olan öğrenciye “sen hocandan büyük müsün?” sorusu sorulduğunda öğrencinin, hocasına karşı edebinden ötürü “Hocam, ilim olarak benden çok büyüktür” demesi gibi.
12. Muhâtaba, şaka amaçlı farklı bir cevap vermek.
13. Sorulan soruya verilecek cevabın önem ve ehemmiyetine dikkat çekmek maksadıyla soruya, cevabı da kapsayacak şekilde başka bir soruyla cevap vermek.

Çalışmamızın bu bölümünde, üslûbu’l-hakîm sanatının belâgat ilminin hangi bölümünde ele alındığının daha net anlaşılması maksadıyla, konu bütünlüğünü bozmamaya gayret gösterilerek öncelikle belâgat ilmine ve tasnîfine değinilmiş, sonrasında üslûbu’l-hakîm sanatının doğuşu, gelişme süreci ve hangi isimlerle kaynak kitaplarda yer bulduğu açıklanmıştır. Çalışmamızın muhtevâsı hadisler üzerine olduğu için, üslûbu’l-hakîm sanatının kısımlarına verilen örneklerde konuyu farklı mecrâlara taşımamaya özen göstererek konuyla ilgili ortak kanaat içeren âyet ve şiirler örnek olarak seçilmiştir. Ve son olarak bu sanatın, karıştırılması muhtemel diğer benzer sanatlarla olan farklılıkları örnek üzerinde açıklanarak ele alınmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BUHÂRÎ HADİSLERİNDE ÜSLÛBU'L-HAKÎM SANATI

Çalışmamızın bu bölümünde hadislerde yer alan üslûbu'l-hakîm sanatının tespiti ve tahlîli ele alınacaktır. Hadislerin tespitinde, hadis kaynakları içerisinde Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kaynak¹⁸⁹ olarak kabul gören İmâm-ı Buhârî'nin *Sahîh-i Buhârî* adlı eseri esas alınmıştır. Hadis tahlillerine geçmeden önce, kaynak olarak seçtiğimiz bu eserin kıymetinin ve İmâm-ı Buhârî'nin hadis rivâyetindeki hassasiyetinin anlaşılması maksadıyla eser ve musannifi hakkında kısaca bilgi vermenin faydalı olacağı düşünülmüştür.

1. İMÂM-I BUHÂRÎ VE SAHÎH-İ BUHÂRÎ ADLI KİTABI

Tam adı, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî'l-Hasen İsmail b. İbrahim b. Muğîre b. Berdizbeh el-Ahnef el-Cu'fî el-Buhârî'dir. Dedesinin dedesi olan Berdizbeh Mecûsî idi. Onun oğlu Muğîre, Buhârâ Valisi Cu'feli Yemân vasıtasıyla Müslüman olmuş, Buhârî bundan dolayı Cu'fî nisbesiyle de anılmıştır. İmâm-ı Buhârî adıyla meşhurdur. Hicrî 194 yılında Şevval ayının on üçünde Cuma namazından sonra Buhârâ'da doğmuştur.¹⁹⁰

Çocuk yaşta hadis ezberlemeye başlayan Buhârî, 10 yaşındayken hocaların yanlışlarını tespit edip düzeltecek seviyede bilgi ve birikime sahiptir. On altı yaşına geldiğinde İbnü'l-Mübârek ve Vekî'nin kitaplarını ezberlemiş olduğunu belirtir.

¹⁸⁹ Bkz.: M. Yaşar Kandemir , “el-Câmi‘u’s-Sahîh”, **DİA**, C: VII, 1993, s. 114.

¹⁹⁰ Bkz.: İbn. Hallikân Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî, **Vefeyâtü'l-A'yân: Ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân**, Tahkîk: İhsân Abbâs, Dâru Sâdır, 7 c., Beyrut, 1971, C: IV, s. 188-189; Zehebî Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Osman, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, 18 c., Kahire, Dâru'l-Hadîs, 2006, C: X, s. 79; Nevevî Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref, **Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lugât**, 4 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, C: I, s. 67.

Annesi ve kardeşi Ahmed ile Mekke'ye gidip hac yaptığını, kardeşinin geri döndüğünü ama kendisinin hadis öğrenmek için orda kaldığını söyler.¹⁹¹

Buhârî, kendilerinden hadis yazdığı muhaddislerin sayısının binden fazla olduğunu ve her birinden en az on bin hadis rivâyet ettiğini belirterek “İsnâdını söyleyemeyeceğim hiçbir hadis rivâyetim yoktur” der.¹⁹²

Ebû Asım el-Ensâri, Mekkî b. İbrâhîm, Ubeydullah b. Mûsâ, Ebu'l-Muğîre gibi Tâbiûndan olan pek çok hocalardan ders almıştır. Öğrencileri arasında; Firebrî, İmam Müslim, Tirmizî, Ebû Hâtim, Ebû Zür'a er-Râzî Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Sâlih Cezere, İbn Huzeyme gibi muhaddisler yer alır. Ramazan bayramı gecesi, cumartesi günü, yatsı namazı vaktinde iki yüz elli altı yılında (ö.256/870) vefat etmiştir. Bayram günü öğle namazında defnedilmiştir.¹⁹³

Buhârî'nin en meşhur eseri; Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kitap kabul edilen, sadece sahîh hadisleri topladığı el-Câmiu's-Sahîh'dir. Tam adı kaynaklarda '*el-Câmiu'l-Müsnedi's-Sahîhi'l-Muhtasar min Umûri Resûlillâh Sallallahü Aleyhi ve Sellem ve Sünenihî ve Eyyâmih*' ve '*el-Câmiu's-Sahîhi'l-Müsned min Hadîsi Resûlillâh Sallallahü Aleyhi ve Sellem ve Sünenihî ve Eyyâmih*' gibi farklı şekillerde tespit edilmiştir. Fakat eser Sahîhu'l-Buhârî diye şöhret bulmuştur.¹⁹⁴

Buhârî, bu eseri 600.000 kadar hadis arasından seçerek on altı yılda meydana getirdiğini, her bir hadisi (veya babı) yazmadan önce mutlaka gusûl abdesti alarak iki rekât namaz kıldığını söylemiştir. Eserini Buhâra'da yazmaya başlamış, çalışmasına Mekke, Medine ve Basra'da devam etmiştir.¹⁹⁵

İbnü's-Salâh'a (ö.643/1245) göre eserde mükerrerleriyle birlikte 7275 hadis olup tekrarsız rivâyetlerin sayısı 4000, bunların içinde muttasıl senedle rivâyet edilenler ise 2602'dir. Ta'likler arasında bulunan merfû rivâyetleri de hesaba katınca tekrarsız muttasıl hadislerin sayısı 2761'i bulur. *el-Câmiu's-Sahîh*'e yapılan şerhlerin en önemlileri şunlardır: *el-Câmiu's-Sahîh*'in ilk şerhi olan ve farklı adlarla da bilinen

¹⁹¹ Bkz.: Zehebî, a.g.e., C: X, s. 80.

¹⁹² Bkz.: Zehebî, a.g.e., C: X, s. 87.

¹⁹³ Bkz.: Zehebî, a.g.e., C: X, s. 81-82.

¹⁹⁴ Bkz.:M. Yaşar Kandemir, “el-Câmiu's-Sahîh”, **DiA**, C: VII, s. 114.

¹⁹⁵ Zehebî, a.g.e., C: X, s. 84.

Hattâbî'nin (ö.388/998) *İ'lâmü's-Sünen*, Molla Gürânî'nin (ö.893/1488) *el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâzi'l-Buhârî*, İbn Battâl el-Kurtubî'nin (ö.449/1057) *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Kirmânî'nin (ö.786/1384) *el-Kevâkibu'd-Derârî*, İbn Receb'in (ö.795/1393) *Fethu'l-Bârî*, İbn Hacer'in (ö.852/1449) *Fethu'l-Bârî*, 'Aynî'nin (ö.855/1451) *'Umdetu'l-Kârî*, Kastallânî'nin (ö.686/1287) *İrşâdu's-Sârî*, Ahmed el-Abbâsî'nin (ö.963/1556) *Feyzü'l-Bârî fî Şerhi Garîbi Sahîhi'l-Buhârî*, Muhammed Enverşah el-Keşmîrî'nin (ö.1352/1933) *Feyzü'l-Bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî* eserleridir.¹⁹⁶

Buhârî'nin, *el-Câmiu's-Sahîh*'ten önce yazdığı *et-Târîhu'l-Kebîr* adlı eserinde, sahabelerden kendi şeyhlerine gelinceye kadar 13.000'e yakın râvinin güvenilirlik derecesini tespit etmesi, hadis rivâyetinde ne kadar titiz davrandığının bir göstergesidir.¹⁹⁷

2. BUHÂRÎ HADİSLERİNDE ÜSLÛBU'L-HAKÎM SANATI

2.1. تَلْقَى الْمُخَاطَبِ بغيرِ مَا يَتَرَقَّبُ

Üslûbu'l-hakîm sanatının birinci kısmı; muhâtaba beklediği bir cevap vermek yerine daha hayırlı, daha faydalı olacağı düşünülen bir cevap vermektir. Bu kısma örnek olarak belirlediğimiz bazı hadisler şunlardır:

1. Hadis:

حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا ثَابِتٌ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رضى الله عنه - قَالَ: مَرَّ النَّبِيُّ بِامْرَأَةٍ تَبْكِي عِنْدَ قَبْرِ فَقَالَ « أَتَقِي اللَّهَ وَاصْبِرِي » . قَالَتْ إِيَّاكَ عَنِّي ، فَإِنَّكَ لَمْ تُصَبِّ بِمُصِيبَتِي ، وَلَمْ تَعْرِفْهُ . فَقِيلَ لَهَا إِنَّهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ . فَأَتَتْ بَابَ النَّبِيِّ فَلَمْ تَجِدْ عِنْدَهُ بَوَائِينَ فَقَالَتْ لَمْ أَعْرِفْكَ . فَقَالَ « إِنَّمَا الصَّبْرُ عِنْدَ الصَّدَمَةِ الْأُولَى »¹⁹⁸

Enes b. Mâlik'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Hz. Peygamber bir kabrin yanında ağlamakta olan bir kadının yanından geçti ve ona 'Allah'tan sakın ve sabret!' buyurdu. Kadın peygamberi tanımadan: benden uzak dur, benim başıma gelen musîbet sana gelmedi, dedi. Kadına: Bu zat peygamberdir, denildi. Bunun üzerine kadın Hz.

¹⁹⁶ Bkz.: M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", **DİA**, C: VII, 1993, s. 115-118.

¹⁹⁷ Bkz.: M. Mustafa el-A'zamî, "BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil", **DİA**, C: VI, 1992, s. 371.

¹⁹⁸ Buhârî, **Cenâiz**, 31 (h.n. 1283); 7 (h.n. 1252); 42 (h.n. 1302), **Ahkâm**, 10(h.n. 7152).

Peygamber'in kapısına geldi ve kapısında nöbetçiler görmedi. Peygambere: seni tanıyamadım, dedi. Hz. Peygamber de: sabır ancak musibetin ilk geldiği andadır. (musibet geldiği ilk anda sabretmek evlâdır, güzeldir), buyurdu.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hz. Peygamber'in

« إِذَا الصَّبْرُ عِنْدَ الصَّدْمَةِ الْأُولَى »

sözündedir. Hz. Peygamber'i tanıyamayıp, « إِلَيْكَ عَنِّي » 'benden uzak dur' diyen kadın, o kişinin Hz. Peygamber olduğunu öğrenince kendisine gelip, seni tanıyamadım diyerek özür beyan ettiğinde, Hz. Peygamber, 'Sabır, musibetin ilk geldiği zamandır' diyerek kadına beklemediği bir cevap vermiştir. Hz. Peygamber bu cevabıyla sanki "Benden özür dileme. Ben Allah'tan ğayrı olan bir şey için (kendi nefsim için) kimseye öfkelenmem, sen kendi kaçırdığın sevaba ve Allah'ın fazlına üzülm, kendi haline bak" buyurmuş ve musibet ilk geldiği anda sabretmenin önemli ve sevaba değer olduğuna dikkat çekmiştir. Zira sabır, musibet geldiği anda kıymetlidir ve sevaba layıktır. Zaman geçtikçe insanın acıya alışması ve bunun sonucunda sabrın oluşması doğaldır ki bu da sevabı gerektirmez. Bu yüzden Hz. Peygamber kadının özrüne cevap vermemiş, onun için daha hayırlı olduğunu düşünerek sabır hakkında tavsiyede bulunmuş ve sabrın değerine dikkat çekmiştir.¹⁹⁹ Müjdeye ve sevâba mazhar olan sabır konusunda Allah Teâlâ şöyle buyurur:

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٥﴾

Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele. (Bakara-155)

Âyette de belirtildiği şekilde başa gelen musîbete sabreden kişilerin Allah katında mükâfatlandırılacağı belirtilmiştir. Hz. Peygamber de o kadına sabretmesini tavsiye etmiştir. Kadın ise 'benden uzak dur' cevabı verdiği kişinin Peygamber olduğunu öğrenince af dilemek istemiştir. Hz. Peygamber de sabrın kıymetli olduğunu

¹⁹⁹ Bkz.: et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed, **Şerhu't-Tîbî 'Alâ Mişkâti'l-Meşâbilh**, Tahkik: Abdülhamîd Hindâvî, 13 c., Mekke, Riyad, Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, 1997, C: IV, s. 1419; Bkz.: el-Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî, **el-Kevâkibü'd-Derârî; fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, 25 c., Beyrut, Lübnan, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1937, C: VII, s. 61; İbn Hacer 'Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, **Fethu'l-Bârî; bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, 13 c., Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1959, C: III, s. 150.

ve sabredene mükâfat kazandırdığını belirtmiş, kadının özrüne karşılık vermeyerek üzülmesi gereken en öncelikli ve önemli şeyin Hz. Peygamber'e verdiği o sert tepki olmadığına bilakis kaçırdığı sevâbın daha önemli olduğuna işaret etmiştir.

2. Hadis:

حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَامِرُ بْنُ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ عَنِ سَعْدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَعْطَى رَهْطًا وَسَعْدًا جَالِسِينَ ، فَتَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ رَجُلًا هُوَ أَعْجَبُهُمْ إِلَيَّ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا لَكَ عَنْ فُلَانٍ فَوَاللَّهِ إِنِّي لَأَرَاهُ مُؤْمِنًا . فَقَالَ « أَوْ مُسْلِمًا » . فَسَكَتُ قَلِيلًا ، ثُمَّ عَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ فَعُدْتُ لِمَقَالَتِي فَقُلْتُ مَا لَكَ عَنْ فُلَانٍ فَوَاللَّهِ إِنِّي لَأَرَاهُ مُؤْمِنًا فَقَالَ « أَوْ مُسْلِمًا » . ثُمَّ عَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ فَعُدْتُ لِمَقَالَتِي وَعَادَ رَسُولُ اللَّهِ ثُمَّ قَالَ « يَا سَعْدُ ، إِنِّي لَأُعْطِي الرَّجُلَ وَغَيْرَهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْهُ ، خَشْيَةَ أَنْ يَكْتَبَهُ اللَّهُ فِي النَّارِ » . وَرَوَاهُ يُونُسُ وَصَالِحٌ وَمَعْمَرٌ وَابْنُ أَحِي الزُّهْرِيُّ عَنِ الزُّهْرِيِّ ²⁰⁰

Sa'd b. Ebî Vakkâs'dan şöyle dediği nakledilir: Rasûlullah bir grup insana bir şeyler veriyordu; Sa'd da orada oturuyordu. Derken Rasûlullah içlerinden en beğendiğim birine bir şey vermedi. Bunun üzerine: Yâ Rasûlallah! Falancayı niçin bıraktın? Vallahi onu bir 'mü'min' biliyorum, dedim. Öyle deme, 'müslim' (de), buyurdu. Bir müddet sustum. Nihâyet o adam hakkındaki bilgim bana ağır bastı ve dayanamadım, yine sözümü tekrar ederek: Falanı niçin mahrum bıraktın? Vallahi ben onu 'mü'min' biliyorum, dedim. Yine: Öyle deme, 'müslim' (de), buyurdu. Ben yine sustum. Lâkin o zât hakkındaki bilgim ağır bastı ve sözümü tekrar ettim. Rasûlullah yine o sözü tekrar ettikten sonra: Ey Sa'd, bir adama, Allah onu yüzükoyun ateşe atmasın diye başkasını daha ziyâde sevdiğim hâlde ihsânda bulunduğum olur, buyurdu. Bu hadisi, Zuhrî'den Yûnus; Sâlih b. Keysân, Ma'mer b. Râşid ve Zuhrî'nin erkek kardeşinin oğlu Muhammed b. Abdillâh da rivâyet etti.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hz. Peygamber'in

« أَوْ مُسْلِمًا » sözündedir. Sa'd b. Ebî Vakkas tanıdığı şahıs hakkında defaatle 'مُؤْمِنًا' kelimesini kullanmış Hz. Peygamber ise her defasında 'مُسْلِمًا' diyerek düzeltmiştir. Buradaki zarâfet şudur: İmân, Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği, gönülde olan bir durumdur. İslâm yani kişinin Müslümanlığı ise, zâhirî olarak amellerle gözüken ve bilinen bir durumdur. Hz. Peygamber burada, kişinin îmân vasfı

²⁰⁰ Buḥârî, **İmân**, 19 (h.n. 27), **Zekât**, 53 (h.n. 1478)

ile değil de İslâm vasfı ile zikredilmesinin zâhirî duruma daha uygun olduğuna dikkat çekmiştir.

Buradaki üslûbu'l-hakîm sanatının inceliği ve hikmetini anlamak için İslâm ve İmân kavramlarını bilmek îcâp etmektedir. Zira İslâm yani **أَسْلَمَ** fiili aynı zamanda teslim olmak ve boyun eğmek anlamında kullanılır. Bu açıdan bakıldığında İslâm, zâhirî bir olgu olarak görülebilen ve şahit olunabilecek bir durumdur. İmân ise kalpte meydana gelen ve bir başkasının hakikatine ve doğruluğuna şahit olamayacağı manevi bir olgudur. Allah Teâlâ'nın şu kavli bunun açık bir delili niteliğindedir:

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٤﴾

Bedevîler "İman ettik" dediler. De ki: "İman etmediniz. (Öyle ise, "iman ettik" demeyin.) "Fakat boyun eğdik" deyin. Henüz iman kalplerinize girmedi. Eğer Allah'a ve Peygamberine itaat ederseniz, yaptıklarınızdan hiçbir şeyi eksiltmez. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." (Hucurât-14)

Mezkûr âyette de görüldüğü şekilde **أَسْلَمْنَا** diyen yani İslâma girdiğini söyleyenlere hitâben onların İman etmedikleri, sadece boyun eğdikleri vurgulanmıştır. Münâfiklik durumu da buna bir örnektir. Yani kalpte imân olmadan dil dile ikrâr durumu kişiyi mü'min yapmaz. Kısaca, İbn Battâl'ın (ö. 449/1057) da dediği şekilde her İmân İslâmdır ama her İslâm İmân dairesine girmez. Yalnızca hakîkî İslâm, İmâna dâhildir.²⁰¹

Bir diğer âyette ise Allah Teâlâ şöyle buyurur:

أَفَعَيِّرَ دِينَ اللَّهِ يَبْعُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طُوعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

Göklerdeki ve yerdeki herkes ister istemez ona boyun eğmişken ve ona döndürülüp götürülecekken onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? (Âl-i İmrân-83)

Bu âyette de belirtildiği gibi **أَسْلَمَ** kelimesi boyun eğme ve itâat etme anlamında kullanılmıştır. Kâfirler veya münâfiklar da başlarına bir belâ indiğinde teslim olduklarını yani Müslüman olduklarını söylerler fakat o sıkıntı gittiğinde tekrar inkâr

²⁰¹ Detaylı açıklama için Bkz.: İbn Battâl Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik el-Bekrî el-Kurtubî, **Şerhu Şahîh-i Buḥârî**, Tahkîk: Ebû Temîm b. İbrâhîm, 10 c., Riyad, Mektebe-yi Rüşd, 2003, C: I, s. 81.

ve şirklerine geri dönerler.²⁰² Hz. Peygamber de bu noktada vermiş olduğu cevapla muhâtabının dikkatini bu ayrıma çekerek İmân ve İslâm kavramlarının farkına vurgu yapmış ve gaybı yalnızca Allah'ın bilebileceğine, bu yüzden de kalbinde olanı bilmeden bir kişiye mü'min denmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir.

3. Hadis:

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الصَّبَّاحِ سَمِعَ جَعْفَرَ بْنَ عَوْنٍ حَدَّثَنَا أَبُو الْعُمَيْسِ أَخْبَرَنَا قَيْسُ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْيَهُودِ قَالَ لَهُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ، آيَةٌ فِي كِتَابِكُمْ تَقْرَأُونَهَا لَوْ عَلَيْنَا مَعْشَرَ الْيَهُودِ نَزَلَتْ لِأَتَّخِذْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ عِيدًا . قَالَ أَيْ آيَةٌ قَالَ (الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا) . قَالَ عُمَرُ قَدْ عَرَفْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ وَالْمَكَانَ الَّذِي نَزَلَتْ فِيهِ عَلَى النَّبِيِّ وَهُوَ قَائِمٌ بِعَرَفَةَ يَوْمَ جُمُعَةٍ²⁰³

Hz. Ömer'den şöyle nakledilmiştir: Yahûdiler'den birisi Ömer b. Hattâb'a: Ey Mü'minlerin Emîri! Sizin kitâbınızda okumakta olduğunuz bir âyet var ki, biz Yahûdî topluluğuna nâzil olmuş olsaydı, nâzil olduğu günü bayram edinirdik, dedi. Ömer: Hangi âyettir o? diye sordu. Yahûdî: “Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim....” (Mâide-3) cevâbını verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer: Biz bu âyetin indiği günü de, yeri de biliyoruz (kıymetini takdîr ediyoruz). Bu âyet Hz. Peygamber'e bir cuma günü Arafa'da vakfe yaparken nâzil olmuştur, dedi.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hz. Ömer'in

«قَدْ عَرَفْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ وَالْمَكَانَ الَّذِي نَزَلَتْ فِيهِ عَلَى النَّبِيِّ وَهُوَ قَائِمٌ بِعَرَفَةَ يَوْمَ جُمُعَةٍ .»

sözündedir. Hz. Ömer'in, kendisine ilgili âyetin nâzil olduğu gün hakkında soru soran kişiye verdiği cevap üslûbu'l-hakîm sanatına uygundur. Zira soru sadece zamanla alakalı gelmiş olmasına rağmen, Hz. Ömer yahûdiye, o âyetin indiği zamanı, yeri ve o

²⁰² Detaylı açıklama için bkz.: İbn Receb Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dimaşkî, **Fethu'l-Bârî Şerhu Şahîh-i Buḥârî**, Tahkîk: Mahmûd b. Şa'bân b. Abdulkasûd vd., 9 c., Medine, Mektebetü'l-Gurabâ el-Eseriyye, 1996, C: I, s. 133.

²⁰³ Buḥârî, **İmân**, 33 (h.n. 45), **Meğâzî**, 77(h.n. 4407); (h.n. 4606), **İ'tisâm**, 93 (h.n. 7268).

anda Hz. Peygamber'in bulunduğu durumu da söylemiştir.²⁰⁴ Hz. Ömer'in burada vurgulamak istediği noktalardan birisi de Arafa'da vakfe yapıldığı günün Müslümanlar için bir bayram günü olduğudur. Zira bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber şöyle buyurur:

يَوْمُ عَرَفَةَ وَيَوْمُ النَّحْرِ وَأَيَّامُ التَّشْرِيقِ عِيدُنَا أَهْلَ الْإِسْلَامِ، وَهِيَ أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ²⁰⁵

Arafa günü, bayram günü ve teşrik günleri biz Müslümanların bayram günleri ve yiyip içme günlerimizdir.

Allah'ın, dîni kemâle erdirip nimetini tamamladığı günün bayram olması iki nedenden ötürüdür: İlk olarak bu gün, Müslümanların haftalık bayramı olan Cuma günüdür. Bir diğer neden ise bu günün, bütün Müslümanların bir araya geldiği arafa günü olmasıdır.²⁰⁶ Hz. Ömer de vermiş olduğu ayrıntılı cevapla, bu günlerin kıymet ve öneminin Müslümanlar tarafından bilinip takdîr edildiğine ve gereken önemin verildiğine muhâtabın dikkatini çekmiştir.

4. Hadis:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ اعْتَمَرَ النَّبِيُّ فِي ذِي الْقَعْدَةِ ، فَأَبَى أَهْلُ مَكَّةَ أَنْ يَدْعُوهُ يَدْخُلُ مَكَّةَ ، حَتَّى قَاضَاهُمْ عَلَى أَنْ يُقِيمَ بِهَا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ، فَلَمَّا كَتَبُوا الْكِتَابَ كَتَبُوا هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ . فَقَالُوا لَا نُقَرُّ بِهَا ، فَلَوْ نَعَلِمُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ مَا مَنَعْنَاكَ ، لَكِنْ أَنْتَ مُحَمَّدٌ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ . قَالَ « أَنَا رَسُولُ اللَّهِ وَأَنَا مُحَمَّدٌ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ » . ثُمَّ قَالَ لِعَلِيِّ « امْحُ رَسُولُ اللَّهِ » . قَالَ لَا ، وَاللَّهِ لَا أَمُحُّوكَ أَبَدًا ، فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ الْكِتَابَ ، فَكَتَبَ هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ ، لَا يَدْخُلُ مَكَّةَ سِلَاحٌ إِلَّا فِي الْقِرَابِ ، وَأَنْ لَا يَخْرُجَ مِنْ أَهْلِهَا بِأَحَدٍ ، إِنْ أَرَادَ أَنْ يَتَّبِعَهُ ، وَأَنْ لَا يَمْنَعُ أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِهِ أَرَادَ أَنْ يُقِيمَ بِهَا . فَلَمَّا دَخَلَهَا ، وَمَضَى الْأَجَلَ أَتَوْا عَلِيًّا ، فَقَالُوا قُلْ لِصَاحِبِكَ اخْرُجْ عَنَّا فَقَدْ مَضَى الْأَجَلَ . فَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَبِعَتْهُمْ ابْنَةُ حَمْرَةَ يَا عَمَّ يَا عَمَّ . فَتَنَّاوَلَهَا عَلِيٌّ فَأَخَذَ بِيَدِهَا ، وَقَالَ لِعَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ دُونَكَ ابْنَةُ عَمِّكَ ، احْمِلِيهَا . فَأَخْتَصَمَ فِيهَا عَلِيٌّ وَرَبْدٌ وَجَعْفَرٌ ، فَقَالَ عَلِيٌّ أَنَا أَحَقُّ بِهَا وَهِيَ ابْنَةُ عَمِّي . وَقَالَ جَعْفَرٌ

²⁰⁴ Molla Gürânî, Ahmed b. İsmâîl b. Osman b. Muhammed, **el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâzi Ehâdisi'l-Buhârî**, Tahkîk: Şeyh Ahmed İzzu- İnâye, 11 c., Beyrut, Lübnan, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2008, C: I, s. 112.

²⁰⁵ Tirmizî Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Serve es-Sülemî, **Câmi'u't-Tirmizî**, Tahkîk: Sâlih b. Abdi'l-Azîz b. Muhammed, Riyad, Dâru's-Selâm, 1999, **Kitâbu's-Savm**, 59 (h.n. 773).

²⁰⁶ İbn Receb, **a.g.e.**, C: I, s. 173.

ابْنَةُ عَمِّي وَحَالَئُهَا تَحْتِي . وَقَالَ زَيْدٌ ابْنَةُ أَحِي . فَقَضَى بِهَا النَّبِيُّ لِحَالَتِهَا . وَقَالَ « الْحَالَةُ بِمَنْزِلَةِ الْأُمِّ » .
وَقَالَ لِعَلِيِّ « أَنْتَ مِنِّي وَأَنَا مِنْكَ » . وَقَالَ لِحُجْرٍ « أَشْبَهْتَ خَلْقِي وَخُلُقِي » . وَقَالَ لِرَيْدٍ « أَنْتَ أَخُونَا
وَمَوْلَانَا »²⁰⁷

Hız. Berâ şöyle nakleder: Hız. Peygamber Zilkade ayında umre yapmak istedi. Mekke ahâlîsi bunu kabul etmeyip, Hız. Peygamber'in, Mekke'ye girmesine engel oldular. Nihâyet Hız. Peygamber Mekkelilerle, (gelecek yıl) Mekke'de üç gün kalmak üzere, bir barış anlaşması yaptı. Barış anlaşmasını yazdıkları zaman: "Bu Allah Elçisi Muhammed'in üzerinde sulh anlaşması yaptığı yazıdır" yazmışlardı. Müşrikler: Bizler bunu onaylamıyoruz. Eğer biz senin Allah Elçisi olduğunu bilsek, senin Mekke'ye girmene engel olmazdık. Lâkin sen, Abdullah oğlu Muhammed'sin, dediler. Rasûlullah: "Ben Allah'ın Elçisiyim ve ben Abdullah oğlu Muhammed'im" dedi. Bundan sonra Hız. Alî'ye: "Rasûlullah lâfzını sil!" buyurdu. Hız. Alî: Hayır, vallahi ben senin (Rasûlullah) ünvanını asla silmem! dedi. Bunun üzerine Rasûlullah yazıyı aldı ve: "Bu, Muhammed b. Abdillâh'ın üzerinde sulh anlaşması yaptığı maddelerdir" diye yazdı. (Maddeler şunlardı): Mekke'ye silâh girmeyecek; silâh ancak kılıfında girecek; Mekkeliler'den biri Muhammed'e tâbi' olmak isterse, Mekke'den çıkamayacak; Muhammed'in sahâbîlerinden birisi Mekke'de kalmak isterse, bunun da Mekke'de kalmasına engel olunmayacaktır. (Ertesi yıl) Rasûlullah Mekke'ye girdi ve ta'yîn edilen üç günlük müddet sona ermeye yaklaşınca, Mekke müşrikleri Hız. Alî'ye geldiler ve: Anlaşmanın müddeti geçti. Artık arkadaşına (Peygamberine) söyle de Mekke'den çıksın! dediler. Hız. Peygamber de (sahâbîleriyle birlikte) Mekke'den çıktı. Bu sırada Hız. Hamza'nın kızı Hız. Peygamber'e: Amca, amca! diye feryât ederek arkalarına takılmıştı. Hız. Alî ona uzandı, eliyle tuttu ve Hız. Fâtîma'ya hitâben: Amcanın kızını al! Onu taşı, dedi. Medine'ye geldikten sonra Hız. Hamza'nın kızının misafirliği hakkında Hız. Alî, Hız. Zeyd b. Harise ve Hız. Ca'fer çekiştiler. Hız. Alî: O, benim amcamın kızıdır. Onu yetiştirmeye ben herkesten fazla hak sahibiyim, dedi. Hız. Ca'fer de: O, benim amcamın kızıdır. Teyzesi de benim nikâhım altındadır. (Yetiştirilmesi bana düşer), dedi. Hız. Zeyd b. Hârise de: O, benim (ahdî) kardeşimin

²⁰⁷ Buḥârî, **Sulh**, 6 (h.n. 2699); (h.n. 2698); 7 (h.n. 2700), **Umre**, 3 (h.n. 1781), **Muhsar**, 26 (h.n. 1844), **Meğâzî**, 43 (h.n. 4251).

kızıdır, diyordu. (Bu dava kendisine arzedilince) Hz. Peygamber teyzesine âid olduğuna hükmetti ve: ‘Teyze, ana gibidir’ buyurdu. Sonra Hz. Alî’ye hitâben: ‘Sen bendensin, ben de sendenim (yânî sen bana soy olarak bağılsın, ben de sana bağılıyım)’ buyurdu. Hz. Ca‘fer’e de: ‘Sen de yaratılışım bakımından ve ahlâkım bakımından bana benzedin’ dedi. Hz. Zeyd b. Hârîse’ye de: ‘Sen bizim kardeşimiz ve dostumuzsun’ dedi. Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu’l-hakîm sanatı Hz. Peygamber’in:

« أَنَا رَسُولُ اللَّهِ وَأَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ »

sözündedir. Tîbî²⁰⁸ (ö.743/1343) bu hadisle ilgili şöyle der:

“Hz. Peygamber’in ‘أنا محمد بن عبد الله’ sözü üslûbu’l-hakîm sanatındandır. Yani: sizin, ‘أنت محمد بن عبد الله’ sözünü ‘محمد رسول الله’ sözüyle değiştirmeniz iki vasfın da bir kişide bulunmasının doğru olmadığını îmâ ediyor. Fakat durum böyle değildir. Zira risâlet (peygamberlik), davetle ve mucize isbâtı ile sabit olur ki bu da hâsıl olmuştur.”²⁰⁹

Müşrikler antlaşma metnine ‘محمد رسول الله’ yazılmasını istememişlerdir. Zira böyle yazılsa sanki bunu kabul etmiş, Hz. Peygamber’in risâletini onaylamış gibi olacaklarını düşünmüşler ve karşı çıkmışlardır. Hz. Peygamber ise, vermiş olduğu cevapla şöyle demek istemiştir: ‘Sizin bu lafzı değiştirmenizin hakikate bir etkisi yoktur. Peygamberlik bir isim değil vasıftır ve mucize ve davetle gerçekleşir. Benim Abdullah oğlu Muhammed olmam, peygamber olduğum gerçeğini değiştirmez.’ Hz. Peygamber, muhâtapların beklemediği bir üslûpla cevap vererek peygamber olduğunu söylemekten vazgeçmemiş ve ‘Ben Abdullah oğlu Muhammedim ve aynı zamanda Allah’ın rasûlüyüm’ buyurmuştur. Yani peygamberlik makamının soy ve şecereyle ilintili bir durum olmadığına işâret etmiştir.

²⁰⁸ Mufessir, muhaddis, dil ve edebiyat âlimi. Detaylı bilgi için bkz.: Halit Özkan, “TÎBÎ”, **DİA**, C: XLI, 2012, s. 125-127.

²⁰⁹ Tîbî, **a.g.e.**, C: IX, s. 2791.

2.2. تَلْقَى السَّائِلَ بِغَيْرِ مَا يَتَطَلَّبُ

Üslûbu'l-hakîm sanatının ikinci kısmı ise; Soru soran kişinin sorduğu soruya değil de sorması gerektiği soru îmâ edilerek bu îmâ edilen soruya cevap vermek şeklindedir. Bu kısma örnek olarak belirlediğimiz bazı hadisler şunlardır:

5. Hadis:

حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ سَعِيدِ الْقُرَشِيِّ ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بُرْدَةَ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: «مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ، وَيَدِهِ»²¹⁰

Ebû Mûsâ'dan şöyle nakledilmiştir: Ya Rasûlallah! Hangi İslâm daha üstündür? (fazîletlidir) diye sordular. Rasûlullah: “Müslümanların, dilinden ve elinden emin olduğu kişidir” buyurdu.

Yine yukarıdaki hadisle aynı mefhûma sahip benzer bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurur;

6. Hadis:

حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي الْحَيْرِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيُّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ؟ قَالَ: «تُطْعِمُ الطَّعَامَ، وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ»²¹¹

Abdullah b. Amr'dan şöyle rivâyet edilmiştir: Bir kimse Rasûlullah'a: İslâm'ın en hayırlısı hangisidir? diye sordu. Rasûlullah: ‘Yiyecek yedirmen, tanıdığına tanımadığına selâm vermendir’ cevâbını verdi.

Bu iki hadis-i şerîfte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hz. Peygamber'in:

« مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ، وَيَدِهِ »

« تُطْعِمُ الطَّعَامَ، وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ »

²¹⁰ Buḥârî, **Îmân**, 5 (h.n. 11)

²¹¹ Buḥârî, **Îmân**, 6 (h.n. 12); 20 (h.n. 28), **İsti'zân**, 9 (h.n. 6236).

sözlerindedir. Her iki hadiste de sorulan soru aynıdır. Fakat Hz. Peygamber her iki soruya da muhâtoplara daha faydalı olduğunu düşündüğü şekilde cevap vermiş ve ne yapmaları gerektiğini ve nasıl bir Müslüman olunması gerektiğini belirtmiştir. Her iki soru da, hangi Müslümanın daha üstün olduğuyla alakalıdır. Cevaplarda ise o vasfa sahip kişilerden bahsedilmiştir. Bu iki örnek de, tezimizin ikinci bölümünde üslûbu'l-hakîme örnek olarak verdiğimiz infâk âyeti ile aynı özellikleri taşımaktadır. İlgili âyette, ne infâk etmeleri gerektiğini soran kişilere, infâk edecekleri şeylerle değil de kimlere infâk etmeleri gerektiği şeklinde cevap verilmiştir. Bu hadislerde de hem farklı zamanda bu soruyu soran kişilerin buldukları duruma binaen ihtiyaç ve eksiklerine göre cevaplar verilmiş hem de sormaları gereken asıl sorunun 'hangi ameller kulu Allah katında daha değerli yapar?' şeklinde sorulması olduğuna işaret edilmiştir. Soru ile cevap arasında mutâbakatın olmaması ve hikmete binaen aynı sorulara muhâtoplara durumu ve menfaati gözetilerek farklı cevaplar verilmesi, üslûbu'l-hakîm sanatını güzel bir şekilde temsil etmektedir.

7. Hadis:

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا أَبُو حَيَّانَ التَّيْمِيُّ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ بَارِزًا يَوْمًا لِلنَّاسِ ، فَأَتَاهُ جَبْرِيلُ فَقَالَ مَا الْإِيمَانُ قَالَ « الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَبِلِقَائِهِ وَرُسُلِهِ ، وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ » . قَالَ مَا الْإِسْلَامُ قَالَ « الْإِسْلَامُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكَ بِهِ ، وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ ، وَتُؤَدِّيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ ، وَتَصُومَ رَمَضَانَ » . قَالَ مَا الْإِحْسَانُ قَالَ « أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ » . قَالَ مَتَى السَّاعَةُ قَالَ « مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ ، وَسَأُخْبِرُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا إِذَا وَلَدَتِ الْأُمَّةَ رَبَّهَا ، وَإِذَا تَطَاوَلَ رِعَاةُ الْإِبِلِ الْبُهْمُ فِي الْبُنْيَانِ ، فِي خَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ » . ثُمَّ تَلَا النَّبِيُّ (إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ) الْآيَةَ . ثُمَّ أَدْبَرَ فَقَالَ « رُدُّوهُ » . فَلَمْ يَرَوْا شَيْئًا . فَقَالَ « هَذَا جَبْرِيلُ جَاءَ يُعَلِّمُ النَّاسَ دِينَهُمْ » . قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ جَعَلَ ذَلِكَ كُلَّهُ مِنَ الْإِيمَانِ²¹²

Ebû Hureyre'den şöyle rivâyet edilir: Bir gün Rasûlullah meydanda oturuyordu. Yanına bir adam geldi ve: İmân nedir? diye sordu. Rasûlullah: İmân,

²¹² Buḥârî, **İmân**, 37 (h.n. 50), **Tefsîr**, 31/2 (h.n. 4777). Buḥârî tefsîr bölümünde ele aldığı hadisleri diğer bölümlerden farklı olarak sûre isimlerini bab/alt bölüm olarak zikretmiş, ardından ilgili ayete veya konuya işaret eden bir alt bölüm daha oluşturmuştur. Bu yüzden tefsîr bölümünde yer alan rivâyetlere işaret edilirken sûre numarası ve alt bab numarası belirtilmiştir.

Allah’a, meleklerine, Allah’a kavuşmaya, peygamberlerine ve öldükten sonra dirilmeye inanmandır, cevâbını verdi. O zât: İslâm nedir? dedi. Rasûlullah: Allah’a ibâdet edip, O’na hiçbir şeyi ortak kılmaman, namazı dosdoğru kılman, farz edilmiş olan zekâtı vermen, ramazanda oruç tutmandır, buyurdu. Sonra o zât: İhsân nedir? diye sordu. Rasûlullah: Allah’ı sanki görüyormuşsun gibi ibâdet etmendir; eğer sen Allah’ı görmüyorsan şüphesiz O seni görmektedir, buyurdu. O zât: Kıyâmet ne zaman? dedi. Bunun üzerine Rasûlullah: Bu meselede sorulan, sorandan daha âlim değildir. (Şu kadar var ki kıyâmetten evvel zuhûr edecek) alâmetlerini sana haber vereceğim. Ne zaman satılmış câriye sahibini (yânî efendisini) doğurur, kim olduğu belli olmayan deve çobanları yüksek bina kurmakta birbiriyle yarışsın kıyâmetin alâmetleri görülmüş olur. (Kıyâmetin vakti) Allah’tan başka kimsenin bilmediği beş şeyden biridir, buyurduktan sonra: ‘Kıyâmetin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır. O, yağmuru indirir, rahimlerdekini bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.’ (Lokman-34) âyetini okudu. Sonra o zât arkasını dönüp gitti. Rasûlullah: ‘Onu geri getirin’ diye emretti; fakat sahâbîler onun izini bulamadılar. Bunun üzerine Rasûlullah: ‘İşte bu Cibrîl’dir. İnsanlara dînlerini öğretmek için geldi’ buyurdu. Ebû Abdillâh Buhârî der ki: Rasûlullah bu hadiste zikredilen şeylerin hepsini îmândan kıldı.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu’l-hakîm sanatı Hz. Peygamber’in:

« مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ ، وَسَأُخْبِرُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا إِذَا وَلَدَتِ الْأُمَّةُ رَبَّهَا ، وَإِذَا تَطَاوَلَ رُغَاةُ
الْإِبِلِ الْبُئْيَانِ ، فِي خَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ »

sözündedir. Hz. Peygamber, kendisine “kıyâmet ne zaman?” diye soran o zâta verdiği cevap ile ümmetin dikkatini, ğaybı yalnızca Allah’ın bildiği konusuna çekmiştir. Yani ben de sizin gibi kıyâmetin saatini bilmiyorum. Ayrıca kendisi dâhil Allah’tan başka kimsenin bilmediği bir şeyi sormak yerine asıl sorulması gereken şeyin o kıyâmetin alâmetleri olduğuna işaret etmiştir.²¹³ Bu hadisteki bir diğer nükte ise Cebrâil Aleyhisselâm’ın insan sûretinde gelerek, insanların dîni öğrenmelerine yardımcı olacak soruları sormuş olmasıdır. Zira İslâm, İmân, İhsân kavramları ve kıyâmetin

²¹³ Bkz.: Tîbî, a.g.e., C: II, s. 435.

vakti Hz. Peygamber'e en çok sorulan sorulardandı. Bu soru-cevap şeklindeki diyalog, hakîkî anlamda istifhâm olmaktan ziyade nazik bir üslûpla eğitim amacı taşımaktadır.

8. Hadis:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ قَالَ حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ ح وَحَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ حَدَّثَنِي هَلَالُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ بَيْنَمَا النَّبِيُّ فِي مَجْلِسٍ يُحَدِّثُ الْقَوْمَ جَاءَهُ أَعْرَابِيٌّ فَقَالَ مَتَى السَّاعَةُ فَمَضَى رَسُولُ اللَّهِ يُحَدِّثُ ، فَقَالَ بَعْضُ الْقَوْمِ سَمِعَ مَا قَالَ ، فَكَرِهَ مَا قَالَ ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ بَلْ لَمْ يَسْمَعْ ، حَتَّى إِذَا قَضَى حَدِيثَهُ قَالَ « أَيْنَ - أَرَأَى - السَّائِلُ عَنِ السَّاعَةِ » . قَالَ هَا أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ . قَالَ « فَإِذَا ضَيَّعَتِ الْأَمَانَةُ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ » . قَالَ كَيْفَ إِضَاعَتُهَا قَالَ إِذَا وُسِّدَ الْأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ »²¹⁴

Ebû Hureyre'den şöyle dediği nakledilir: Meclisin birinde Hz. Peygamber huzurundakilerle konuşurken ansızın bir bedevî gelip: Kıyâmet ne zamandır? diye sordu. Rasûlullah konuşmasına devam etti. Oradakilerin bazıları: Bedevînin ne dediğini duydu, ama sorusundan hoşlanmadı dedi; bazıları da: Belki işitmedi diye hükmetti. Nihâyet Rasûlullah sözünü bitirince: 'O kıyâmeti soran nerede?' diye, yani buna benzer bir lâfızla sordu. Bedevî: O kişi benim yâ Rasûlallah, dedi. Bunun üzerine Rasûlullah: Emânet zâyî' edildiği vakit kıyâmeti bekle, buyurdu. Bedevî: Emâneti zâyî' etmek nasıl olur? diye tekrar sorunca, Rasûlullah: İş, ehli olmayana verildiği zaman kıyâmeti bekle, buyurdu.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hz. Peygamber'in

« فَإِذَا ضَيَّعَتِ الْأَمَانَةُ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ » ve « إِذَا وُسِّدَ الْأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ »

sözlerindedir. Kıyâmetin vaktini soran kişiye verilen bu cevaplar üslûbu'l-hakîm sanatına uygundur. Zira burada verilen cevap soruya mutâbık olsaydı o zaman verilecek cevapla kıyâmetin vakti tayin edilecek olurdu ki bu vakti Allah'tan başka bilen yoktur.²¹⁵ Bu yüzden Hz. Peygamber bir önceki hadiste de olduğu gibi verdiği cevap ile bilinmesi daha önemli olan kıyâmet alâmetlerine dikkat çekmiş ve aynı zamanda emânete sâhip çıkmanın önemine ve işi ehline, liyâkat sahibi kişiye teslim etmenin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Hz. Peygamber kendisine sorulan benzer

²¹⁴ Buḥârî, **İlim**, 1 (h.n. 59), **Rikâk**, 35 (h.n. 6496).

²¹⁵ Bkz.: Tîbî, **a.g.e.**, C: XI, s. 5439.

sorulara verdiği farklı cevaplarla bir eğitimeci olarak pek çok dînî ve ahlâki prensiplere işâret etmiştir.

9. Hadis:

حَدَّثَنِي صَدَقَةُ أَخْبَرَنَا عَبْدُهُ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْأَعْرَابِ جُفَاءً يَأْتُونَ النَّبِيَّ فَيَسْأَلُونَهُ مَتَى السَّاعَةُ ، فَكَانَ يَنْظُرُ إِلَى أَصْغَرِهِمْ فَيَقُولُ « إِنَّ يَعْشَ هَذَا لَا يُدْرِكُهُ الْهَرَمُ حَتَّى تَقُومَ عَلَيْكُمْ سَاعَتُكُمْ » . قَالَ هِشَامٌ يَعْنِي مَوْتَهُمْ²¹⁶

Hiz. Âişe'nin şöyle dediği nakledilir: Bedevîlerden kaba ve câhil birtakım adamlar vardı. Bunlar Hiz. Peygamber'e gelip ve kıyâmet ne zaman kopacak? diye sordular. Hiz. Peygamber de içlerindeki yaşı en küçük olan kişiye bakıp ve : “Şu genç yaşarsa, buna ihtiyarlık gelmeden sizin kıyâmetiniz kopar” buyurdu. Hişâm: Hiz. Peygamber onların ölümlerini kastediyordu, demiştir.

Yukarıdaki hadis-i şerîfte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hiz. Peygamber'in « إِنَّ يَعْشَ هَذَا لَا يُدْرِكُهُ الْهَرَمُ حَتَّى تَقُومَ عَلَيْكُمْ سَاعَتُكُمْ » sözündedir. Hiz. Peygamber, kıyâmetin ne zaman kopacağını soran kişilere beklemedikleri bir cevap vermiştir. Bu cevapla, ‘asıl sormanız gereken soru sizin ömrünüzün ne zaman tükeneceğidir. Çünkü bunu bilmek sizin için daha evlâdır. Şâyet ne zaman öleceğinizi bilseydiniz o vakit gelmeden önce sâlih amel işlerdiniz’ demek istemiş ve büyük kıyâmetten ziyâde herkesin kendi ölümüne hazırlık yapması gerektiğine işâret etmiştir. Soru büyük kıyâmetten sorulmuş ama Hiz. Peygamber küçük kıyâmet yani kişinin kendi ölümü hakkında cevap vermiştir. Buradaki hikmet ise, siz, vaktini Allah'tan başka kimsenin bilmediği büyük kıyâmeti sormayın. Asıl kendi ölümünüz olan küçük kıyâmeti düşünün. Bu sizin için daha hayırlıdır. Çünkü ne zaman öleceğinizi bilmeniz sizi o vakit gelmeden önce sâlih amel işlemeye sevk eder, demek istemiştir.²¹⁷

²¹⁶ Buḥârî, **Rikâk**, 42 (h.n. 6511).

²¹⁷ Bkz.: el-Kirmânî, **a.g.e.**, C: XXIII, s. 28; İbn Hacer ‘Askalânî, **a.g.e.**, C: XI, s. 364; Bedrüddîn el-‘Aynî Ebû Muhammed (Ebü’s-Senâ) Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, **Umdetü'l-Ķârî; fi Şerḥi Sahîhi'l-Buḥârî**, 25 c., Beyrut, Lübnan, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y., C: XXIII, s. 96.

10. Hadis:

حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَاصِمٍ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الْبَادِيَةِ أَتَى النَّبِيَّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَتَى السَّاعَةُ فَأَيْمَةٌ قَالَ « وَيْلَكَ وَمَا أَعَدَدْتَ لَهَا » . قَالَ مَا أَعَدَدْتُ لَهَا إِلَّا أَنِّي أُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ . قَالَ « إِنَّكَ مَعَ مَنْ أَحَبَّيْتُ » . فَقُلْنَا وَنَحْنُ كَذَلِكَ . قَالَ « نَعَمْ » . فَفَرِحْنَا يَوْمَئِذٍ فَرِحًا شَدِيدًا ، فَمَرَّ عَلَامٌ لِلْمُغِيرَةِ وَكَانَ مِنْ أَقْرَابِي فَقَالَ « إِنَّ أُخْرَ هَذَا فَلَنْ يُدْرِكَهُ الْهَرَمُ حَتَّى تَقُومَ السَّاعَةُ » . وَاخْتَصَرَهُ شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ سَمِعْتُ أَنَسًا عَنِ النَّبِيِّ²¹⁸

Enes b. Mâlik'ten şöyle rivâyet edilmiştir: Çöl ahâlîsinden bir adam Hz. Peygamber'e geldi ve: Yâ Rasûlallah! Kıyâmet ne zaman kopacak? diye sordu. Rasûlullah: "Veyleke (Veyl sana) Sen kıyâmet için ne hazırladın?" diye sordu. O da, ben onun için (fazla bir amel) hazırlamadım. Ancak ben Allah'ı ve Rasûlü'nü seviyorum, dedi. Rasûlullah: "Şübhesiz sen sevdiğinle berabersin" buyurdu. (Enes dedi ki:) Biz: (Yâ Rasûlallah!) Bizler de böyle miyiz (âhirette sevdiklerimizle beraber miyiz)? diye sorduk. Rasûlullah: "Evet berabersiniz" diye tasdik edince, biz o gün bu cevaptan dolayı çok sevindik. Bir gün Mugîre b. Şu'be'nin benim yaşımda olan kölelerinden biri gelince Hz. Peygamber: "Eğer bu çocuğun eceli geri bırakılırsa, ihtiyarlık devri bu çocuğa erişmeden kıyâmet kopar" buyurdu. Bu hadisi, Şu'be, Katâde'den özetleyerek, 'Ben Enes'ten işittim; o da Peygamber'den işitti' demiştir.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hz. Peygamber'in

« وَيْلَكَ وَمَا أَعَدَدْتَ لَهَا »

sözündedir. Kıyâmetin vaktini soran kişiye Hz. Peygamber, beklemediği bir cevap vererek onun için ne hazırlık yaptığını sormuştur. Hz. Peygamber bu cevabıyla muhâtap için önemli olanın, kıyâmetin ne zaman kopacağını bilmesi değil, ona doğru inanç ve sâlih amellerle gerekli hazırlığı yapması olduğunu vurgulamıştır.²¹⁹

Kıyâmetin vakti hakkında sorulan sorular ve verilen cevaplarla ilgili ele aldığımız bu son dört hadiste Hz. Peygamber, soruyu soran muhâtaplarının durum ve menfaatlerini gözeterek her birine farklı cevaplar vermiştir. İslâmiyetin özellikle ilk

²¹⁸ Buḥârî, *Edeb*, 95 (h.n. 6167); 97 (h.n. 6171), *Ahkâm*, 10 (h.n. 7153), *Fedâilu's-Sahâbe*, 6 (h.n. 3688).

²¹⁹ Bkz.: Tîbî, *a.g.e.*, C: X, s. 3201, Bkz.: el-Kirmânî, *a.g.e.*, C: XXII, s. 35; İbn Hacer 'Askalânî, *a.g.e.*, C: X, s. 560; Bedrüddîn el-'Aynî , *a.g.e.*, XXII, s. 196.

dönemlerinde kıyâmet hakkında çokça soru sorulmaktaydı. Hz. Peygamber'e sorulan bu sorular hakkında nâzil olan pek çok âyet de mevcuttur. Örneğin;

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسِيهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمُ إِلَّا بَعْتَةً يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ خَافِيٌّ عَنْهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا
يَعْلَمُونَ ﴿١٨٧﴾

Sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi ancak Rabbimin katındadır. Onu vaktinde ancak O (Allah) ortaya çıkaracaktır. O göklere de, yere de ağır basmıştır. O size ancak ansızın gelecektir." Sanki senin ondan haberin varmış gibi sana soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi sadece Allah katındadır. Fakat insanların çoğu bilmiyorlar." (A'râf-187)

يَسْأَلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا ﴿٦٣﴾

İnsanlar sana kıyametin vaktini soruyorlar. De ki: "Onun ilmi ancak Allah katındadır." Ne bilirsin, belki de kıyamet yakında gerçekleşir. (Ahzâb-63)

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسِيهَا ﴿٤٢﴾ فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرِهَا ﴿٤٣﴾ إِلَىٰ رَبِّكَ مُنْتَهِيهَا ﴿٤٤﴾

Sana, kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. Onu bilip söylemek nerede, sen nerede? Onun nihai bilgisi yalnız Rabbine âittir. (Naziât-42,43,44)

Mezkûr âyetlerde kıyâmetin vaktini soranlara 'kıyâmetin kopma saati bilgisinin yalnızca Allah katında malum olduğu, Hz. Peygamber dâhil kimsenin bunu bilmediği ve kıyâmetin ansızın kopacağı' şeklinde cevaplar verilmiştir. Yine başka bir âyette ise kıyâmetin vaktini soranlara cevaben, kıyâmet kopma esnasında meydana gelecek hâdiseler zikredilmiştir:

يَسْأَلُ أَيَّانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ ﴿٦﴾ فَإِذَا بَرَقَ الْبَصْرُ ﴿٧﴾ وَخَسَفَ الْقَمَرُ ﴿٨﴾ وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ ﴿٩﴾

"O kıyamet günü ne zaman?" diye sorar. Gözler kamaştığı, ay karanlığa gömüldüğü, güneş ve ay bir araya getirildiği zaman, (Kıyâmet, 6-9)

Kıyâmet sûresinin tefsîrinde Taberî²²⁰ (ö. 310/923) Hz. Ömer'in "Sizden birine kıyâmeti soran birisi olursa ona bu sûreyi okusun"²²¹ dediğini nakleder. Gerek âyet gerekse de hadislerde ashâbın ve dahi müşriklerin kıyâmetin vaktine dair soruları, 'irşâd' ve 'inzâr' gibi pek çok gayeye binaen farklı cevaplar bulmuştur. Verilen bu cevaplara baktığımızda bu cevapların 'kıyâmetin ne zaman kopacağı' sorusunun direkt cevabı olmadığını ve üslûbu'l-hakîm sanatına dâhil olduğunu görürüz.

11. Hadis:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ قَالَ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ الْمَدِينِيُّ عَنْ رَبِيعَةَ بْنِ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ يَزِيدَ مَوْلَى الْمُنبَعِثِ عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدِ الْجُهَنِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ سَأَلَهُ رَجُلٌ عَنِ اللَّطِطَةِ فَقَالَ « اعْرِفْ وَكَاءَهَا - أَوْ قَالَ وَعَاءَهَا - وَعِفَاصَهَا ، ثُمَّ عَرَّفَهَا سَنَةً ، ثُمَّ اسْتَمْتِعَ بِهَا ، فَإِنْ جَاءَ رُبُّهَا فَأَدِّهَا إِلَيْهِ » . قَالَ فَضَالَّةُ الْإِبِلِ فَعَضِبَ حَتَّى احْمَرَّتْ وَجَنَّتَاهُ - أَوْ قَالَ احْمَرَّ وَجْهُهُ - فَقَالَ « وَمَا لَكَ وَلَهَا مَعَهَا سِقَاؤُهَا وَحِدَاؤُهَا ، تَرِدُ الْمَاءَ ، وَتَرَعَى الشَّجَرَ ، فَذَرَهَا حَتَّى يَلْقَاهَا رُبُّهَا » . قَالَ فَضَالَّةُ الْعَنَمِ قَالَ « لَكَ أَوْ لِأَخِيكَ أَوْ لِلذُّئْبِ »²²²

Zeyd b. Hâlid el-Cuhenî'den şöyle nakledilir: Bir kimse Hz. Peygamber'e lukata'nın hükmünü (yânî yitik malı) sordu. Hz. Peygamber: Bağını yâhud kabını, kılıfını öğren, sonra onu bir sene duyur. Ondan sonra onu kullan. Ondan sonra da sahibi çıkarsa yine ona ver, buyurdu. O zât: Yitik deve de (böyle mi)? diye sordu. Rasûlullah o kadar öfkeleni ki, yanakları yâhud yüzü kızardı ve: Ondan sana ne? Su tulumunu, ayakkabısını beraberinde taşır. (Muhtaç oldukça) suyun başına gelir, ağaçlardan otlar. Onu sahibi buluncuya kadar kendi hâline bırak, buyurdu. O zât: Yâ yitik davara ne buyurursun? dedi. O, yâ senindir, yâ kardeşinindir, yâ kurdundur, buyurdu.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hz. Peygamber'in

« لَكَ أَوْ لِأَخِيكَ أَوْ لِلذُّئْبِ »

²²⁰ Câmi'u'l-Beyân ve Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk adlı eserleriyle tanınan müfessir, tarihçi, muhaddis ve fakih. Detaylı bilgi için bkz.: Mustafa Fayda, "TABERÎ, Muhammed b. Cerîr", **DİA**, C: XXXIX, s. 314-318.

²²¹ Taberî Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî, **Câmi'u'l-Beyân 'An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, Tahkîk: Ahmed Muhammed Şâkir, 24 c., y.y., Müessesetü'r-Risâle, 2000, C: XXIV, s. 52.

²²² Buḥârî, **İlim**, 28 (h.n. 91), **Mesâkât**, 11 (h.n. 2372), **Lukata**, 2 (h.n. 2427); 3 (h.n. 2428); 4 (h.n. 2429); 9 (h.n. 2436); 11 (h.n. 2438), **Ṭalâk**, 22 (h.n. 5292), **Edeb**, 75 (h.n. 6112).

sözündedir. Osmanlı âlimlerinden Molla Gürânî (ö.893/1488) bu hadis-i şerîfi şu şekilde açıklar:

“Yitik davar hakkındaki soruya Hz. Peygamber’in vermiş olduğu cevap üslûbu’l-hakîm sanatındandır. Bu soruya mutabık olacak cevap “onu alman câizdir” şeklinde olması gerekirdi. Fakat Hz. Peygamber vermiş olduğu cevap ile önemli hükümlere dikkat çekmiştir. لَكَ cevabı ile; mal sahibi gelmezse davarı alabileceği hükmünü vermiş; لِأَحِيكَ cevabı ile de mal sahibini kastetmiştir. Buradaki incelik ise, المالك kelimesi yerine kardeş kelimesini kullanmıştır. Yani kişinin bulduğu yitik davar, onun kardeşine aittir ve ona ihanet edemez ve kardeşine olan hakkında kusurlu davranamaz. لِلذُّبِ cevabı ile de o davarı alabileceğini kastetmiştir. Zira koyun; kurt ve benzeri yırtıcılardan kaçamaz.”²²³

12. Hadis:

حَدَّثَنَا عُثْمَانُ قَالَ أَخْبَرَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ، مَا الْقِتَالُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنَّا أَحَدْنَا يُقَاتِلُ غَضَبًا ، وَيُقَاتِلُ حَمِيَّةً . فَرَفَعَ إِلَيْهِ رَأْسَهُ - قَالَ وَمَا رَفَعَ إِلَيْهِ رَأْسَهُ إِلَّا أَنَّهُ كَانَ قَائِمًا - فَقَالَ « مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ »²²⁴

Ebû Musa şöyle demiştir: Hz. Peygamber’e bir kimse geldi ve: Yâ Rasûlallah! Allah yolunda savaşmak ne demektir? Kimimiz öfkesine kapılarak, kimimiz hamiyetten (taassub veya namustan) dolayı savaşıyor. Hangimiz Allah yolunda savaşmış oluyoruz? diye sordu. Rasûlullah soruyu soran kişiye doğru başını kaldırdı. -Râvî der ki: Başını ona doğru kaldırması sırf soran kimsenin ayakta bulunduğundan dolayı idi.- Ve: ”Her kim Allah’ın kelimesi en yüksek olsun diye savaşırsa, o kişi aziz ve celîl olan Allah yolundadır” buyurdu.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu’l-hakîm sanatı Hz. Peygamber’in

« مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ »

sözündedir. Hz. Peygamber vermiş olduğu cevap ile soru soran kişinin söylediklerinin hiçbirinin Allah yolunda cihada dâhil olmadığına işaret etmiş ve Allah yolunda olan kişinin yalnızca Allah’ın kelâmının en yüce olması uğruna savaşan kişi olduğunu

²²³ Molla Gürânî, a.g.e., C: I, s. 201.

²²⁴ Buḥârî, İlim, 45 (h.n. 123), Cihâd, 15 (h.n. 2810), Farzu'l-Hams, 10 (h.n. 3126), Tevhîd, 28 (h.n. 7458).

belirtmiştir.²²⁵ Yani muhâtaba, soruda söylediklerini tekrar ederek şunlar şunlar Allah yolunda cihâda girmez demek yerine Allah yolunda cihâdın hangi gaye ile olması gerektiğini belirtmiştir.

13. Hadis:

حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذَنْبٍ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَالِمٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ أَنَّ رَجُلًا سَأَلَهُ مَا يَلْبَسُ الْمُحْرِمُ فَقَالَ « لَا يَلْبَسُ الْقَمِيصَ وَلَا الْعِمَامَةَ وَلَا السَّرَاوِيلَ وَلَا الْبُرْنُسَ وَلَا ثَوْبًا مَسَّهُ الْوَرَسُ أَوْ الرَّعْفَرَانُ ، فَإِنْ لَمْ يَجِدِ النَّعْلَيْنِ فَلْيَلْبَسِ الْخُفَّيْنِ وَلْيَقْطَعْهُمَا حَتَّى يَكُونَا تَحْتَ الْكَعْبَيْنِ »²²⁶

Ibn Ömer den rivâyetle: Adamın biri Hz. Peygamber'e, ihramlı kişinin ne giyeceğini sordu. Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: gömlek, şalvar, burnus (bornoz, yağmurluk tarzı bir elbise), ve safran ile boyanmış bir elbise giyemez, sarık saramaz. Çarık (ayakkabı) bulamazsa mest giysin ve onları topuklarına kadar kessin.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hz. Peygamber'in

« لَا يَلْبَسُ الْقَمِيصَ وَلَا الْعِمَامَةَ وَلَا السَّرَاوِيلَ وَلَا الْبُرْنُسَ وَلَا ثَوْبًا مَسَّهُ الْوَرَسُ أَوْ الرَّعْفَرَانُ ، فَإِنْ لَمْ يَجِدِ النَّعْلَيْنِ فَلْيَلْبَسِ الْخُفَّيْنِ وَلْيَقْطَعْهُمَا حَتَّى يَكُونَا تَحْتَ الْكَعْبَيْنِ »

sözündedir. Bu hadis-i şerifte Hz. Peygamber “ihramlı kişi ne giyer?” sorusuna cevap vermek yerine bu soruyu, cevabı daha belli ve sınırlı olan “ihramlı kişi ne giyemez?” sorusuna hamlederek üslûbu'l-hakîm sanatına uygun bir şekilde soru sorana beklemediği bir cevap vermiştir.²²⁷ Zira ihramlının giyebileceği pek çok şey varken, giyemeyeceği şeyler ise sınırlıdır. Bu yüzden Hz. Peygamber doğru sorunun ne giyilmeyeceği hakkında olması gerektiğini belirtmek için soru sorana üslûbu'l-hakîm üslûbuyla sorunun zâhiri dışında bir cevap vermiştir.

²²⁵ Bkz.: Tîbî, a.g.e., C: VIII, s. 2641.

²²⁶ Buḥârî, İlim, 53 (h.n. 134), Salât, 9 (h.n. 366), Hac, 21 (h.n. 1542), Muhsar, 22 (h.n. 1838); 24 (h.n. 1842), Libâs, 8 (h.n. 5794); 13 (h.n. 5803); 14 (h.n. 5805); 15 (h.n. 5806); 34 (h.n. 5847); 37 (h.n. 5852).

²²⁷ Bkz.: İbn Hacer 'Askalânî, a.g.e., C: III, s.402; Hamza Muhammed Kâsım, Menâru'l-Kâri; Şerḥu Sahîhi Buḥârî, Nşr.: Beşîr Muhammed 'Uyûn, 5 c., Dîmeşk, Suriye, Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1990, C: I, s. 233.

14. Hadis:

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ قَالَ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ قَالَ حَدَّثَنِي مُعَاذَةُ أَنَّ امْرَأَةً قَالَتْ لِعَائِشَةَ أَجْزَى إِحْدَانَا صَلَاتَهَا إِذَا طَهَّرْتُ فَقَالَتْ أَحْزُورِيَّةُ أَنْتِ كُنَّا نَحِيضُ مَعَ النَّبِيِّ فَلَا يَأْمُرُنَا بِهِ . أَوْ قَالَتْ فَلَا نَفْعُ لَهُ 228

Hiz. Muâze'den şöyle rivâyet edildi: Bir kadın Hiz. Âişe'ye: Biz kadınlardan biri temizlendikten sonra (hayz zamanındaki) namazını kaza etmeli mi? diye sordu. Hiz. Âişe: Sen Harûriyye²²⁹ misin? Biz Peygamberin yanındayken hayız olduğumuzda bize bunu emretmezdi yâhut da biz bunu yapmazdık, diye cevap verdi.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hiz. Âişe'in;

« أَحْزُورِيَّةُ أَنْتِ كُنَّا نَحِيضُ مَعَ النَّبِيِّ فَلَا يَأْمُرُنَا بِهِ . أَوْ قَالَتْ فَلَا نَفْعُ لَهُ » . Tîbî şöyle der:

“Hiz. Âişe'nin vermiş olduğu cevap üslûbu'l-hakîm sanatındandır. Yani Hiz. Âişe şöyle demek istemiştir: illeti (sebebi) sormayı bırak. Senin için önemli olan nassa ve şâri'in hükmüne uymandır. Zira namaz tutmaya engel olan hayız illeti oruçtaki durumla aynı değildir. Hayız müddeti her ay 15 güne uzasa sen bu namazları kaza edemezsin, zarar görürsün ama oruçta durum böyle değildir.”²³⁰

15. Hadis:

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - أَنَّ امْرَأَةً مِنْ جُهَيْنَةَ جَاءَتْ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ إِنَّ أُمَّي نَذَرْتُ أَنْ تَخُجَّ ، فَلَمْ تَخُجَّ حَتَّى مَاتَتْ أَفَأَحُجُّ عَنْهَا قَالَ « نَعَمْ . حُجِّي عَنْهَا ، أَرَأَيْتِ لَوْ كَانَ عَلَى أُمِّكَ دَيْنٌ أَكُنْتَ قَاضِيَةً أَقْضُوا اللَّهَ ، فَاللَّهُ أَحَقُّ بِالْوَفَاءِ » 231

İbn Abbâs'tan şöyle rivâyet edilmiştir: Cuhayne kabilesinden bir kadın Peygambere geldi ve: Annem hac yapmayı adamıştı, fakat hac yapamadan öldü. Şimdi ben, onun adına hac yapabilir miyim? diye sordu. Peygamber: ‘Evet, annen tarafından vekâleten sen hac yap! Şâyet annenin üzerinde bir kul borcu olsaydı, sen annenin o

²²⁸ Buḥârî, **Hayz**, 20 (h.n. 321).

²²⁹ Hükümün sadece Allah'a ait olduğu sloganıyla Hiz. Ali'ye karşı çıkan ilk Hâricîler'e verilen ad. Detaylı bilgi için bkz.: Mustafa Öz, “Muhakkeme-i üla”, **DİA**, C: XXX, 2005, s. 398-399.

²³⁰ Tîbî, a.g.e., C: V, s. 1602.

²³¹ Buḥârî, **Muhsar**, 31 (h.n. 1852), **Îmân ve'n-Nüzûr**, 30 (h.n. 6699), **İ'tisâm**, 12 (h.n. 7315).

borcunu öder miydin? (Elbette öderdin.) Allah hakkını da ödeyip yerine getiriniz. Hem Allah hakkı vefâ gösterilip ödenmeye daha fazla lâyıktır' buyurdu.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hz. Peygamber'in

« نَعَمْ . حُجِّي عَنْهَا ، أَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ عَلَى أُمَّكَ دَيْنٌ أَكُنْتَ قَاضِيَةً اقْضُوا لِلَّهِ ، قَالَ اللَّهُ أَحَقُّ بِالْوَفَاءِ » .

sözündedir. Hz. Peygamber kendisine sorulan soruyu kısa cevap vererek geçiştirmemiş, bu konudaki hükmün daha iyi anlaşılması için kula olan borç ile Allah'a olan borcu kıyaslamış ve Allah'ın hakkını ödemenin edâya daha lâyıkt olduğunu vurgulamıştır. Zira hac borcu ile normal borç arasındaki illet, mâlî olarak aynıdır. ²³² Hz. Peygamber soruya sadece 'hac yapabilirsin' şeklinde bir cevapla yetinmemiş, cevabı uzatarak kul hakkı ve Allah hakkını mukâyese ederek Allah'ın kullar üzerindeki hakkının önemine vurgu yapmıştır.

16. Hadis:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِي صَالِحٍ السَّمَّانِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ « الْحَيْلُ لِثَلَاثَةِ لِرَجُلٍ أَحْرٌ ، وَلِرَجُلٍ سِتْرٌ ، وَعَلَى رَجُلٍ وَزْرٌ ، فَأَمَّا الَّذِي لَهُ أَحْرٌ فَرَجُلٌ رِبَطُهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ، فَأَطَالَ فِي مَرْجٍ أَوْ رَوْضَةٍ ، فَمَا أَصَابَتْ فِي طِيلِهَا ذَلِكَ مِنَ الْمَرْجِ أَوْ الرِّوَضَةِ كَانَتْ لَهُ حَسَنَاتٍ ، وَلَوْ أَنَّهَا قَطَعَتْ طِيلِهَا فَاسْتَنْتَّ شَرَفًا أَوْ شَرَفَيْنِ كَانَتْ أَرْوَاتُهَا وَأَثَارُهَا حَسَنَاتٍ لَهُ ، وَلَوْ أَنَّهَا مَرَّتْ بِنَهْرٍ فَشَرِبَتْ مِنْهُ وَمَ يُرِدُ أَنْ يَسْقِيَهَا كَانَ ذَلِكَ حَسَنَاتٍ لَهُ ، وَرَجُلٌ رِبَطُهَا فَحَرًّا وَرِثَاءً وَنَوَاءً لِأَهْلِ الْإِسْلَامِ فَهِيَ وَزْرٌ عَلَى ذَلِكَ » . وَسُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ عَنِ الْحُمْرِ ، فَقَالَ « مَا أُنْزِلَ عَلَيَّ فِيهَا إِلَّا هَذِهِ الْآيَةُ الْجَامِعَةُ الْقَادَةُ (فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ * وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

233)

Ebû Hureyre'den rivâyet edilir ki, Rasûlullah şöyle buyurmuştur: 'Atlar üç nevi' insan için üç türüdür: At ırkı bazı adam için sevaptır, bazı adam için (fakirlik ve ihtiyâcına) bir perdedir, bazısına da boynunda bir vebâldir. At kendisi için sevap sebebi olan kimseye gelince, o, atını Allah yolunda (cihâd için) bağlamıştır ve atına da bol otlu geniş bir sahada veya bir bahçede bakar. Bu bol otlu sahadan yâhut bahçeden atın

²³² Bkz.: Tîbî, a.g.e., C: VI, s. 1940.

²³³ Buḥârî, Cihad, 48 (h.n. 2860), Müsâkât, 12 (h.n. 2371), Menâkıb, 27 (h.n. 3646), Tefsîr, 99/1 (h.n. 4962); 99/2 (h.n. 4963), İ'tisâm, 24 (h.n.7356).

bu uzun ipinde iken yediği her ot, at sâhibi için iyiliktir. Atın ipi kopsa şahlanarak bir veya iki yükseklik veya bir iki şavt koşa, yerde onun bıraktığı gübreleri ve izleri sahibi için haseneler olur. Bir de hayvan bir nehre uğrayıp da ondan içerse -sâhibi sulamak istememiş olsa bile- bu su da sâhibi için haseneler (sevaplar) olur. Bir kimse de atını övünmek için yâhut riya için ve İslâm ahâlsine düşmanlık için bağlarsa, bu hayvan da onun için bir vebâldir.’ Rasûlullah’a eşeklerden soruldu. Rasûlullah: ‘Bunlar hakkında bana, her hükmü toplayıcı (bir vecize olan) şu tek âyetten başka bir şey indirilmedi: Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir, kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir. (Zilzâl-7,8)

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu’l-hakîm sanatı Hz. Peygamber’in

« الْحَيْلُ لِثَلَاثَةِ لِرَجُلٍ أَحْرَبٌ ، وَلِرَجُلٍ سِتْرٌ ، وَعَلَى رَجُلٍ وَرٌّ... »

ile başlayan cevabı ve

مَا أَنْزَلَ عَلَيَّ فِيهَا إِلَّا هَذِهِ الْآيَةُ الْجَامِعَةُ الْفَادَةُ (فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ * وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ) «

sözündedir. Kendisine atlar hakkında, atlar üzerindeki Allah’ın hakları ve zekât konusunda sorular soranlara Hz. Peygamber atların kişiye sevap veya günah kazandırma durumlarından bahsederek cevap vermiştir. Soru ile cevâbın mutâbık olmaması konusunda Tîbî şöyle der:

“Cevap üslûbu’l-hakîm üzere gelmiştir. Bu konuda iki görüş vardır. Birincisi İmam-ı Şâfi’nin şu görüşüdür: yani vâcipler hakkında soru sormayı bırak. Çünkü o konuda vâcip olan bir hak yoktur. Bilakis sahibine kazandıracığı fayda ve zararlar hakkında soru sor. İkincisi Ebû Hanîfe’nin şu görüşüdür: yani yalnızca atlar konusunda vâcip olan haklar hakkında sorma. Onunla beraber sahibine getireceği zarar ve faydalar hakkında da sor.”²³⁴

Aynı şekilde eşekler hakkında sorulan soruya da Hz. Peygamber, bu tarz sorulabilecek soruları da kapsayacak şekilde Zilzâl sûresiyle cevap vermiştir. Yani eşek veya at olsun her ne iyilik yapılırsa karşılığında mükâfat olduğunu, her ne kötülük

²³⁴ Tîbî, a.g.e., C: V, s. 1473.

yapılırsa da cezası olduğunu tür ayrımı yapmaksızın vurgulamıştır. Bu cevap da yine üslûbu'l-hakîm sanatı mûcibindedir.

17. Hadis:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ عَائِشَةَ بِنْتِ طَلْحَةَ عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ اسْتَأْذَنْتُ النَّبِيَّ فِي الْجِهَادِ . فَقَالَ « جِهَادُكِنَّ الْحُجُّ » . وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مُعَاوِيَةَ بِهَذَا²³⁵

Mü'minlerin annesi Hz. Âişe'den şöyle dediği nakledilir: Ben Peygamberden cihâda gitmek için izin istedim. O: 'Siz kadınların cihâdı hacdır' buyurdu. Abdullah b. Velîd dedi ki: Bize Sufyân es-Sevrî, Muâviye b. İshâk'tan bu hadisi nakletti.

Söz konusu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hz. Peygamber'in جِهَادُكِنَّ الْحُجُّ sözündedir. Zeydî âlimlerinden müctehid İsmâîl es-San'ânî (ö. 1182/1768) şöyle der:

“Hz. Âişe Rasûlullah'a 'cihâdın en faziletli amel olduğunu görürüz. Biz kadınlar da cihâd edebilir miyiz?' diye sorarak cihâd için izin istediğinde Hz. Peygamber kadınlara cihâdın farz olmadığını, onlar için daha sevap ve hayırlı olanın hac yapmak olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber'in vermiş olduğu bu cevap üslûbu'l-hakîm sanatındandır.”²³⁶

18. Hadis:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ أَبِي شِهَابٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ عَائِشَةَ قَالَتْ سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ عَنِ الْبَيْعِ فَقَالَ « كُلُّ شَرَابٍ أَسْكَرَ فَهُوَ حَرَامٌ »²³⁷

Hiz. Âişe'den şöyle dediği nakledilir: Rasûlullah'a bit'i (balan yapılan bir şarap) soruldu. O: 'Sarhoşluk veren her içki haramdır' buyurdu.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hz. Peygamber'in

« كُلُّ شَرَابٍ أَسْكَرَ فَهُوَ حَرَامٌ »

²³⁵ Buḥârî, Cihâd, 26 (h.n. 2875); 26 (h.n. 2876); 1(h.n. 2784), Muhsar, 35 (h.n. 1861), Hac, 4 (h.n. 1520).

²³⁶ Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. İsmâîl b. Salâh b. Muhammed es-San'ânî, Sübülü's-Selâm; Şerhu Bulûgî'l-Merâm, 2 c., y.y., Dâru'l-Hadis, t.y., C: I, s. 600.

²³⁷ Buḥârî, Eşribe, 4 (h.n. 5585); (h.n. 5586), Vudû, 71 (h.n. 242).

sözündedir. Molla Gürânî, Hz. Peygamber'in vermiş olduğu bu cevap için şöyle der:

“Bu cevap, üslûbu'l-hakîm sanatındandır. Cüz (parça) den sorulmuş ama hüküm illetiyle-ki bu sarhoşluktur- bütün cüzleri kapsayan genel bir cevap verilmiştir.”²³⁸

Hz. Peygamber bu soruya ‘haramdır’ şeklinde cevap vermemiş, zihinlerde buna benzer sorular ve şüpheler oluşmaması gayesiyle ortak illeti belirterek genel hükme vurgu yapmıştır. Yani içeceğin adının veya neyden yapıldığının bir önemi yoktur. Sarhoşluk veren herşey - baldan bile yapılmış olsa- haramdır.

19. Hadis:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ عَنْ سُفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ لَهُ رَجُلٌ يَا أَبَا عُمَارَةَ وَلَيْتُمْ يَوْمَ حُنَيْنٍ قَالَ لَا ، وَاللَّهِ مَا وَلى النَّبِيَّ وَلَكِنْ وَلى سَرْعَانَ النَّاسِ ، فَالْقِيَهُمْ هَوَازِنُ بِالنَّبْلِ وَالنَّبِيَّ عَلَى بَعْلَتِهِ الْبَيْضَاءِ ، وَأَبُو سُفْيَانَ بْنُ الْحَارِثِ آخِذٌ بِلِحَامِهَا ، وَالنَّبِيُّ يَقُولُ « أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ »²³⁹

Süfyân es-Sevrî şöyle demiştir: Bana Ebû İshâk, Berâ'dan şöyle nakletti: Bir adam ona (Berâ'ya) gelip: Yâ Ebâ Umâre, Huneyn gününde arkanıza dönüp kaçtınız mı? dedi. O: Hayır vallahi, Hz. Peygamber kaçmadı. Lâkin insanların çabuk davranıp acele edenleri arkalarını döndürüp kaçtılar. Şöyle ki, Hevâzin okçuları onları ok yağmuru ile karşıladı. Hz. Peygamber beyaz katırı üzerindeydi ve Ebû Süfyân b. Hâris de o katırın gemini tutmuştu. Bu sırada Hz. Peygamber: ‘Ben peygamberim yalan yok; ben Abdulmuttalib oğluyum’ diyordu.

Bu hadis-i şerifte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hz. Berâ'nın

« لَا ، وَاللَّهِ مَا وَلى النَّبِيَّ »

sözündedir. Bu hadis-i şerifte kendisine “kaçtınız mı” diye soru soran kişiye Hz. Berâ; “Hayır, Vallahi Peygamber kaçmadı” şeklinde cevap vermiştir. Burada Hz. Berâ, muhâtaba beklemediği bir cevap vermiştir. Zira buradaki önemli olan şey kendisine uyulan kişidir. Hz. Peygamber bir adım bile geriye gitmemişken ona uyan sahâbiler

²³⁸ Molla Gürânî, a.g.e., C: IX, s. 201.

²³⁹ Buḥârî, Cihâd, 61 (h.n. 2874); 52 (h.n. 2864); 97 (h.n. 2930); 167 (h.n. 3042), Meğâzî, 54 (h.n. 4315); (h.n. 4316); (h.n. 4317).

nasıl kaçabilirler ki!²⁴⁰ Hz. Berâ vermiş olduğu bu cevapla kendisini savunmak veya kaçmadığını ispat etmek gibi bir çabaya girmemiş, savaş alanında bulunan komutan ve önderleri Hz. Peygamber'in savaşa devam ettiğini söyleyerek, gerçek anlamda îmân edip ona güvenen ve her daim yanında olan kişilerin de onun yanından ayrılmadığını belirtmiştir.

20. Hadis:

حَدَّثَنَا عُثْمَانُ قَالَ حَدَّثَنِي جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَلِيٍّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ كُنَّا فِي جَنَازَةٍ فِي بَيْعِ الْعَرْقَدِ ، فَأَتَانَا النَّبِيُّ فَقَعَدَ وَقَعَدْنَا حَوْلَهُ ، وَمَعَهُ مِخْصَرَةٌ فَنَكَّسَ ، فَجَعَلَ يَنْكُتُ بِمِخْصَرَتِهِ ثُمَّ قَالَ « مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ ، مَا مِنْ نَفْسٍ مَنْفُوسَةٍ إِلَّا كُتِبَ مَكَانُهَا مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ ، وَإِلَّا قَدْ كُتِبَ شَقِيَّةٌ أَوْ سَعِيدَةٌ » . فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ ، أَفَلَا نَتَّكِلُ عَلَى كِتَابِنَا وَنَدْعُ الْعَمَلَ ، فَمَنْ كَانَ مِنَّا مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ فَسَيَصِيرُ إِلَى عَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ ، وَأَمَّا مَنْ كَانَ مِنَّا مِنْ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ فَسَيَصِيرُ إِلَى عَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ قَالَ « أَمَّا أَهْلُ السَّعَادَةِ فَيُيَسَّرُونَ لِعَمَلِ السَّعَادَةِ ، وَأَمَّا أَهْلُ الشَّقَاوَةِ فَيُيَسَّرُونَ لِعَمَلِ الشَّقَاوَةِ » ، ثُمَّ قَرَأَ (فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى) الْآيَةَ²⁴¹

Hz. Ali'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: biz bakî-i ğarkad²⁴² da bir cenazede idik. Rasûlullah yanımıza gelip oturdu. Biz de etrafına oturduk. Hz. Peygamber'in elinde bir değnek (asa) vardı. Başını eğdi ve elindeki değnekle yeri çizmeye başladı. Sonra buyurdu ki: sizden hiçbir kimse ve yeni doğan hiçbir nefis yoktur ki onun cennet ve cehennemdeki yeri takdir ve ta'yîn edilmemiş olsun! Onun şakî ve saîd olduğu tespit edilmemiş olsun! Bunun üzerine sahâbilerden birisi dedi ki: Öyle ise ey Allâh'ın rasûlü, ameli ve ibâdeti bırakıp kaderimize (bize yazılana) itimat edemez miyiz? Bizden her kim saâdet ehli ise saâdet ehlinin amelini (cennete) varır. Her kim de şekâvet ehlinin amelini (cehenneme) varır. Hz. Peygamber cevaben şöyle buyurdu: saâdet ehline saâdet ameli (hayırlı amel) kolaylaştırılır, şekâvet ehline de şekâvet ameli (şer işlemek) kolaylaştırılır. Sonra şu âyeti okudu: “*Fakat kim verdi (infâk etti) ve takva sahibi oldu ise, ve Hüsna'yı*

²⁴⁰ Bkz.: Muhammed Enver Şâh Hüseyîn el-Keşmîrî, **Fezû'l-bârî**; 'Alâ Sahîhi'l-Buhârî, Tahkîk: Muhammed Bedr Âlem, 6 c., Beyrut, Lübnan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005, C: IV, s. 183.

²⁴¹ Buhârî, **Cenâiz**, 82 (h.n. 1362), **Tefsîr**, 92/3 (h.n. 4945); 92/4 (h.n. 4946); 92/5 (h.n. 4947); 92/6 (h.n. 4948); 92/7 (h.n. 4949), **Edeb**, 120 (h.n. 6217), **Kader**, 4 (h.n. 6605), **Tevhîd**, 54 (h.n. 7552).

²⁴² Medîne-i münevvere'de meşhur bir kabristan adıdır. Ğarkad, dikenli bir ağaçtır. Mezarlık bölgesinde bu ağaç yetiştiği için bu şekilde adlandırılmıştır.

(Allah'ın Zat'ını görmeyi) tasdik etti ise, O zaman Biz ona, (Allah'ın Zat'ını kolayca görmesi) için kolaylık sağlayacağız. Ve fakat kim cimrilik etti ve kendini müstağni (hiçbir şeye muhtaç olmayan, zengin ve kendi kendine yeterli) gördü ise, ve Hüsna'yı (Allah'ın Zat'ını görmeyi) yalanladı ise, O takdirde Biz, ona zor olanı (kötü akibete götüren yolu) kolaylaştıracamız.” (Leyl, 5-10)

Bu hadis-i şerifte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hz. Peygamber'in

« أَمَّا أَهْلُ السَّعَادَةِ فَيُيسَّرُونَ لِعَمَلِ السَّعَادَةِ ، وَأَمَّا أَهْلُ الشَّقَاوَةِ فَيُيسَّرُونَ لِعَمَلِ الشَّقَاوَةِ »

sözündedir. “Madem herkesin cennetlik veya cehennemlik olduğu belli o zaman takdîr-i ilâhiye boyun eğip ameli terk edemez miyiz?” minvalinde sorulan soruya Hz. Peygamber, muhâtabın beklediği şekilde, ‘evet, ameli terk edebilirsiniz’ veya ‘hayır, ameli terk edemezsiniz’ şeklinde bir cevap vermemiştir. Hz. Peygamber gerek verdiği cevapla gerekse de okumuş olduğu âyetler ile amellere güvenmeyi veya ameli terk etmeyi yasaklamış, ibâdetin cennete, ibâdeti terk etmenin de cehenneme götüreceği tek neden olarak görülmemesini buyurmuş, kulluğun gerektirdiği şeylere sıkıca sarılmayı ve takdîr-i ilâhîde tasarrufta bulunmaktan kaçınmayı emretmiştir.²⁴³ Bu hadis-i şerifte de görüldüğü şekilde muhâtaba, üslûbu'l-hakîm sanatına uygun bir şekilde beklemediği bir cevap verilmiştir.

21. Hadis:

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ شَهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ وَعَظِيمُهُ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ « لَا عَدْوَى وَلَا صَفَرَ وَلَا هَامَةَ ». فَقَالَ أَعْرَابِيٌّ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَمَا بَالُ إِبِلِي تَكُونُ فِي الرَّمْلِ كَأَنَّهَا الظَّبَاءُ فَيَأْتِي البَعِيرُ الأَجْرُبُ فَيَدْخُلُ بَيْنَهَا فَيَجْرِبُهَا . فَقَالَ « فَمَنْ أَعْدَى الأَوَّلَ ». رَوَاهُ الزُّهْرِيُّ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ وَسَنَانِ بْنِ أَبِي سِنَانٍ

244

Ebû Hureyre'den şöyle rivâyet edilmiştir: Rasûlullah: ‘Hastalığın kendi kendine sirâyeti yoktur; sarılık hastalığın da kendiliğinden sirâyeti yoktur; hâme (akrep, yılan gibi hayvanların ısırması sonucu zehirlenme) denilen şey de yoktur’

²⁴³ Bkz.: Tîbî, a.g.e., C: II, s. 538; İbn Hacer ‘Askalânî, a.g.e., C: III, s. 226; Bedrûddîn el-‘Aynî, a.g.e., C: VIII, s. 188; Muhammed Enver Şâh Hüseyinî el-Keşmîrî, a.g.e., C: III, s. 74.

²⁴⁴ Buḥârî, Tîb, 25 (h.n. 5717); 19 (h.n. 5707); 45 (h.n. 5757); 53 (h.n. 5770); 54 (h.n. 5773); (h.n. 5775).

buyurdu. Bunun üzerine bir bedevî Arap: Yâ Rasûlallah! (Hastalığın kendiliğinden sirâyeti yoktur buyurdunuz.) Benim develerime ne oluyor ki, onlar kumda ceylanlar gibi sağlıklı iken uyuz bir deve gelip aralarına girdiğinde onları uyuz ediyor? dedi. Bunun üzerine Peygamber: ‘Öyle ise ilk uyuz deveye bu hastalığı kim sirâyet ettirdi?’ diye cevap verdi. Bu hadisi ez-Zuhrî, Ebû Seleme’den ve Sinân b. Ebî Sinân’dan, onlar da Ebû Hureyre’den rivâyet etmiştir.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu’l-hakîm sanatı Hz. Peygamber’in

« فَمَنْ أَعَدَى الْأَوَّلَ » sözündedir. “Madem hastalık bulaşıcı değil, o zaman benim develer uyuz bir deve yüzünden nasıl uyuz oluyorlar?” diye soru soran bedevîye Hz. Peygamber beklemediği bir cevap vererek ‘Peki ilk uyuz olan deve nasıl uyuz oldu? Ona kimden bulaştı?’ buyurmuştur. Hz. Peygamber’in bu cevabındaki nükte şudur: Hastalığı veren Allah’tır. Senin diğer develerinin uyuz olması o uyuz deve yüzünden değildir. O deveden uyuzluk bulaşmamıştır. Burada kulun, hastalığı verenin Allah olduğu bilincine sahip olması gerekliliği vurgulanmıştır.

22. Hadis:

حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ قَالَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ أَخْبَرَنِي زَيْدٌ - هُوَ ابْنُ أَسْلَمَ - عَنْ عِيَاضِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ فِي أَضْحَى - أَوْ فِطْرٍ - إِلَى الْمُصَلَّى ، فَمَرَّ عَلَى النَّسَاءِ فَقَالَ « يَا مَعْشَرَ النَّسَاءِ تَصَدَّقْنَ ، فَإِنِّي أُرِيْتُكُمْ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ » . فُكُلْنَ وَيَمَّ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ « تُكْتَبْنَ اللَّعْنَ ، وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ ، مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلِ وَدِينٍ أَذْهَبَ لِلْبِ الرَّجُلِ الْحَازِمِ مِنْ إِحْدَاكُنَّ » . فُكُلْنَ وَمَا نُقْصَانُ دِينِنَا وَعَقْلِنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ « أَلَيْسَ شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ مِثْلَ نِصْفِ شَهَادَةِ الرَّجُلِ » . فُكُلْنَ بَلَى . قَالَ « فَذَلِكَ مِنْ نُقْصَانِ عَقْلِهَا ، أَلَيْسَ إِذَا حَاضَتْ لَمْ تُصَلِّ وَلَمْ تُصُمْ » . فُكُلْنَ بَلَى . قَالَ « فَذَلِكَ مِنْ نُقْصَانِ دِينِهَا »²⁴⁵

Ebû Saîd el-Hudrî’den şöyle rivâyet edilmiştir: Rasûlullah bir kurban veya ramazan bayramında namaz kılınan yere çıktı, kadınların yanına uğrayıp onlara şöyle buyurdu: Ey kadınlar topluluğu! Sadaka veriniz. Zira cehennem ahâlisinin çoğunu sizlerin oluşturduğu bana gösterildi. Kadınlar: Ya Rasûlallah, bunun nedeni nedir? diye sordular. Hz. Peygamber de: Çünkü siz çokça lanet eder ve kocalarınızın size

²⁴⁵ Buḥârî, **Hayz**, 6 (h.n. 304), **İdeyn**, 6 (h.n. 956), **Zekât**, 44 (h.n. 1462), **Savm**, 41 (h.n. 1951), **Şehâdât**, 12 (h.n. 2658)

karşı nimetine nankörlük yaparsınız. Kararlı ve akli başında olan ihtiyatlı kimsenin aklını, sizin kadar akli ve dîni eksik olan hiçbir kimsenin çelebileceğini görmedim, buyurdular. Kadınlar: dînimizin ve aklımızın eksikliği nedir? Ya Rasûlallâh dediler. Hz. Peygamber de: Kadının şahitliği, erkeğin şahitliğinin yarısı gibi değil midir? buyurdu. Kadınlar da: Evet, dediler. Hz. Peygamber: İşte bu, aklının eksikliğindedir, buyurdu. Hz. Peygamber: Kadın, hayız olduğunda namaz kılmaz, oruç tutmaz değil mi? buyurdu. Kadınlar da: Evet, dediler. Hz. Peygamber: İşte bu da dîninizin eksikliğidir, buyurdu.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hz. Peygamber'in

« مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلِ وَدِينٍ أَذْهَبَ لِلْبَّ الرَّجُلِ الْحَازِمِ مِنْ إِحْدَاكُنَّ »

sözündedir. Burada Hz. Peygamber, kadınların وَبِمَ يَا رَسُولَ اللَّهِ sorusuna öncelikle « تُكْتَبُ لَكَ الْعَمَلُ ، وَتُكْتَبُ لَكَ الْعَمَلُ » şeklinde cevap vermiştir. Bu, tam bir cevaptır. Ama devamında ise, soru soranların beklemediği, uzun ve detaylı olarak cevaplar vermiş ve onların faydasına olacak pek çok şeye de dikkatlerini çekmiştir.²⁴⁶ Kadınların hayz durumunda namaz ve oruçlarını kaza konusu, kadının şahitliği gibi hükümlerin yanısıra dikkat etmeleri gereken ahlâkî ilkelere de vurgu yapmıştır.

23. Hadis:

حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ حَدَّثَنَا زَيْدٌ أَنَّهُ سَمِعَ الْمُغِيرَةَ يَقُولُ قَامَ النَّبِيُّ حَتَّى تَوَرَّمَتْ قَدَمَاهُ فَقِيلَ لَهُ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ قَالَ « أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا »²⁴⁷

Mugîre b. Şu'be şöyle der: Hz. Peygamber (gece namazında) iki ayağı şişinceye kadar ayakta durdu. Kendisine: Allah senin geçmiş ve gelecek günâhlarını bağışladı, denildi. Hz. Peygamber: 'Ben (bu mağfirete karşı) çokça şükreden bir kul olmayayım mı?' diye cevap verdi.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hz. Peygamber'in

« أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا »

²⁴⁶ Bkz.:Tîbî, a.g.e., C: II, s. 468; el-Kirmânî, a.g.e., C: III, s. 170; Bedrüddîn el-'Aynî, a.g.e., C: III, s. 271.

²⁴⁷ Buḥârî, Tefsîr, 48/2 (h.n. 4836), Teheccüd, 6 (h.n. 1130), Rikâk, 20 (h.n. 6471)

sözündedir. Bu cevabıyla Hz. Peygamber, kulun daima rabbine şükretmesi gerektiğine ve ibadeti terk etmemesine vurgu yapmıştır. Buradaki nükte şudur: Hz. Peygamber, tüm Müslümanlar için en güzel örnektir. Geçmiş ve gelecek günahlardan masum olan peygamber bile ayakları şişinceye dek ibadet edip şükürünü ifâ etmeye çalışıyorsa bütün müslümanların daima kulluk bilinciyle hareket edip ibâdet etmeleri ve önderleri olan Hz. Peygamber gibi daima rablerine karşı şükür bilincinde olmaları gerekir.

24. Hadis:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ « مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَبِرَسُولِهِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَصَامَ رَمَضَانَ ، كَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ جَاهِدًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ، أَوْ جَلَسَ فِي أَرْضِهِ الَّتِي وُلِدَ فِيهَا » . فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا نُبَشِّرُ النَّاسَ . قَالَ « إِنَّ فِي الْجَنَّةِ مِائَةَ دَرَجَةٍ أَعَدَّهَا اللَّهُ لِلْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ، مَا بَيْنَ الدَّرَجَتَيْنِ كَمَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ، فَإِذَا سَأَلْتُمُ اللَّهَ فَاسْأَلُوهُ الْفَرْدَوْسَ ، فَإِنَّهُ أَوْسَطُ الْجَنَّةِ وَأَعْلَى الْجَنَّةِ ، أَرَأَيْتُمْ فَوْقَهُ عَرْشُ الرَّحْمَنِ ، وَمِنْهُ تَفَجَّرُ أَنْهَارُ الْجَنَّةِ » . قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ عَنْ أَبِيهِ « وَفَوْقَهُ عَرْشُ الرَّحْمَنِ »²⁴⁸

Ebû Hureyre'den şöyle rivâyet edilmiştir: Rasûlullah şöyle buyurdu: 'Her kim Allah'a ve onun rasûlüne iman eder de namaz kılar, ramazanda oruç tutarsa o kişi ister Allah yolunda cihat etsin, isterse de doğduğu toprağında otursun, onu cennete girdirmek Allah üzerine bir hak olur.' Bunun üzerine ashâb: Ya rasûlallah, bu haberi insanlara müjdeleyemez miyiz? dediler. Hz. Peygamber de şöyle buyurdu: 'Şüphesiz cennette yüz derece vardır. Allah onları Allah yolunda mücâdele edenler için hazırlamıştır. İki derece arasındaki uzaklık, gökle yer arasındaki uzaklık gibidir. Siz Allah'tan istediğinizde, ondan Firdevs'i isteyiniz. Çünkü o, cennetin en ortası (en faziletlisi) ve en yücesidir. Onun üzerinde rahmanın arşı olduğu bana gösterildi. Cennet nehirleri de ondan fişkirır.' Muhammed b. Fuleyh babasının şöyle dediğini söyler: onun (Firdevs'in) üzerinde rahmânın arşı vardır.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hz. Peygamber'in

« إِنَّ فِي الْجَنَّةِ مِائَةَ دَرَجَةٍ أَعَدَّهَا اللَّهُ لِلْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ »

²⁴⁸ Buḥârî, Cihâd, 4 (h.n. 2790), Tevhîd, 22 (h.n. 7423).

ile başlayıp devam eden sözündedir. Burada Hz. Peygamber sorulan soruya muhâtapların beklediği şekilde sadece “müjdeleyin” şeklinde cevap vermemiş, bilakis “onlara cennete gireceklerini müjdeleyin ama bununla yetinmeyin ki cihatla elde edebilecekleri daha büyük dereceleri kaçırmassınlar. Bu yüzden cennetteki diğer dereceleri de müjdeleyin. Bununla da yetinmeyin ve Firdevs cenneti ile müjdeleyin” buyurarak muhâtapların beklemediği detaylı bir cevap vermiştir. Aynı zamanda Hz. Peygamber cihâd edenler için ayrı bir müjde buyurarak cihâdın önemine dikkat çekmiştir.²⁴⁹ Tîbî bu hadis-i şerifin açıklamasında şöyle der:

“Onları; iman, namaz, oruç gibi sâlih ameller vesilesiyle cennete gireceklerini müjdele ama bununla yetinme, diğer müjdeleri de ekle. Bu diğer müjdeler ise, Allah’ın fazlından şehitlerin derecelerini elde etmektir. Bununla da yetinme ve onları, cennetin en güzel ve en yüce yeri olan Firdevs ile müjdele. Bu hadis-i şerifte, düşmanla, nefisle ve şeytanla cihâd edenlerin kazanacağı Firdevs cennetini elde etmeye bir teşvîk vardır.”²⁵⁰

25. Hadis:

حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ عَنْ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ أَتَيْتَا عُمَرَ فِي وَفْدٍ ، فَجَعَلَ يَدْعُو رَجُلًا رَجُلًا وَيُسَمِّيهِمْ فَقُلْتُ أَمَا تَعْرِفُنِي يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ قَالَ بَلَى ، أَسَلَّمْتَ إِذْ كَفَرُوا ، وَأَقْبَلْتَ إِذْ أَدْبَرُوا ، وَوَفَّيْتَ إِذْ عَدَّوْا ، وَعَرَفْتَ إِذْ أَنْكَرُوا . فَقَالَ عَدِيٌّ فَلَا أُبَالِي إِذَا²⁵¹

Adiy b. Hâtim şöyle demiştir: Biz halifeliği zamanında bir heyet içinde Ömer b. Hattâb’a geldik. Hz. Ömer (heyetteki kişilerin) isimlerini söylemeye ve onları birer birer çağırmaya başladı. Ben kendisine: Sen beni tanımıyor musun ey Mü’minlerin Emîri! dedim. Hz. Ömer: Evet (Ben seni gâyet iyi tanıyorum yâ Adiyy)! İnsanların kâfir oldukları zamanda sen İslâm’a girdin. İnsanlar (hakka) sırt çevirdiklerinde sen bize yönelip geldin, İnsanlar ihânet edip aldattıkları zaman, sen İslâm ahbine vefakârlık ettin. İnsanlar hakkı inkâr edip tanımadıkları zaman, sen hakkı tanıdın! dedi.

²⁴⁹ Bkz.: el-Kirmânî, a.g.e., C: XII, s. 99; İbn Hacer ‘Askalânî, a.g.e., C: VI, s. 12; Bedrüddîn el-‘Aynî, a.g.e., C: XIV, s. 90.

²⁵⁰ Tîbî, a.g.e., C: VIII, s. 2623.

²⁵¹ Buḥârî, Meḡâzî, 76 (h.n. 4394).

Bunun üzerine Adıyy: Öyleyse ben de aldırımam. (Yânî beni tanıdığın halde başkalarını benim önüme geçirmene alınmam), dedi.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hz. Ömer'in
« بَلَى ، أَسَلَمْتَ إِذْ كَفَرُوا ، وَأَقْبَلْتَ إِذْ أَدْبَرُوا ، وَوَفَيْتَ إِذْ عَدَرُوا ، وَعَرَفْتَ إِذْ أَنْكَرُوا »

sözündedir. Hz. Ömer, kendisine “beni tanıyor musun?” diye soran sahabeye “evet, tanıyorum” şeklinde cevap vermekle yetinmemiş ve o sahâbenin kıymetini ve değerini taltif ederek beklemediği bir cevap vermiştir.

26. Hadis:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ يُونُسَ قَالَ سَمِعْتُ الْعَوَّامَ عَنِ مُجَاهِدٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ أَسْجُدُ فِي (ص)
فَقَرًّا (وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ) حَتَّى آتَى (فَبِهَدَاهُمْ أَقْتَدِهِ) فَقَالَ نَبِيُّكُمْ مِمَّنْ أَمَرَ أَنْ يَفْتَدَى بِهِمْ²⁵²

Hız. Mücâhid'den şöyle dediği nakledilmiştir: Ben İbn Abbâs'a: Sâd sûresi'nde secde edecek miyiz? diye sordum. O: “*Biz ona İshak'ı ve Yakub'u armağan ettik. Hepsini hidâyete erdirdik. Daha önce Nûh'u da hidâyete erdirmiştik. Züriyetinden Dâvud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yûsuf'u, Mûsâ'yı ve Hârûn'u da. İyilik yapanları işte böyle mükâfatlandırırız... İşte, o peygamberler, Allah'ın doğru yola iletlediği kimselerdir. (Ey Muhammed!) Sen de onların tuttuğu yola uy...*” (En'âm-84-90) âyetlerini okudu ve: sizin Peygamberiniz onlara uymakla emrolunan kişilerdendir, dedi.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hz. Ömer'in

« نَبِيُّكُمْ مِمَّنْ أَمَرَ أَنْ يَفْتَدَى بِهِمْ »

sözündedir. İbn Abbâs, “Sâd sûresi'nde secde edecek miyiz?” sorusuna muhâtabının beklediğinden farklı bir cevap vermiştir. İbn Abbâs vermiş olduğu “Sizin Peygamberiniz onlara uymakla emrolunan kişilerdendir” cevabıyla şunu demek istemiştir: Peygamberiniz bile onlara uymakla emronulduysa sen o peygamberlere uymakla daha fazla mükellefsin.²⁵³

²⁵² Buḥârî, *Eḥâdisu'l-Enbiyâ*, 39 (h.n. 3421), *Tefsîr*, 6/5 (h.n. 4632); 38/1 (h.n. 4806); 38/1 (h.n. 4807).

²⁵³ Bkz.: Tîbî, *a.g.e.*, C: IV, s. 1113.

27. Hadis:

حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ قَالَ حَدَّثَنَا حُسَيْنُ الْمُعَلَّمِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ أَنَّ عِمْرَانَ بْنَ حُصَيْنٍ - وَكَانَ رَجُلًا مَبْسُورًا - وَقَالَ أَبُو مَعْمَرٍ مَرَّةً عَنْ عِمْرَانَ قَالَ سَأَلْتُ النَّبِيَّ عَنْ صَلَاةِ الرَّجُلِ وَهُوَ قَاعِدٌ فَقَالَ « مَنْ صَلَّى قَائِمًا فَهُوَ أَفْضَلُ ، وَمَنْ صَلَّى قَاعِدًا فَلَهُ نِصْفُ أَجْرِ الْقَائِمِ ، وَمَنْ صَلَّى نَائِمًا فَلَهُ نِصْفُ أَجْرِ الْقَاعِدِ » . قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ نَائِمًا عِنْدِي مُضْطَجِعًا هَا هُنَا²⁵⁴

İmrân b. Huseyn'den şöyle dediği rivâyet edilir: Ben Hz. Peygamber'e insanın oturarak namaz kılması hakkında sordum. Hz. Peygamber: “Her kim ayakta kılsa, bu en fazîletli olandır. Her kim oturarak kılsa onun sevabı, ayakta kılan kişinin sevabının yarısıdır. Her kim de yan yatarak kılsa, onun onun sevabı, oturarak kılan kişinin sevabının yarısıdır.” buyurdu. Ebû Abdillah el-Buhârî: Buradaki “nâimen” lâfzı, bana göre “muzdacian” manasındadır, dedi.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hz. Peygamber'in;
« مَنْ صَلَّى قَائِمًا فَهُوَ أَفْضَلُ ، وَمَنْ صَلَّى قَاعِدًا فَلَهُ نِصْفُ أَجْرِ الْقَائِمِ ، وَمَنْ صَلَّى نَائِمًا فَلَهُ نِصْفُ أَجْرِ الْقَاعِدِ »

cevabındadır. Oturarak namaz kılmanın hükmünü soran sahâbeye Hz. Peygamber, eğitici bir üslûpla cevap vermiş ve ilk olarak, daha üstün ve sevabı daha çok olan ayakta namaz kılmaktan bahsetmiş sonra oturarak namaz kılmanı ve sonrasında da yan üzeri yatarak namaz kılan kişiden bahsetmiştir. Hz. Peygamber sorulan soruya sadece oturan kişi üzerinden cevap vermekle yetinmemiş ve ayakta namaz kılmanın önemine ve faziletine dikkat çekmiştir.

28. Hadis:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ قَالَ سَأَلُوا سَهْلَ بْنَ سَعْدٍ مِنْ أَيِّ شَيْءٍ الْمِنْبَرُ فَقَالَ مَا بَقِيَ بِالنَّاسِ أَعْلَمُ مِنِّي هُوَ مِنْ أَتْلِ الْعَابَةِ ، عَمَلُهُ فُلَانٌ مَوْلَى فُلَانَةَ لِرَسُولِ اللَّهِ ، وَقَامَ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ حِينَ عَمِلَ ، وَوُضِعَ ، فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ كَبَّرَ وَقَامَ النَّاسُ خَلْفَهُ ، فَقَرَأَ وَرَكَعَ وَرَكَعَ النَّاسُ خَلْفَهُ ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ ، ثُمَّ رَجَعَ الْقَهْقَرَى ، فَسَجَدَ عَلَى الْأَرْضِ ، ثُمَّ عَادَ إِلَى الْمِنْبَرِ ، ثُمَّ قَرَأَ ثُمَّ رَكَعَ ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ ، ثُمَّ رَجَعَ الْقَهْقَرَى حَتَّى سَجَدَ بِالْأَرْضِ ، فَهَذَا شَأْنُهُ . قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ قَالَ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ سَأَلَنِي

²⁵⁴ Buhârî, Taksîru's-Salât, 18 (h.n. 1116); 17 (h.n. 1115); 19 (h.n. 1117).

أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ - رَحِمَهُ اللَّهُ - عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ ، قَالَ فَإِنَّمَا أَرَدْتُ أَنَّ النَّجِيَّ كَانَ أَعْلَى مِنَ النَّاسِ ، فَلَا بَأْسَ أَنْ يَكُونَ الْإِمَامُ أَعْلَى مِنَ النَّاسِ بِهَذَا الْحَدِيثِ . قَالَ فَقُلْتُ إِنَّ سُفْيَانَ بْنَ عُيَيْنَةَ كَانَ يُسْأَلُ عَنْ هَذَا كَثِيرًا فَلَمْ تَسْمَعْهُ مِنْهُ قَالَ لَا²⁵⁵

Ebû Hazım şöyle dedi: Sehl b. Sa'd'a: minber neyden yapılmıştır? diye sordular. Sehl şöyle dedi: İnsanlar içinde bunu benden iyi bilen kimse kalmadı. O, ormanda bulunan ılgın ağacından yapılmıştır. Onu Rasûlullah için, falanca kadının kölesi yaptı. Yapıldığında zaman Rasûlullah üzerine çıktı ve kibleye yönelip tekbîr getirdi. İnsanlar da arkasında namaza durdular. Rasûlullah tilâvet yapıp rukûya vardı. Cemâat de arkasında rükû yaptı. Sonra rükû'dan başını kaldırdı (ve kibleden yüzünü ayırmayarak) gerisin geriye döndü ve yere secde etti. Sonra yine minbere çıktı. Sonra yine rukûya vardı. Sonra (yine rükû'dan) başını kaldırıp gerisin geriye yürüyerek yere secde etti. İşte minberin durumu budur. Ebû Abdullah Buhârî şöyle dedi: Alî b. Abdillah şöyle dedi: Allah kendisine rahmet eylesin, İmâm Ahmed b. Hanbel bana bu hadisi sorup: Ben ancak Peygamberin insanlardan daha yüksekte olduğunu kastettim. Binâenaleyh bu hadise göre imâmın insanlardan daha yüksekte bulunmasında sakınca yoktur, dedi. (Alî b. Abdillah el-Medîni) der ki: Bunun üzerine ben de Ahmed b. Hanbel'e: Sufyân b. Uyeyne'ye bu hadisten pek çok suâl sorulurdu. Binâenaleyh sen ondan bu hadisi işitmedin mi? dedim. Ahmed b. Hanbel: Hayır, dedi.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Sehl b. Sa'd'ın

مَا بَقِيَ بِالنَّاسِ أَعْلَمُ مِنِّي هُوَ مِنْ أَثَلِ الْعَابَةِ ، عَمَلُهُ فَلَانٌ مَوْلَى فَلَانَةَ لِرَسُولِ اللَّهِ

ile başlayıp devam eden sözündedir. Sehl b. Sa'd'ın vermiş olduğu bu uzun cevap üslûbu'l-hakîm sanatına uygundur. Zira minberin neyden yapıldığını soranlara beklemedikleri şekilde detaylı ve uzun bir cevap verilmiş ve devamında cereyan eden olay da nakledilmiştir. Muhâtaplar, sadece minberin yapıldığı malzemeyi sormuşlar ama Sehl b. Sa'd, muhâtaplar için önemli olduğunu düşündüğü diğer bilgileri de vermiştir. Sa'd sanki şöyle demek istemiştir: Minberin neyden yapıldığını bilmen

²⁵⁵ Buhârî, **Salât**, 18 (h.n. 377); 64 (h.n. 448), **Cuma**, 26 (h.n. 917), **Buyû**, 32 (h.n. 2094), **Hibe**, 2 (h.n. 2569).

senin için önemli değil. Asıl önemli olan minber yapıldıktan sonra gerçekleşen bu durumları bilmendir.²⁵⁶

29. Hadis:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ عَمْرَةَ بِنْتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ أَنَّ يَهُودِيَّةً جَاءَتْ تَسْأَلُهَا فَقَالَتْ لَهَا أَعَاذُكَ اللَّهُ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ . فَسَأَلَتْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - رَسُولَ اللَّهِ أَيُعَذَّبُ النَّاسُ فِي قُبُورِهِمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ عَائِذَاً بِاللَّهِ مِنْ ذَلِكَ²⁵⁷

Hiz. Peygamber'in zevcesi Hiz. Âişe'den şöyle nakledilir: Yahûdî bir kadın (sadaka) istemek üzere Hiz. Âişe'ye gelip ona: Allah seni kabir azabından korusun, diye duâ etti. Bunun üzerine Hiz. Âişe Rasûlullah'a: İnsanlar kabirlerinde azâp görürler mi? diye sordu. Rasûlullah da: 'Ondan, yani kabir azabından Allah'a sığınırım' buyurdu.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hiz. Peygamber'in « عَائِذَاً بِاللَّهِ مِنْ ذَلِكَ » sözündedir. Kabir azabının hak olup olmadığını soran hanımına Hiz. Peygamber, 'Ondan Allah'a sığınırım' şeklinde cevap vermiştir. Bu cevabıyla hem kabir azabının hak olduğunu ifâde etmiş hem de Müslümanların kabir azabından korunmak için Allah'a sığınmaları gerektiğine işâret etmiştir. Hiz. Peygamber'in bu nazik üslûbu aslında bize şunu göstermektedir: Günahlardan korunmuş olan ve kabir azabı görmeyeceği halde Hiz. Peygamber, kabir azabından Allah'a sığınuyorsa biz kulların daha fazla dikkat edip, kabir azabına neden olacak amellerden uzak durması ve Allah'a sığınması gerekir.

30. Hadis:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ خَيْلاً قَبْلَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ، فَجَاءَتْ بِرَجُلٍ مِنْ بَنِي حَنِيفَةَ يُقَالُ لَهُ ثُمَامَةُ بْنُ أُتَالٍ ، فَرَبَطُوهُ بِسَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ ، فَخَرَجَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ فَقَالَ « مَا عِنْدَكَ يَا ثُمَامَةُ » . فَقَالَ عِنْدِي خَيْرٌ يَا مُحَمَّدُ ، إِنْ تَقْتُلْنِي تَقْتُلْ دَا دِمَ ، وَإِنْ تُنْعِمَ تُنْعِمَ عَلَيَّ شَاكِرٍ ، وَإِنْ كُنْتَ تُرِيدُ الْمَالَ فَسَلْ مِنْهُ مَا شِئْتَ . حَتَّى

²⁵⁶ Bkz.: Tîbî, a.g.e., C: IV, s. 1150.

²⁵⁷ Buḥârî, Kusûf, 7 (h.n. 1049); 12 (h.n. 1055), Cenâiz, 86 (h.n. 1372), Da'vât, 37 (h.n. 6366).

كَانَ الْعُدُ ثُمَّ قَالَ لَهُ « مَا عِنْدَكَ يَا ثُمَامَةُ » . قَالَ مَا قُلْتُ لَكَ إِنَّ تَنْعِمَ تَنْعِمَ عَلَيَّ شَاكِرٍ . فَتَرَكَهُ حَتَّى كَانَ بَعْدَ الْعَدِ ، فَقَالَ « مَا عِنْدَكَ يَا ثُمَامَةُ » . فَقَالَ عِنْدِي مَا قُلْتُ لَكَ . فَقَالَ « أَطَلِقُوا ثُمَامَةَ » ، فَانْطَلَقَ إِلَى نَخْلٍ قَرِيبٍ مِنَ الْمَسْجِدِ فَاغْتَسَلَ ثُمَّ دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ ، يَا مُحَمَّدُ وَاللَّهِ مَا كَانَ عَلَيَّ الْأَرْضِ وَجْهًا أَبْغَضَ إِلَيَّ مِنْ وَجْهِكَ ، فَقَدْ أَصْبَحَ وَجْهِكَ أَحَبَّ الْوُجُوهِ إِلَيَّ ، وَاللَّهِ مَا كَانَ مِنْ دِينٍ أَبْغَضَ إِلَيَّ مِنْ دِينِكَ ، فَأَصْبَحَ دِينُكَ أَحَبَّ الدِّينِ إِلَيَّ ، وَاللَّهِ مَا كَانَ مِنْ بَلَدٍ أَبْغَضَ إِلَيَّ مِنْ بَلَدِكَ ، فَأَصْبَحَ بَلَدُكَ أَحَبَّ الْبِلَادِ إِلَيَّ ، وَإِنَّ خَيْلِكَ أَخَذَنِي وَأَنَا أُرِيدُ الْعُمْرَةَ ، فَمَاذَا تَرَى فَبَشَّرَهُ رَسُولُ اللَّهِ وَأَمَرَهُ أَنْ يَعْتَمِرَ ، فَلَمَّا قَدِمَ مَكَّةَ قَالَ لَهُ فَأَيُّ صَبَوْتِ . قَالَ لَا ، وَلَكِنْ أَسَلَمْتُ مَعَ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ ، وَلَا وَاللَّهِ لَا يَأْتِيكُمْ مِنَ الْيَمَامَةِ حَبَّةٌ حِنْطَةٍ حَتَّى يَأْذَنَ فِيهَا النَّبِيُّ²⁵⁸

Saîd b. Ebî Sa'd, Ebû Hureyre'nin şöyle dediğini nakleder: Hz. Peygamber Necd tarafına bir süvârî birliği gönderdi. Bu birlik, Benî Hanîfe kabilesinden Sumâme b. Usâl denilen bir kişiyi esîr edip getirdi ve onu mescidin direklerinden birisine bağladılar. Akabinde Hz. Peygamber mescide geldi ve ona: 'Yâ Sumâme, yanında ne var (ne düşünüyorsun)?' buyurdu. Sumâme: Bende iyilik (düşüncesi) var yâ Muhammed! Eğer beni öldürürsen, kanlı bir cânîyi öldürmüş olursun. Eğer bana ihsânda bulunursan ihsâna karşı şükredici bir kişiye iyilik yapmış olursun. Eğer mal istersen, istediğin kadar iste, dedi. Nihâyet ertesi gün oldu, sonra Hz. Peygamber yine ona hitaben: 'Yâ Sumâme, yanında ne var (ne düşünüyorsun)?' buyurdu. O da: Bende yine dün sana söylediğim şey vardır. Bana ihsânda bulunursan ihsâna karşı şükredici bir kişiye iyilik yapmış olursun, dedi. Hz. Peygamber onu o gün de bağlı olarak bıraktı. Nihâyet üçüncü gün olunca Hz. Peygamber yine: 'Yâ Sumâme, yanında ne var?' buyurdu. Sumâme de: Yanımda sana söylediğim şey var, dedi. Hz. Peygamber : 'Sumâme'yi salıveriniz!' buyurdu. Sumâme serbest kalınca, hemen mescidin yakınındaki bir suya gitti, yıkandı, sonra mescide girdi ve: Eşhedu en lâ ilâhe illallah ve eşhedu enne Muhammeden rasûlullah dedi ve şöyle devam etti: Yâ Muhammed! Vallahi şu yeryüzünde bana senin yüzünden daha düşman hiçbir yüz yoktu. Fakat bu sabah senin yüzün, bana yüzlerin en sevimsisi olmuştur. Vallahi dinlerden hiçbir dîn bana senin dîninden daha düşmanca gelmezdi. Fakat bu sabah senin dinin bana dinlerin en güzeli olmuştur. Vallahi beldelerden hiçbir belde bana senin belden kadar sevimsiz

²⁵⁸ Buḥârî, **Meğâzî**, 70 (h.n. 4372), **Salât**, 76 (h.n. 462); 82 (h.n. 469), **Husûmât**, 6 (h.n. 2422); 7 (h.n. 2423).

değildi. Fakat bu sabah senin belden bana beldelerin en sevimsisi oldu. Ey Rasûl! Ben umre yapmaya niyet ettiğim sırada senin süvarilerin beni yakalamışlardı. Şimdi sen ne düşünüyorsun? dedi. Bunun üzerine Rasûlullah, Sumâme'yi (dünyâ ve âhiret saâdetiyle) müjdeledi ve umre yapmasını emretti. Sumâme Mekke'ye varınca birisi ona: Dininden başka bir dine mi döndün? dedi. O da: Hayır vallahi ben dinden çıkmadım. Fakat ben Allah'ın Rasûlü olan Muhammed'in beraberinde müslüman oldum. Vallahi Hz. Peygamber o hususta izin vermedikçe size Yemâme'den bir buğday tanesi gelmeyecektir, dedi.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hz. Sumâme'nin

« لَأَ ، وَلَكِنْ أَسَلَمْتُ مَعَ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ »

sözündedir. Tîbî bu hadis-i şerîfi şöyle açıklar:

“Sumâme, ‘dinini mi değiştirdin?’ diye soran kişiye, şirkten çıkıp tevhide döndüğü halde ‘vallahi ben dinden çıkmadım. Fakat ben Rasûlullah'ın huzurunda müslüman oldum’ diye cevap vermiştir. Sumâme bu cevabıyla aslında: Siz bir din üzere değilsiniz ki ben o dinden çıkmış olayım. Sizin inandığınız şey bir din değildir. Ben din olarak ilk defa Allah'ın dinini seçtim ve Rasûlullah'ın huzurunda âlemlerin rabbi olan Allah'a teslim oldum, demek istemiştir.”²⁵⁹

31. Hadis:

حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا أَبُو خَالِدٍ الْأَحْمَرُ قَالَ سَمِعْتُ هِشَامَ بْنَ عُرْوَةَ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ هُنَا أَقْوَامًا حَدِيثًا عَاهَدُهُمْ بِشِرْكٍ ، يَأْتُونَا بِالْحِمَانِ لَا نَدْرِي يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا أَمْ لَا . قَالَ « اذْكُرُوا أَنْتُمْ اسْمَ اللَّهِ وَكُلُوا » . تَابَعَهُ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ وَالِدُ الرَّزْدِيِّ وَأَسَامَةُ بْنُ حَفْصٍ²⁶⁰

Hz. Âişe'nin şöyle dediği nakledilir: Sahâbeler: Yâ Rasûlallah, yakın zamanda müşrik olan (yeni Müslüman olan) kavimler var, onlar bizlere etler getiriyorlar. Bizler onların bu hayvanları keserlerken üzerlerine Allah'ın ismini zikredip zikretmediklerini bilmiyoruz? dediler. Rasûlullah onlara: ‘Sizler kendiniz o etler üzerine Allah'ın ismini

²⁵⁹ Tîbî, a.g.e., C: IX, s. 2741.

²⁶⁰ Buḥârî, **Tevhîd**, 13 (h.n. 7398), **Buyû**, 5 (h.n. 2057), **Zebâih**, 21 (h.n. 5507).

zikredin ve onları yiyin!’ buyurdu. Hadisin râvîlerinden Ebû Hâlid el-Ahmer’e, Muhammed b. Abdirrahmân, ed-Derâverdî ve Usâme b. Hafs uymuşlardır.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu’l-hakîm sanatı Hz. Peygamber’in « اذْكُرُوا أَنْتُمْ اسْمَ اللَّهِ وَكُلُوا » sözündedir. Tîbî bu hadis-i şerîf için şu açıklamayı yapar:

“Hz. Peygamber’in ‘Sizler kendiniz o etler üzerine Allah’ın ismini zikredin ve onları yiyin’ sözü üslûbu’l-hakîm sanatındandır. Zira Hz. Peygamber onlara zımnen şöyle buyurmuştur: Onların Allah’ın ismini zikredip etmemeleriyle ilgilenmeyin, bunun hakkında sormayın. Sizi şuan ilgilendiren şey, sizin o etler üzerine Allah’ın ismini zikretmenizdir.”²⁶¹

32. Hadis:

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبُعْدَاذِيُّ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ فَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا قَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهُ كَيْفَ يُخَشَّرُ الْكَافِرُ عَلَى وَجْهِهِ قَالَ « أَلَيْسَ الَّذِي أَمْسَاهُ عَلَى الرَّجُلَيْنِ فِي الدُّنْيَا قَادِرًا عَلَى أَنْ يُمَشِّيهُ عَلَى وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ». قَالَ فَتَادَةُ بَلَى وَعِزَّةَ رَبِّنَا .²⁶²

Enes b. Mâlik’den şöyle rivâyet edilir: Bir adam: Ey Allah’ın Peygamberi! Kâfir kişi kıyâmet günü yüzüstü nasıl haşr olunur? diye sordu. Rasûlullah: “Dünyâda onu iki ayağı üzerinde yürüten Allah, kıyâmet gününde yüzü üzerinde yürütmeye kâdir değil midir?” diye cevap verdi. Râvîlerden Katâde şöyle demiştir: Evet, Rabbimizin izzetine yemîn ederim ki, kâdirdir!

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu’l-hakîm sanatı Hz. Peygamber’in

« أَلَيْسَ الَّذِي أَمْسَاهُ عَلَى الرَّجُلَيْنِ فِي الدُّنْيَا قَادِرًا عَلَى أَنْ يُمَشِّيهُ عَلَى وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ »

sözündedir. Hz. Peygamber kendisine sorulan soruya direk cevap vermek yerine, cevabın etkisini artırmak ve önemine dikkat çekmek amacıyla soruya soruyla cevap vermeyi tercih etmiştir. Sorusuna cevap bekleyen sahabe Hz. Peygamber’in sorusuyla karşı karşıya kalmıştır. Hz. Peygamber bu üslûbuyla Mevla Teâla’nın kudretine vurgu yapmıştır.

²⁶¹ Tîbî, **a.g.e.**, C: IX, s. 2805; Bkz.: İbn Hacer ‘Askalânî, **a.g.e.**, C: IX, s. 636.

²⁶² Buḥârî, **Rikâk**, 45 (h.n. 6523), **Tefsîr**, 25/1 (h.n. 4760).

33. Hadis:

حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنْ أَبِي أُسَامَةَ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ مَنْ أَكْرَمُ النَّاسِ قَالَ « أَتَقَاهُمْ لِلَّهِ » . قَالُوا لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسَأَلُكَ . قَالَ « فَأَكْرَمُ النَّاسِ يُوسُفُ بْنُ اللَّهِ ابْنُ نَبِيِّ اللَّهِ ابْنِ نَبِيِّ اللَّهِ ابْنِ خَلِيلِ اللَّهِ » . قَالُوا لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسَأَلُكَ . قَالَ « فَعَنْ مَعَادِنِ الْعَرَبِ تَسَأَلُونِي ، النَّاسُ مَعَادِنُ خِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَتَّهُوا

« 263

Ebû Hureyre'den şöyle rivâyet edildi: Rasûlullah'a: Yâ Rasûlallah, insanların en asili, en seçkini kimdir? diye soruldu. Rasûlullah: 'İnsanların en takvâlî olanıdır' buyurdu. Soru soranlar: Biz senden bunu sormuyoruz, dediler. Bunun üzerine Rasûlullah: "Öyleyse Allah'ın Peygamberi Yûsuf'tur. Yûsuf, Allah'ın Peygamberi (Ya'kûb'un) oğludur. O da Allah'ın Peygamberi (Îshâk'ın) oğludur. O da Halîlullah'ın (İbrâhîm'in) oğludur" buyurdu. Suâl soranlar: Sorduğumuz bu değildi, dediler. Bu defa Rasûlullah: 'Sizler Arap şeceresinin asıllarından (ana soylarından) soruyorsunuz. İnsanların Câhiliye döneminde hayırlı olanları, ilim üzere hareket ederlerse, İslâm devrinde de en hayırlılarıdır' buyurdu.

Bu hadis-i şerîfte bulunan üslûbu'l-hakîm sanatı Hz. Peygamber'in « أَتَقَاهُمْ لِلَّهِ » ve « فَأَكْرَمُ النَّاسِ يُوسُفُ بْنُ اللَّهِ ابْنُ نَبِيِّ اللَّهِ ابْنِ نَبِيِّ اللَّهِ ابْنِ خَلِيلِ اللَّهِ »

sözlerindedir. Tîbî şöyle der:

"İnsanların en asili, en seçkini kimdir? Sorusuyla, Habeşli bir köle de olsa mutlak olarak Allah katında en değerlisi kastedilebilir. Aynı şekilde asaletle beraber soy da kastedilebilir. Ancak bu soruda soy kastedilmiştir. Çünkü معادن kelimesi soy anlamındadır. Hz. Peygamber verdiği cevap ile hem soy olarak hem de hürmet ve saygı olarak en değerli olan kişiyi belirtmiş her iki ihtimali de büyük bir nezaketle kullanmıştır."²⁶⁴

²⁶³ Buḥârî, *Eḥdîsu'l-Enbiyâ*, 19 (h.n. 3383); 8 (h.n. 3353); 14 (h.n. 3374), *Menâkıb*, 1 (h.n. 3490), *Tefsîr*, 12/2 (h.n. 4689).

²⁶⁴ Tîbî, *a.g.e.*, C: X, s. 3144.

Hz. Peygamber aynı zamanda muhâtapların “soy olarak en değerlisi kimdir” sorusunu “Allah katında ihsâna en layık olanı ve Allah katında en değerlisi kimdir?” sorusuna hamlederek cevap vermiştir. Hz. Peygamber bu cevabıyla, İslâm’ın insanları eşit tuttuğunu ve üstünlüğün takva ile olduğunu belirtmiştir.²⁶⁵

²⁶⁵ Ramazan Kazan, **Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2013, s.335; Kemâl İzzüddîn, **el-Hadîsü'n-Nebevîyyi's-Şerîf min Vicheti'l-Belâgiyye**, Beyrut, Dâru İkra', 1984, s. 350.

SONUÇ

İnsanın kendisini ifâde ederken ne kadar kendisi olabildiği ve seçtiği kelimelerin maksadıyla ne kadar örtüştüğü kullandığı üslûbuyla kâimdir. Bu bakımdan içte olanın dışa vurumunda üslûbun önemi ortaya çıkar. Recâizâde'nin ifâdesiyle “üslûbu beyân aynıyle insandır” sözü, kişinin ağzından/kaleminden çıkan her sözün bizzat kendisini temsîl ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu nedenle kişi gerek sözlerinin sorumluluğu gerekse de muhâtabında bıraktığı etki olarak üslûbuyla bir bütünlük arzeder. Üslûp, kişiye ait olduğu kadar bir zümreye, cemaate, ekole, belde veya ülkeye yahut da sanatsal bir etkinliğe ait olabildiği gibi aynı zamanda ilâhî bir vasfiyet de barındırır. Zira her ilâhî mesajda, kullara iletilmek istenen maksadın etki derecesine göre farklı pek çok üslûp kullanılmıştır. İşte bu üslûplardan birisi de Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerin sahip olduğu ve tezimizin esâsını teşkil eden üslûbu'l-hakîm sanatıdır. Sorulan bir soruya yahut söylenen bir lafa gaye gözetmeksizin yalın bir cevap vermek yerine gerek Kur'ân-ı Kerîm gerekse de hadislerde muhâtabların menfaatleri düşünülerek belli başlı hikmetler ışığında cevaplar verilmiştir. Bu üslûbun en önemli gayelerinden birisi, muhâtaba, sorunun nasıl sorulacağını öğretmektir. Bazen de muhâtabın/mütekellimin, sorduğu soru, söylediği lafız ile bir cezâ-yı müeyyide ile karşılaşmasının önüne geçmek adına soruyu/kelâmı farklı bir şeye hamlederek cevap vermektir. Üslûbu'l-hakîm sanatında cevaplar kimi zaman öğretici kimi zamansa da eğitici şekillerinde vaki olur. Hadislerde incelediğimiz bu üslûp örneklerinde Hz. Peygamber'i bir eğitimci olarak görürüz. Hz. Peygamber verdiği cevaplarla hem ashâbını irşâd etmiş hem de detaylı ve dikkat çekici cevaplarıyla onları bilinçlendirerek hayra ve sevaba yönlendirmiştir. Bu üslûp türü bazen de çok fazla veya gereksiz soru sorarak karşısındakini bunaltan kişinin verdiği eziyetten kurtulma maksadıyla bir savuşturma şeklinde de kullanılmıştır. Örneğin Hz. Peygamber kendisine o dönemde sıkça sorulan “kıyâmet ne zaman kopacak?” sorusuna muhâtabların yaşantı ve ihtiyaçları doğrultusunda cevaplar vermiştir. Aynı minvaldeki bu sorulardan birisine verdiği cevaba “ وَتِلْكَ ” şeklinde başlayarak adeta bu soru karşısındaki hoşnutsuzluğunu dile getirmiştir. Aynı soruya yine “ne hazırladın?”, “emânetler zâyi edildiğinde kıyâmeti bekle” ve “şu genç yaşarsa, buna ihtiyarlık

gelmeden sizin kıyâmetiniz kopar” gibi o anki muhâtapların ihtiyaç ve durumlarını gözeterek cevaplar vermiştir. Özetle verilen cevap, sırf soru soranın konu hakkındaki merakını gidermek üzere değil, onu daha faydalı şeylere yönlendirme, cevapla birlikte eğitici olarak daha detaylı bilgilendirme gibi pek çok hikmeti içerisinde barındırır. Bu açıdan bakıldığında üslûbu’l-hakîm sanatının normal bir soru-cevap üslûbu olmadığı ve edebî olduğu kadar eğitici ve öğretici bir amaç taşıdığı aşikârdır.

Tezimizde incelediğimiz otuz üç hadisi tespit ederken Sahîh-i Buhârî şerhlerinde üslûbu’l-hakîm sanatına işâret edilen hadislere öncelik verilmiş ve hadislerin farklı konuları kapsamasına dikkat edilmiştir. Seçmiş olduğumuz hadisler genel olarak îmân, ibâdet ve muâmelât konularından bahsetmektedir. Îmân kavramı ve kişiye kattığı değerler gibi ‘Îmân’ bahsine dâhil konular ile; namaz, hac, cihâd, cennete veya cehenneme götürecek ameller, kadınlara has durumlar gibi ‘İbâdet’ bahsine dâhil olan konularla birlikte kul ve Allah hakkı, borç gibi ‘Muâmelât’ bahsinden konular seçtiğimiz örnek hadislerin kapsadığı konulardandır. Aynı şekilde bu otuz üç hadis arasında sabrın ve şükrün önemi, tevâzu, peygamberlere uyma, soru sorma adabı gibi ahlâki konulara değinen konular da yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- A‘zamî, M. Mustafa: “BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil”, **DİA**, C: VI, 1992, s. 368-372.
- ‘Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed: **‘Umdetü’l-Kârî; fî Şerhi Sahîhi’l-Buhârî**, 25 c., Beyrut, Lübnan, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, t.y.
- ‘Ayyâd, Şükrî Muhammed: **el-Luğatü ve’l İbdâ’**, y.y., İnternational Press, 1988.
- Bayer, İsmail: “İbn-i Kemâl’in “el-Üslûbu’l-Hakîm” Risâlesinde İlgili Âyetlere Bakışı ve es-Sekkâkî Eleştirisi”, **İLTED**, Erzurum, No: 45, 2016/1, s. 215-231.
- Bolelli, Nusreddin: **Belâgat: Beyân-Meânî-Bedî İlimleri Arap Edebiyatı**, 3. bs., İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğîre: **el-Câmi‘us-Sahîh: el-Câmi‘u’l-Müsnedi’s-Sahîhi’l-Muhtasar min Umûri Resûlillâh Sallallahü Aleyhi ve Sellem ve Sünenihî ve Eyyâmih**, Tahkîk: Şu‘ayb el-Arnaûd: ‘Âdil Mürşid, 5 c., Suriye, Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 2011.
- Bulut, Ali: **Belâgat Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, İFAV Yayınları, 2015; **Bedî‘ İlmi**, İstanbul, İFAV Yayınları, 2016.

Câhiz, ‘Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî bi’l-Velâel-Leysî Ebû Osmân:

Cârim, Ali ve Mustafa Emîn:

Cârullâh ez- Zemaşerî, Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed:

Celâlüddîn es-Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr:

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd:

Coşkun, Ahmet:

Cuyûsî, Abdullah; Muhammed Tavâlîbe,

Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahmân b. Muhammed:

Çalışkan, Âdem:

el-Beyân ve’t –Tebyîn, 3 c., Beyrut, Dar ve Mektebetü’l-Hilâl, 2001.

el-Belâgatü’l-Vâziha, İstanbul, Eda Neşriyat, t.y.

Esâsu’l-Belâga, Tahkîk: Muhammed Bâsıl ‘Uyûn es-Sûd, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1998.

Buğyetü’l-Vü‘ât fî Tabakâti’l-Lügaviyyi ve’n-Nühât, Tahkîk: Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhîm, 2 c., Lübnan, Mektebeyi ‘Asriyye, 1964.

Tâcü’l-Luğati; ve Sihâhu’l-‘Arabiyyeti, Tahkîk: Ahmed Abdulğafûr Attâr, 6 c., Beyrut, Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, 1987.

“İBN ÂŞÛR, Muhammed Tâhir”, **DİA**, C: XIX, 1999, s. 332-335.

“Risâletün fî’l-Üslûbi’l-Hakîm li İbni Kemâl Bâşâ (Dirâse ve Tahkîk)”, **el-Mecelletü’l-Ürdüniyye fi’-Dirâsâti’l-İslâmiyye; Mecelle ‘İlmiyye ‘Âlemiyye Mühakkeme**, C: V, No: 2, 2009, s. 126-142.

Delâilu’l-i‘câz, Kahire, Matbaatü’l-Medenî, t.y.

“Üslûp ve Üslûpbilim Üzerine-1: İlk Belirlemeler”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C: VII, No: 34, Ekim 2014, s. 45-46.

- Çetin, Nihad M.: “Arap”, **DİA**, 1991, C:III, s. 276-309.
- Çoban, Ahmet: **Edebiyatta Üslûp Üzerine**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004.
- Diyanet İşleri Başkanlığı: **Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, çev. Ahmed Naim-Kâmil Miras, 13 c., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1982.
- Durmuş, İsmail: “İBN EBÜ’L-İSBA’”, **DİA**, C: XIX, 1999, s. 467-468; “İBNÜ’L-ESÎR, Ziyâeddin”, **DİA**, C: XXI, 2000, s. 30-32; “İBNÜ’L-MU‘TEZ”, **DİA**, C: XXV, 2002, s. 156-157; “KAZVÎNÎ, Hatîb”, **DİA**, C: XXV, 2002, s. 156-157; “SEKKÂKÎ, Ebû Ya‘kûb”, **DİA**, C: XXXVI, 2009, s. 332-334; “Üslûb-ı Hakîm”, **DİA**, C: XLII, 2012, s. 381-382; “ZEBÎDÎ, Muhammed Murtazâ”, **DİA**, C: XLIV, 2013, s. 168-171.
- Dölek, Âdem: “Edebî Açından Hadislerde “Üslûb-i Hakîm” ve Önemi”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, No: 15, 2001, s. 325-341.
- Ebu’l-Bekâ el-Kefevî: el-Hanefî Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kırîmî: **el-Külliyât: Mu‘cemun fi’l-Mustalahât ve’l-Furûki’l-Lugaviyye**, Tahkîk: Adnân Derviş-Muhammed Mısrî, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, t.y.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî: **Tehzîbu’l-Luga**, Tahkîk: Muhammed ‘Avz Mur‘ib, 15 c., Beyrut, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 2001.

- Fayda, Mustafa: “TABERÎ, Muhammed b. Cerîr”, **DİA**, C: XXXIX, s. 314-318.
- Gümüş, Sadrettin: “CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerîf”, **DİA**, C: VIII, 1993, s. 134-136.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah: “ABDÜLKAHİR el-CÜRCÂNÎ”, **DİA**, C: I, 1988, s. 247-248.
- Hafâcî, Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed Saîd b. Sinan: **Sirru'l-Fesâha**, Beyrut, Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1982.
- Hâşimî, Seyyid Ahmed: **Cevâhiru'l-Belâga**, hz.: Yûsuf es-Sumeylî, Beyrut, Mektebeyi 'Asriyye, 1999.
- Hatîb Kazvînî, Celalüddîn Muhammed b. Abdirrahman: **el-Îzâh fî 'Ulûmi'l-Belâga**, Beyrut, Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Hatîb Kazvînî, Celâlüddîn Muhammed b. Abdirrahmân: **et-Telhîs fî 'Ulûmi'l-Belâga**, Şerh: Abdurrahmân el-Berkûtî, 2. bs., Mısır, Dâru'l-Fikrati'l-'Arabî, 1932.
- Hillî, Ebü'l-Mehâsin Safiyyüddîn Abdülazîz b. Serâyâ b. Alî et-Tâî es-Senbesî: **Şerhu'l-Kâfiye el-Bedî'iyye: fî 'Ulûmi'l-Belâgati ve Mehâsini'l-Bedî'iyye**, Tahkîk: Nesîb Neşâvî, Beyrut, Dâr Sâdır, 1991.
- Hüseyin, Abdulkâdir: **Fennü'l-Belâga**, 2. bs., Beyrut, 'Âlemü'l-Kütüb, 1984.

İbn ‘Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tûnisî:

e’t-Tahrîr ve’t-Ten’vîr: Tahrîru’l-Ma’ne’s-Sedîd ve Tenvîru’l-‘Akli’l-Cedîd min Tefsîri’l-Kitâbi’l-Mecîd, 30 c., Tunus, Dâru’t-Tûnusiyye, 1984.

İbn Battâl Ebü’l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik el-Bekrî el-Kurtubî:

Şerhu Sahîh-i Buhârî, Tahkîk: Ebû Temîm b. İbrâhîm, 10 c., Riyad, Mektebe-yi Rüşd, 2003.

İbn Ebî el- İsbâ‘, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm (Abdüsselâm) b. Abdilvâhid b. Zâfir el-Mısrî:

Bedî’u’l-Kur’ân, Tahkîk: Hanefî Muhammed Şeref, y.y., Nahdati Mısır, t.y.

İbn Ebî el-İsbâ‘, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm (Abdüsselâm) b. Abdilvâhid b. Zâfir el-Mısrî:

Tahrîru’t-Tahbîr: fî Smâ‘ati’s-Şi‘ri ve’n-Nesri ve Beyâni İ‘câzi’l-Kur’âni, Tahkîk: Yahyâ Murâd, y.y., t.y.

İbn Fâris, Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî:

Mu‘cemu Mekâyisi’l-Luga, Tahkîk: Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 6 c., y.y., Dâru’l-Fikrati, 1979.

İbn Hacer ‘Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed:

Fethu’l-Bârî; bi-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî, 13 c., Beyrut, Dâru’l-Ma‘rife, 1959.

İbn Hallikân, Ebü’l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr:

Vefeyâtü’l-A‘yân: Ve Enbâu Ebnâi’z-Zamân, Tahkîk: İhsân Abbâs, Dâru Sâdır, 7 c., Beyrut, 1971.

İbn Hicce, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh el-Hamevî:

Hizânetü'l-Edeb: ve Ğâyetü'l-Ereb, 2 c., Beyrut, Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 2004.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali Cemâlüddîn:

Lisânü'l-'Arab, 15 c., 3. bs., Beyrut, Dâru Sâdır, 1993.

İbn Mu'tez, Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed billâh İbnü'l-Mütevekkil İbnü'l-Mu'tasım İbnü'r-Reşîd Abbâsî:

el-Bedî' fi'l-Bedî', y.y., Dâru'l-Cîl, 1990.

İbn Receb Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî:

Fethü'l-Bârî Şerhu Sahîh-i Buhârî, Tahkîk: Mahmûd b. Şa'bân b. Abdulmaksûd vd., 9 c., Medine, Mektebetü'l-Gurabâ el-Eseriyye, 1996.

İd, Salâh:

el-Üslûbu'l-Edebî: Beyne'l-İtticâheyn en-Nahvî ve'l-Belâgî, Kahire, Mektebetü'l-Âdâb, 1993.

İzzüddîn, Kemâl:

el-Hadîsü'n-Nebevîyyi's-Şerîf min Vicheti'l-Belâgiyye, Beyrut, Dâru İkra', 1984.

Kahraman, Âlim:

“ÜSLÛP” (Türk Edebiyatı), **DİA**, C:XLII, 2012, s. 387-388.

Kandemir, M. Yaşar:

“el-CÂMİU's-SAHÎH”, **DİA**, C: XVII, 1993, s. 114-123.

Kandemir, M. Yaşar:

“HADİS”, **DİA**, C: XV, 1997, s. 27-64.

Kandemir, M. Yaşar:

“Lahn” (Hadis), **DİA**, C: XXVII, 2003, s. 56-57.

- Karaarslan, Nasuhi Ünal: “İBN HİCCE”, **DİA**, C: XX, 1999, s. 65-66.
- Kâsım, Hamza Muhammed: **Menâru'l-Kârî; Şerhu Sahîhi Buhârî**, Nşr.: Beşîr Muhammed Uyûn, 5 c., Dımeşk, Suriye, Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1990.
- Kazan, Ramazan: **Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2013.
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh Hüseyinî: **Feyzü'l-Bârî; 'Alâ Sahîhi'l-Buhârî**, Tahkîk: Muhammed Bedr Âlem, 6 c., Beyrut, Lübnan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Kılıç, Hulusi: “Belâgat”, **DİA**, C: V, 1992, s. 380-383; “AHMED el-HÂŞİMÎ”, **DİA**, C: II, 1989.
- Kıyıcı, Selahattin: “EZHERÎ, Muhammed b. Ahmed”, **DİA**, C: XII, 1995.
- Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî: **el-Kevâkibü'd-Derârî; fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, 25 c., Beyrut, Lübnan, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1937.
- Matlûb, Ahmed: **Esâlib Belâgiyye**, Kuveyt, Vikâye el-Matbû'ât, 1980.
- Medenî, Sadrüddîn Alî Hân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed Ma'sûm el-Hüseyinî: **Envâru'r-Rebî' fî Envâ'i'l-Bedî'**, Tahkîk: Şâkir Hâdî Şükr, 7 c., Necef, Matbaatu'n-Nu'mân, 1968.
- Meydânî, Abdurrahmân Hasen Habenneke: **el-Belâgatu'l-'Arabiyye: Üsüsühâ ve 'Ulûmuhâ ve Fünûnuhâ**, 2 c., Dımeşk, Dâru'l-Kalem, Beyrut, Dâru'ş-Şâmiye, t.y.

Molla Gürânî, Ahmed b. İsmâîl
b. Osman b. Muhammed:

el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâzi Ehâdîsi'l-Buhârî,
Tahkîk: Şeyh Ahmed 'İzzu- 'Înâye, 11 c., Beyrut,
Lübnan, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2008.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ
Muhyiddîn Yahya b. Şeref:

Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Lugât, 4 c., Beyrut, Lübnan,
Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, t.y.

Önal, Mehmet:

“Edebî Dil Ve Üslûp”, **Atatürk Üniversitesi
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**,
Erzurum, No:36, 2008, s. 23-46.

Önal, Mehmet:

Edebî Eserde İfade, Ankara, Kurgan Edebiyat
Yayınları, 2001.

Öz, Mustafa:

“Muhakkeme-i ûla”, **DİA**, C: XXX, 2005, s. 398-
399.

Özen, Şükrü:

“TEFTÂZÂNÎ”, **DİA**, C: XXXX, 2011, s. 299-
308.

Özkan, Halit:

“SÜYÛTÎ”, **DİA**, C: XXXVIII, 2010, s. 188-198;
“TÎBÎ”, **DİA**, C: XLI, 2012, s. 125-127.

Polat, Selahattin vd.,

Hadis Araştırma Ve Tenkit Kılavuzu, İstanbul,
İFAV, 2008.

Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn
Muhammed b. Ebî Bekr b.
Abdilkâdir el-Hanefî:

Muhtâru's-Sihâh, Tahkîk: Yûsuf Şeyh
Muhammed, Beyrut, el-Mektebetü'l-'Asriyye,
1999.

Recâizâde Mahmut Ekrem:

Talim-i Edebiyat, İstanbul, Mihran Matbaası,
1881.

Sabbâğ, Muhammed:

el Hadisü'n-nebevî: Mustalahuhû-Belâgatuhû-Kütübühû, y.y., el-Mektebü'l-İslâmî, 1981.

San'ânî, Ebû İbrâhîm
Muhammed b. İsmâîl b. Salâh
b. Muhammed:

Sübülü's-Selâm; Şerhu Bulûğî'l-Merâm, 2 c.,
y.y., Dâru'l-Hadîs, t.y.

Sekkâkî, Ebû Ya'kûb
Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr
b. Muhammed b. Alî el-
Hârizmî:

Miftâhu'l-'Ulûm, 2.bs., Beyrut,Dâru'l-Kütübî'l-
'İlmiyye, 1987.

Seyyid Şerîf el-Cürcânî, Ebü'l-
Hasen Alî b. Muhammed b. Alî
el-Hanefî:

Mu'cemü't-Ta'rîfât, Tahkîk: Muhammed Sıddık
el Minşâvî, Kahire, Dâru'l-Fazîle, 2004.

Seyyid Şerîf el-Cürcânî, Ebü'l-
Hasen Alî b. Muhammed b. Alî
el-Hanefî:

el-İşârât ve't Tenbîhât fî 'İlmi'l-Belâğa, Tahkîk:
Abdulkâdir Hüseyin, Kahire, Mektebetü'l-Âdâb,
1997.

Sîbeveyh, Amr b. Osman b.
Kanber el-Hârisî bi'l-velâi Ebû
Bîşr:

el-Kitâb, Tahkîk: Abdusselâm Muhammed Hârûn,
3.bs., Kahire, Mektebetü el-Hancî, 1988.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn
Abdurrahmân b. Ebî Bekr b.
Muhammed el-Hudayrî eş-
Şâfiî:

el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân, 4 c., y.y., Nşr.:
Heyeti'l-Misriyye el-'Âmme li'l-Kitâb, 1974.

Şâyib, Ahmed:

el-Üslûb, 12. bs., y.y., Mektebeyi Nahza el-
Misriyye, 2003.

Şeşen, Ramazan:

“CÂHİZ”, **DİA**, C: VII, 1993, s. 20-24.

- Şîrâzî, Ahmed Emîn: **el-Belîg: fî'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'**, y.y., Matbaatu Neşri'l-İslâmî, 2001.
- Tabâne, Bedvî: **Mu'cemü'l-Belâgati'l-'Arabiyye**, 3. bs., Cidde, Dâru'l-Menâra, 1988.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî: **Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Qur'an**, Tahkîk: Ahmed Muhammed Şâkir, 24 c., y.y., Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tarakçı, Celal: "CENAB ŞAHABEDDİN", **DİA**, C:VII, 1993, s. 346-349.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh: **Muhtasarü'l-Me'ânî**, İstanbul, Salâh Bilici Kitabevi, t.y.
- Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed: **Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbih**, Tahkîk: Abdülhamîd Hindâvî, 13 c., Mekke, Riyad, Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, 1997.
- Tirmizî Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Serve es-Sülemî: **Câmi'u't-Tirmizî**, Tahkîk: Sâlih b. Abdî'l-Azîz b. Muhammed, Riyad, Dâru's-Selâm, 1999.
- Tural, Hüseyin: "İBN FÂRİS", **DİA**, C: XIX, 1999, s. 479-481.
- Turan, Şerafettin: "Kemalpaşazâde", **DİA**, C: XXV, 2002, s. 238-240.
- Tülücü, Süleyman: "MA'MER b. MÜSENNÂ", **DİA**, C: XXVII, 2003, s. 551-552.

Türkiye Diyanet Vakfı:

Kur'ân-ı Kerîm Ve Açıklamalı Meâli, haz.: Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Prof. Dr. Ali Özek, Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez, Prof. Dr. Mustafa Çağrıç, Prof. Dr. Sadrettin Gümüş, Doç. Dr. Ali Turgut, 7. bs., Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Uçar, Abdullah:

“RECÂİZÂDE MAHMUD EKREM”, **DİA**, C: XXXIV, 2007, s. 503-504.

Vehbe, Mehdî ve Kâmil el-Mühendis:

Mu‘cemü’l-Mustalahâti’l-‘Arabiyyeti fi’l-Luğati ve’l-Edebi, 2. bs., Beyrut, Mektebetü Lübnân, 1984.

Zebîdî, Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Hüseynî:

Tâcü’l- ‘Arûs: min Cevâhiri’l-Kâmûs, 40 c., y.y., Dâru’l-Hidâye, t.y.

Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Osman:

Siyeru ‘Alâmi’n-Nübelâ, 18 c., Kahire, Dâru’l-Hadîs, 2006.

Ziyâuddîn İbn Esîr, Ebü’l-Feth Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî:

el-Meselü’s-Sâir fi Edebi’l-Kâtibi ve’s-Şâ‘ir, 4 c., Kahire, Daru Nahzati Mısır, t.y.

DİZİN

A

- Abdulkâdir Hüseyin..... 7, 18, 19, 20, 23, 24, 26, 27,
28, 39, 109
- Abdulkâhir Cürcânî 7, 32, 33, 36, 42, 48
- Abdurrahmân Hasen Habenneke el-Meydânî . 7, 36,
37, 107
- Âdem Çalışkan 6, 13, 14, 15
- Âdem Dölek..... 7
- Ahmed el-Abbâsî..... 61
- Ahmed Emîn eş-Şîrâzî..... 7, 54, 55
- Ahmed Matlûb..... 5, 19, 28
- Ahmed Şâyib 5, 16
- Ahmet Çoban..... 6, 10, 11, 12, 14
- Ali Bulut..... 3, 7, 21, 22, 44, 45, 47, 49, 51
- Ali el-Cârim..... 7, 12, 16, 17, 19, 20, 23, 24
- Aynî..... 61, 73, 74, 85, 87, 89, 101

B

- Buffon..... 11, 12

C

- Câhiz.... 5, 19, 20, 21, 27, 28, 32, 33, 36, 41, 42, 43,
54, 102
- Cârullâh ez- Zemaşeri..... 7, 102
- Cenap Şahabettin 11
- Cevherî 38, 48, 102

E

- Ebû Hilâl el-‘Askerî..... 33

- Ebû Ubeyde Ma‘mer b. Müsennâ 36
- Ebu‘l-Bekâ el-Kefevî..... 39, 103
- Ezherî..... 37, 38, 103

H

- Haccâc 45, 48, 49, 50, 56
- Hafâcî 7, 19, 22, 32, 33, 104
- Hâlid b. Velid 47, 51
- Hasan Uçar 7
- Hâşimî . 7, 16, 17, 19, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 33, 36,
37, 49, 51, 104
- Hatîb Kazvînî..... 3, 7, 22, 34, 104
- Hattâbî 60
- Hillî..... 43, 104
- Hulusî Kılıç 32, 33

İ

- İbn Âşûr..... 52, 53, 104
- İbn Battâl 61, 64, 105
- İbn Ebi el-İsba‘ 7, 43, 44, 47, 54, 105
- İbn Fâris..... 37, 38, 105
- İbn Hacer 61, 62, 73, 74, 78, 85, 89, 96, 105
- İbn Hicce 39, 43, 105
- İbn Manzûr 3, 10, 19, 105
- İbn Mu‘tez 33, 36, 37
- İbn Receb..... 61, 65, 66, 106
- İbn. Hallikân 59
- İbnü’s-Salâh..... 60
- İmâm-ı Buhârî..... 3, 4, 29, 59
- İsmail Bayer..... 7
- İsmail Durmuş 7, 19, 22, 33, 38, 43, 48
- İsmâil es-San‘ânî 82

K

Kaba'serî	48, 49, 50, 56
Kâmil el-Mühendis	3, 12, 16, 17, 18, 26, 110
Kastallâni	61
Kazvîni	20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 32, 34, 36, 37, 40, 44, 45, 49, 50, 105
Kemâl İzzüddîn	6, 98
Kemalpaşazâde	6, 7, 40, 104, 110
Keşmîrî	61, 83, 85, 107
Kirmânî	61, 62, 73, 74, 87, 89, 107
Kudâme	22, 32, 33

M

M. Yaşar Kandemir	2, 3, 59, 60, 61
Medenî	46, 47, 107
Mehdî Vehbe	3, 12, 16, 17, 18, 26
Mehmet Önal	1, 6, 10
Molla Gürânî	60, 66, 77, 82, 83, 107
Muallim Naci	47
Muhammed b. Ömer b. Sâlim	8
Muhammed İsâ	8
Muhammed Sabbâğ	28
Mustafa Emin	12
Mustafa Öz	79
Müberred	32, 36

N

Nevevî	59, 107
Nihad M. Çetin	20
Nusreddin Bolelli	7, 19, 20, 22, 24, 26, 27, 28, 49

R

Ramazân Kazan	6, 98
Râzî	37, 38, 105, 108

Recâizâde Mahmut Ekrem	6, 10, 11, 13, 14, 15, 99, 108
Ru'be b. Accâc	21

S

Sabbâğ	29, 30, 108
Salâh 'Îd	5, 18
Sâlih Kemâl Kâmil Mahmûd	8
Sekkâkî ..	3, 7, 19, 26, 27, 33, 34, 35, 36, 39, 40, 42, 43, 44, 48, 49, 50, 55, 101, 108
Seyyid Şerîf el-Cürçânî ..	3, 7, 26, 28, 40, 42, 43, 48, 50, 109
Sîbeveyh	32, 109
Süyûtî	46, 109

Ş

Şükrî Muhammed Ayyâd	5, 13, 101
----------------------------	------------

T

Tabâne	3, 47, 109
Taberî	76, 109
Teftâzânî ...	7, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 110
Tîbî	62, 68, 71, 72, 74, 78, 79, 80, 81, 85, 87, 89, 90, 93, 95, 96, 97, 110
Tirmizî	60, 66, 110

Z

Zebîdî	19, 26, 38, 111
Zehebî	59, 60, 111
Ziyâuddîn İbn Esîr	19, 48, 111

SAYFA	ÂYET İNDEKSİ
64	أَفَعَيِّرَ دِينَ اللَّهِ يَبْعُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعاً وَكَرْهاً وَالَّذِينَ يَرْجِعُونَ ﴿٨٣﴾
52	إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلاً مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلاً يُضِلُّ بِهِ كَثِيراً وَيَهْدِي بِهِ كَثِيراً وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ
2	إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢﴾
64	قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ نُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئاً إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٤﴾
53	قَالَتْ أُنَى يَكُونُ لِي عَلَامٌ وَمَ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَمَ أَكُ بَغِيًّا ﴿٢٠﴾ قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا وَكَانَ أَمراً مَقْضِيًّا ﴿٢١﴾
2	قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٢٨﴾
53	وَإِذَا مَا أَنْزَلْنَا سُورَةً فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فزَادَتْهُمْ رِجْساً إِلَى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿١٢٥﴾
25	وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْأَحْزَابِ ﴿٣٠﴾ مِثْلَ دَابِّ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْماً لِلْعِبَادِ ﴿٣١﴾
35	وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ﴿١٣﴾ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَماً فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْماً ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقاً آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ﴿١٤﴾ ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ ﴿١٥﴾

62	وَلَتَبْلُوكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٥﴾
1	وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٤﴾
46	وَمَنْهُمْ الَّذِينَ يُؤَدُّونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أَدْنَىٰ قُلُوبِ الْأُدْنَىٰ خَيْرٌ لَكُمْ يَوْمَئِذٍ بِاللَّهِ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤَدُّونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦١﴾
25	وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّيْنَاهَا ﴿٧﴾ فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا ﴿٨﴾
75	يَسْأَلُ أَيَّانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ﴿٦﴾ فَإِذَا بَرِقَ الْبَصُرُ ﴿٧﴾ وَخَسَفَ الْقَمَرُ ﴿٨﴾ وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ ﴿٩﴾
75	يَسْأَلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا ﴿٦٣﴾
52	يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ ... ﴿١٨٩﴾
75	يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسِيهَا ﴿٤٢﴾ فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرِهَا ﴿٤٣﴾ إِلَىٰ رَبِّكَ مُنْتَهِيهَا ﴿٤٤﴾
75	يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسِيهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمُ إِلَّا بَغْتَةً يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٧﴾
51	يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِللَّوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾
44	يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

SAYFA	HADİS İNDEKSİ
89	أَتَيْنَا عُمَرَ فِي وَفْدٍ ، فَجَعَلَ يَدْعُو رَجُلًا رَجُلًا وَيُسَمِّيهِمْ فَقُلْتُ أَمَا تَعْرِفُنِي يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ قَالَ بَلَى ، أَسَلِمْتَ إِذْ كَفَرُوا ، وَأَقْبَلْتَ إِذْ أَدْبَرُوا ، وَوَفَيْتَ إِذْ عَدَرُوا ، وَعَرَفْتَ إِذْ أَنْكَرُوا . فَقَالَ عَدِيٌّ فَلَا أَبَالِي إِذَا
82	اسْتَأْذَنْتُ النَّبِيَّ فِي الْجِهَادِ . فَقَالَ « جِهَادُكِنَّ الْحُجُّ » . وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا سُفْيَانٌ عَنْ مُعَاوِيَةَ بِهَذَا
66	اعْتَمَرَ النَّبِيُّ فِي ذِي الْقَعْدَةِ ، فَأَبَى أَهْلُ مَكَّةَ أَنْ يَدْعُوهُ يَدْخُلُ مَكَّةَ ، حَتَّى قَاضَاهُمْ عَلَى أَنْ يُعْتِمَ بِهَا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ، فَلَمَّا كَتَبُوا الْكِتَابَ كَتَبُوا هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ . فَقَالُوا لَا نُعْرِضُ بِهَا ، فَلَوْ نَعَلِمُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ مَا مَنَعْنَاكَ ، لَكِنَّ أَنْتَ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ . قَالَ « أَنَا رَسُولُ اللَّهِ وَأَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ »
30	الْمَرْأَةُ كَالضَّلَعِ إِنْ أَقَمْتَهَا كَسَرْتَهَا وَإِنْ اسْتَمْتَعْتَ بِهَا اسْتَمْتَعْتَ بِهَا وَفِيهَا عَوْجٌ
76	أَنَّ النَّبِيَّ سَأَلَهُ رَجُلٌ عَنِ اللَّقْطَةِ فَقَالَ « اعْرِفْ وَكَاءَهَا - أَوْ قَالَ وَعَاءَهَا - وَعَقَاصَهَا ، ثُمَّ عَرَّفَهَا سَنَةً ، ثُمَّ اسْتَمْتَعَ بِهَا ، فَإِنْ جَاءَ رُبُّهَا فَأَدِّهَا إِلَيْهِ » . قَالَ فَضَالَةُ الْإِبِلِ فَعَضِبَ حَتَّى احْمَرَّتَ وَجَنَّتَاهُ - أَوْ قَالَ احْمَرَّ وَجْهُهُ - فَقَالَ « وَمَا لَكَ وَلَهَا مَعَهَا سِقَاؤُهَا وَحِدَاؤُهَا ، تَرُدُّ الْمَاءَ ، وَتَرَعَى الشَّحَرَ ، فَذَرِّهَا حَتَّى يَلْقَاهَا رُبُّهَا » . قَالَ فَضَالَةُ الْعَنَمِ قَالَ « لَكَ أَوْ لِأَخِيكَ أَوْ لِلدُّنْبِ »
79	أَنَّ امْرَأَةً قَالَتْ لِعَائِشَةَ أَبْجَزِي إِحْدَانَا صَلَاتُهَا إِذَا طَهَّرْتَ فَقَالَتْ أَحْزُرِيَّةُ أَنْتِ كُنَّا نَحِيضُ مَعَ النَّبِيِّ فَلَا يَأْمُرُنَا بِهِ . أَوْ قَالَتْ فَلَا نَفْعَلُهُ
79	أَنَّ امْرَأَةً مِنْ جُهَيْنَةَ جَاءَتْ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ إِنَّ أُمَّي نَذَرْتُ أَنْ تَحُجَّ ، فَلَمْ تَحُجَّ حَتَّى مَاتَتْ فَأَفْحَجْتُ عَنْهَا قَالَ « نَعَمْ . حُجِّي عَنْهَا ، أَرَأَيْتِ لَوْ كَانَ عَلَى أُمِّكَ دَيْنٌ أَكُنْتَ قَاضِيَةً أَقْضُوا اللَّهُ ، فَاللَّهُ أَحَقُّ بِالْوَفَاءِ »

69	<p>أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيُّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ؟ قَالَ: «تُطْعِمُ الطَّعَامَ، وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ»</p>
78	<p>أَنَّ رَجُلًا سَأَلَهُ مَا يَلْبَسُ الْمُحْرِمُ فَقَالَ « لَا يَلْبَسُ الْقَمِيصَ وَلَا الْعِمَامَةَ وَلَا السَّرَاوِيلَ وَلَا الْبُرُنْسَ وَلَا ثَوْبًا مَسَّهُ الْوَرَسُ أَوْ الزَّرْعَفَرَانُ ، فَإِنْ لَمْ يَجِدِ النَّعْلَيْنِ فَلْيَلْبَسِ الْخُفَّيْنِ وَلْيَقُطِعْهُمَا حَتَّى يَكُونَا تَحْتَ الْكَعْبَيْنِ »</p>
96	<p>أَنَّ رَجُلًا قَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ كَيْفَ يُحْشَرُ الْكَافِرُ عَلَى وَجْهِهِ قَالَ « أَلَيْسَ الَّذِي أَمَشَاهُ عَلَى الرَّجُلَيْنِ فِي الدُّنْيَا قَادِرًا عَلَى أَنْ يُمَشَّيَهُ عَلَى وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ». قَالَ قَتَادَةُ بَلَى وَعِدَّةَ رَبَّنَا .</p>
65	<p>أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْيَهُودِ قَالَ لَهُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ، آيَةٌ فِي كِتَابِكُمْ تُفَرِّدُونَهَا لَوْ عَلَيْنَا مَعْشَرَ الْيَهُودِ نَزَلَتْ لِاتَّخَذْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ عِيدًا . قَالَ أَيُّ آيَةٍ قَالَ (الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا) . قَالَ عُمَرُ قَدْ عَرَفْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ وَالْمَكَانَ الَّذِي نَزَلَتْ فِيهِ عَلَى النَّبِيِّ وَهُوَ قَائِمٌ بِعَرَفَةَ يَوْمَ جُمُعَةٍ</p>
74	<p>أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الْبَادِيَةِ أَتَى النَّبِيَّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَتَى السَّاعَةُ قَائِمَةٌ قَالَ « وَتِلْكَ وَمَا أَعَدَدْتُ لَهَا ». قَالَ مَا أَعَدَدْتُ لَهَا إِلَّا أَنِّي أُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ . قَالَ « إِنَّكَ مَعَ مَنْ أَحَبَبْتَ ». فَقُلْنَا وَنَحْنُ كَذَلِكَ . قَالَ « نَعَمْ ». فَفَرِحْنَا يَوْمَئِذٍ فَرَحًا شَدِيدًا ، فَمَرَّ عَلَانًا لِلْمَغِيرَةِ وَكَانَ مِنْ أَقْرَابِي فَقَالَ « إِنَّ أُحْرَ هَذَا فَلَنْ يُدْرِكَهُ الْهَرَمُ حَتَّى تَقُومَ السَّاعَةُ ». وَاخْتَصَرَهُ شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ سَمِعْتُ أَنَسًا عَنِ النَّبِيِّ</p>
63	<p>أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَعْطَى رَهْطًا وَسَعْدًا جَالِسِينَ ، فَتَرَكَ رَسُولَ اللَّهِ رَجُلًا هُوَ أَعْجَبُهُمْ إِلَيَّ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا لَكَ عَنْ فُلَانٍ فَوَاللَّهِ إِلَيَّ لِأَرَاهُ مُؤْمِنًا . فَقَالَ « أَوْ مُسْلِمًا ». فَسَكَتُ قَلِيلًا ، ثُمَّ غَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ فَعُدْتُ لِمَقَالَتِي فَقُلْتُ مَا لَكَ عَنْ فُلَانٍ فَوَاللَّهِ إِلَيَّ لِأَرَاهُ مُؤْمِنًا فَقَالَ « أَوْ مُسْلِمًا ». »</p>

80	<p>أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ « الْحَيْلُ لِثَلَاثَةِ لِرَجُلٍ أَجْرٌ ، وَلِرَجُلٍ سِتْرٌ ، وَعَلَى رَجُلٍ وِزْرٌ ، » . وَسُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ عَنِ الْحُمْرِ ، فَقَالَ « مَا أَنْزَلَ عَلَيَّ فِيهَا إِلَّا هَذِهِ الْآيَةُ الْجَامِعَةُ الْقَادَةُ () فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ * وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (</p>
85	<p>إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ « لَا عَدُوَّ وَلَا صَفَرَ وَلَا هَامَةَ » . فَقَالَ أَعْرَابِيٌّ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَمَا بَالُ إِبِلِي تَكُونُ فِي الرَّمْلِ كَأَنَّهَا الطَّبَاءُ فَيَأْتِي الْبَعِيرُ الْأَجْرُبُ فَيَدْخُلُ بَيْنَهَا فَيُجْرِبُهَا . فَقَالَ « فَمَنْ أَعْدَى الْأَوَّلِ »</p>
93	<p>أَنَّ يَهُودِيَّةً جَاءَتْ تَسْأَلُهَا فَقَالَتْ لَهَا أَعَاذُكَ اللَّهُ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ . فَسَأَلَتْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - رَسُولَ اللَّهِ أَيْعَذَّبُ النَّاسُ فِي قُبُورِهِمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ عَائِذَاً بِاللَّهِ مِنْ ذَلِكَ</p>
30	<p>أَنَا وَكَافِلُ الْيَتِيمِ فِي الْجَنَّةِ هَكَذَا</p>
93	<p>بَعَثَ النَّبِيُّ خَيْلًا قَبْلَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ، فَجَاءَتْ بِرَجُلٍ مِنْ بَنِي حَنِيفَةَ يُقَالُ لَهُ ثَمَامَةُ بْنُ أُتَالٍ ، فَرَبَطُوهُ بِسَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ ، فَخَرَجَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ فَقَالَ « مَا عِنْدَكَ يَا ثَمَامَةُ » . فَقَالَ عِنْدِي خَيْرٌ يَا مُحَمَّدُ ، إِنْ تَقْتُلْنِي تَقْتُلْ ذَا دَمٍ ، وَإِنْ تُنْعِمُ تُنْعِمَ عَلَيَّ شَاكِرٍ ، وَإِنْ كُنْتُ تُرِيدُ الْمَالَ فَسَلْ مِنْهُ مَا شِئْتَ ... فَلَمَّا قَدِمَ مَكَّةَ قَالَ لَهُ قَائِلٌ صَبَّوْتُ . قَالَ لَا ، وَلَكِنْ أَسَأَلْتُ مَعَ مُحَمَّدٍ رَسُولَ اللَّهِ</p>
72	<p>بَيْنَمَا النَّبِيُّ فِي مَجْلِسٍ يُحَدِّثُ الْقَوْمَ جَاءَهُ أَعْرَابِيٌّ فَقَالَ مَتَى السَّاعَةُ فَمَضَى رَسُولُ اللَّهِ يُحَدِّثُ ، فَقَالَ بَعْضُ الْقَوْمِ سَمِعَ مَا قَالَ ، فَكَّرَهُ مَا قَالَ ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ بَلْ لَمْ يَسْمَعْ ، حَتَّى إِذَا قَضَى حَدِيثَهُ قَالَ « آيُنَ - أَرَاهُ - السَّائِلُ عَنِ السَّاعَةِ » . قَالَ هَا أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ . قَالَ « فَإِذَا ضَيَّعَتِ الْأَمَانَةُ فَاَنْتَظِرِ السَّاعَةَ » . قَالَ كَيْفَ إِضَاعَتُهَا قَالَ « إِذَا وُسِّدَ الْأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ فَاَنْتَظِرِ السَّاعَةَ »</p>
77	<p>جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ، مَا الْقِتَالُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنَّ أَحَدَنَا يُقَاتِلُ غَضَبًا ، وَيُقَاتِلُ حَمِيَّةً . فَرَفَعَ إِلَيْهِ رَأْسَهُ - قَالَ وَمَا رَفَعَ إِلَيْهِ رَأْسَهُ إِلَّا أَنَّهُ كَانَ قَائِمًا - فَقَالَ « مَنْ قَاتَلَ لِيَتَكُونَ كَلِمَةً لِلَّهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ »</p>

86	خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ فِي أَضْحَى - أَوْ فِطْرٍ - إِلَى الْمُصَلَّى ، فَمَرَّ عَلَى النِّسَاءِ فَقَالَ « يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ تَصَدَّقْنَ ، فَإِنِّي أُرِيْتُكُمْ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ » . فَقُلْنَ وَيَمَّ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ « تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ ، وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ ، مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلِ وَدِينٍ أَذْهَبَ لِلْبِّ الرَّجُلِ الْحَازِمِ مِنْ إِحْدَاكُنَّ »
90	سَأَلْتُ النَّبِيَّ عَنْ صَلَاةِ الرَّجُلِ وَهُوَ قَاعِدٌ فَقَالَ « مَنْ صَلَّى قَائِمًا فَهُوَ أَفْضَلُ ، وَمَنْ صَلَّى قَاعِدًا فَلَهُ نِصْفُ أَجْرِ الْقَائِمِ ، وَمَنْ صَلَّى نَائِمًا فَلَهُ نِصْفُ أَجْرِ الْقَاعِدِ » . قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ اللَّهُ نَائِمًا عِنْدِي مُضْطَجِعًا هَا هُنَا
91	سَأَلُوا سَهْلَ بْنَ سَعْدٍ مِنْ أَى شَيْءٍ الْمَنِيْرُ فَقَالَ مَا بَقِيَ بِالنَّاسِ أَعْلَمُ مِنِّي هُوَ مِنْ أَثْلِ الْعَابَةِ ، عَمَلُهُ فَلَانٌ مَوْلَى فَلَانَةَ لِرَسُولِ اللَّهِ ، وَقَامَ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ حِينَ عُمِلَ ، وَوُضِعَ ، فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ كَبَّرَ وَقَامَ النَّاسُ خَلْفَهُ ، فَقَرَأَ وَرَكَعَ وَرَكَعَ النَّاسُ خَلْفَهُ ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ ، ثُمَّ رَجَعَ الْقَهْقَرَى ، فَسَجَدَ عَلَى الْأَرْضِ ، ثُمَّ عَادَ إِلَى الْمَنِيْرِ ، ثُمَّ قَرَأَ ثُمَّ رَكَعَ ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ ، ثُمَّ رَجَعَ الْقَهْقَرَى حَتَّى سَجَدَ بِالْأَرْضِ ، فَهَذَا شَأْنُهُ ...
82	سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ عَنِ الْبِتْعِ فَقَالَ « كُلُّ شَرَابٍ أَسْكَرَ فَهُوَ حَرَامٌ »
97	سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ مَنْ أَكْرَمُ النَّاسِ قَالَ « أَتَفَاهِمٌ لِلَّهِ » . قَالُوا لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسَأَلُكَ . قَالَ « فَأَكْرَمُ النَّاسِ يُوسُفُ بْنُ اللَّهِ ابْنُ نَبِيِّ اللَّهِ ابْنِ نَبِيِّ اللَّهِ ابْنِ خَلِيلِ اللَّهِ » . قَالُوا لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسَأَلُكَ . قَالَ « فَعَنْ مَعَادِنِ الْعَرَبِ تَسَأَلُونِي ، النَّاسُ مَعَادِنُ حَيَاةِهِمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ حَيَاةِهِمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَهَمُوا »
83	عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ لَهُ رَجُلٌ يَا أَبَا عُمَارَةَ وَلَيْتُمْ يَوْمَ حُنَيْنٍ قَالَ لَا ، وَاللَّهِ مَا وَلَّى النَّبِيَّ وَلَكِنْ وَلَّى سَرِعَانَ النَّاسِ .
84	فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ ، أَفَلَا نَتَّكِلُ عَلَى كِتَابِنَا وَنَدْعُ الْعَمَلَ ، فَمَنْ كَانَ مِنَّا مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ فَسَيَصِيرُ إِلَى عَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ ، وَأَمَّا مَنْ كَانَ مِنَّا مِنْ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ فَسَيَصِيرُ إِلَى عَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ قَالَ « أَمَّا أَهْلُ السَّعَادَةِ فَيُيَسِّرُونَ لِعَمَلِ السَّعَادَةِ ، وَأَمَّا أَهْلُ الشَّقَاوَةِ فَيُيَسِّرُونَ لِعَمَلِ الشَّقَاوَةِ » ، ثُمَّ قَرَأَ (فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى) الْآيَةَ

95	قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ هُنَا أَقْوَامًا حَدِيثًا عَاهَدُهُمْ بِشْرِكَ ، يَأْتُونَا بِالْحَمَانِ لَا نَدْرِي يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا أَمْ لَا . قَالَ « اذْكُرُوا أَنْتُمْ اسْمَ اللَّهِ وَكُلُوا » .
69	قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: «مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ، وَيَدِهِ»
87	قَامَ النَّبِيُّ حَتَّى تَوَرَّمَتْ قَدَمَاهُ فَقِيلَ لَهُ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ قَالَ « أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا »
90	قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ أَسْجُدُ فِي (ص) فَقَرَأَ (وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ) حَتَّى أَتَى (فَبِهَدَاهُمْ اِقْتَدِهِ) فَقَالَ نَبِيُّكُمْ مِمَّنْ أَمَرَ أَنْ يَقْتَدَى بِهِمْ
70	كَانَ النَّبِيُّ بَارِزًا يَوْمًا لِلنَّاسِ ، فَأَتَاهُ جَبْرِيلُ قَالَ مَتَى السَّاعَةُ قَالَ « مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ ، وَسَأُخْبِرُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا إِذَا وَلَدَتِ الْأُمَّةُ رَبَّتَهَا ، وَإِذَا تَطَاوَلَ رِعَاةُ الْإِبِلِ الْبُهْمُ فِي الْبُنْيَانِ ، فِي خَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ » . ثُمَّ تَلَا النَّبِيُّ (إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ) الْآيَةَ .
73	كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْأَعْرَابِ جُفَاءً يَأْتُونَ النَّبِيَّ فَيَسْأَلُونَهُ مَتَى السَّاعَةُ ، فَكَانَ يَنْظُرُ إِلَى أَصْعَرِهِمْ فَيَقُولُ « إِنَّ يَعْشَ هَذَا لَا يُدْرِكُهُ الْهَرَمُ حَتَّى تَقُومَ عَلَيْكُمْ سَاعَتُكُمْ » . قَالَ هِشَامٌ يَعْنِي مَوْتَهُمْ
61	مَرَّ النَّبِيُّ بِامْرَأَةٍ تَبْكِي عِنْدَ قَبْرِ فَقَالَ « اتَّقِي اللَّهَ وَاصْبِرِي » . قَالَتْ إِنَّكَ عَنِّي ، فَإِنَّكَ لَمْ تُصَبِّ بِمُصِيبَتِي ، وَلَمْ تَعْرِفُهُ . فَقِيلَ لَهَا إِنَّهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ . فَأَتَتْ بَابَ النَّبِيِّ فَلَمْ يَجِدْ عِنْدَهُ بَوَّابِينَ فَقَالَتْ لَمْ أَعْرِفَكَ . فَقَالَ « إِنَّمَا الصَّبْرُ عِنْدَ الصَّدَمَةِ الْأُولَى »
88	مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَبِرَسُولِهِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَصَامَ رَمَضَانَ ، كَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ جَاهِدًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ، أَوْ جَلَسَ فِي أَرْضِهِ الَّتِي وُلِدَ فِيهَا » . فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا نُبَشِّرُ النَّاسَ . قَالَ « إِنَّ فِي الْجَنَّةِ مِائَةَ دَرَجَةٍ أَعَدَّهَا اللَّهُ لِلْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
29	وَلَكِنَّكُمْ تَسْتَعْجِلُونَ
66	يَوْمَ عَرَفَةَ وَيَوْمَ النَّحْرِ وَأَيَّامَ التَّشْرِيقِ عِيدُنَا أَهْلَ الْإِسْلَامِ، وَهِيَ أَيَّامٌ أَكَلٍ وَشُرْبٍ